

Kadın Birliği'nin Siyasal ve Sosyal Haklar Mücadeleleri

1. Kadın Birliği'nin Kuruluşu (7 Şubat 1924) ve Varlık Mücadelesi

Yazılı bir cevap verilip verilmediğini bilmiyoruz, ancak Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşuna hükümetin izin vermediği 1924 yılının ilk günlerinde öğrenildi. Ocak sonu ve Şubat ayı başında Kadınlar Halk Fırkası kurucu heyeti, sekiz aylık bir beklemeden sonra kuruluş izni alamayınca Kadın Birliği adı altında bir cemiyet (dernek) teşkil etmeye karar verdi (bu cemiyetin adı daha sonra Türk Kadınlar Birliği olacaktır). Kurucu heyet, KHF'nin nizamnamesini bütünüyle değiştirdi. Heyet bu defa izin alabilmek için göze batan "hak, hukuk" taleplerini geri çekti. Bununla da kalmayıp Birliğin siyasetle ilgisi olmadığı ibaresi bir madde olarak nizamnameye eklendi. Nizamnamedeki, kadınların "hukûk-i siyâsiyye"sinin alınmasına ilişkin "ünlü" 2. Maddeyi kaldırdı ve yerine "Kadınlığı düşünsel ve toplumsal alanlarda yükselterek çağdaş ve gelişmiş bir yere erdirmek" amacı geçirildi. Kurucu heyet, yeni cemiyetin nizamnamesini "mümkün olduğu kadar" iktidarın kabulüneceği maddelerden oluşturarak yeniden Vilayete başvurdu. Kadın Birliği resmen 7 Şubat 1340 (1924) günü kuruldu.

Nezihe Muhiddin, kitabında KHF'nin nizamnamesindeki bazı maddeleri yumuşatıp bazılarını kaldırdıklarını ve böylelikle hükümete TKB'nin kuruluşunu kabul ettirdiklerini yazar. Yumuşatılan madde ünlü siyasal ve sosyal haklarla ilgili 2. Maddedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, KHF'nin nizamnamesinde 2. Maddede yer alan "siyasal haklarımızın alınması" ifadesi, Fırkanın kuruluşuna izin verilmemesinde baş etken olmuştur. Anımsayalım, 2. Madde kadınların siyasi hukukunu almak üzere, Türk kadınının memleketin siyasi, toplumsal ve iktisadi yaşamında varlığını kanıtlaması gerektiğini ifade ediyordu:

Hukûk-i siyâsiyyemizin istihsâlî ancak istihkâk ve liyâkâta münevvit bulunduğ u cihetle, Türk kadını memleketin siyâsî, ictimâ'î, iktisâdî en mühim mesâ'il-i hayâtiyyesinde mütebâriz bir şahsiyyet, kâbiliyyet ve fâ'iliyyet isbâtına muvaffak olunca bütün bu safahât-ı tekâmüliyyenin muhassalası olan hakk-ı siyâsîsini te'mîn edecek bir 'umde 'ilâvesine hak kazanacaktır.¹

Nezihe Muhiddin, KHF kurucuları ve TKB Grubu siyasal/sosyal haklar hedefinden vazgeçmemişti, ancak TKB'nin kuruluşunu gerçekleştirmek için, koşulların dayatması sonucu stratejisini değiştirmişti. Başta siyasal haklar olmak üzere toplumsal ve ekonomik hakların kazanılması, etkinliğine izin verildiği 1923 ile 1927 yılları arasında Nezihe Muhiddin'in en önemli hedefi olacaktır. Nitekim siyasal haklar, *Kadın Yolu* dergisindeki ilk başyazısının başlığıydı.

Yine KHF nizamnamesindeki "Belediye intihâbâtına iştirâk"i amaçlayan ikinci ve üçüncü madde tamamen kaldırılıp yerine "Birliğin siyâsetle 'alâkası yoktur" ibaresi kondu. İktisadiyatla ilgili kısa bir cümleinin dışında, içtimai haklar, iktisadiyat, askerlik, aile ve evliliğe ilişkin hedefler de tamamıyla kaldırıldı. Cemiyete "kadınlığın yükselmesini arzu eden her Türk ve Müslüman kadın" üye olabilirdi. Derneğe TKB'nin mefkûresine sahip olan erkekler² katılabilirlerdi. Ancak erkeklere belirli kısıtlar getirilmişti. Birliğe erkeklerin de "yardımcı üye sıfatıyla dahil olabilecekleri" ve "ictimalara katılma hakları ve reyleri"nin olmadığı TKB nizamnamesinin 7. Maddesinde belirtiliyordu. Yalnızca heyet-i idarenin davetiyle toplantılara katılabilirlerdi ve yine heyet-i idarenin onayı ile üyelikleri kabul edilir ve kaydolunabilirlerdi. Buna karşılık 17. Maddeye göre, TKB üyesi erkeklerin arasından heyet-i idare kararıyla "müşavir" seçilebiliyordu. Seçilen erkek müşavirlerin her toplantıya katılma ve rey hakkı vardı.

Kadın Birliği'nin 27 maddelik nizamnamesinin 6. Maddesinden itibaren, derneğin çalışma yöntemine ilişkin ayrıntılı bilgi yer alıyordu. Birliğin nizamnamesindeki ilk beş madde şöyledir:

Madde 1: 7 Şubat 1340 [1924] târihinde İstanbul'da Kadın Birliği nâmıyla bir cem'iyet teşkil edilmiştir.

Madde 2: Birliğin maksadı: Kadınlığı fikrî ve ictimâ'î sâhalarda yükselterek 'asrî ve mütekâmil bir mevki'e erdirmektir. Birlik, bu gâyeye vusûl [ulaşmak] için: Genç kızları hakîkî vâlide yetiştirmek, kadınlık 'âlemindeki fecî' ictimâ'î yaraları tasfiye etmek, dul, bî-kes [kimsesiz] 'âilelere ve tahsîl-i ibtidâ'iyedeki [ilkokuldaki] çocuklarına yardım etmek, kadınlığı hâricî hayât-ı mesâ'îye [çalışma yaşamına] teşvîk ve müstahsil bir hâle getirmek, sanâ'î' ve ma'mûlât-ı dahîliyyeye [yerli mallara] karşı rağbete teşvîk etmek için sarf-i

mesâ'î ederek [çalışarak], konferanslar tertîb, müsâmereler ihzâr [düzenleyecek], serbest halk dersleri küşâd [açacak] ve eserler neşredecektir.

Madde 3: Birliğin siyâsetle 'alâkası yoktur.

Madde 4: Birliğin â'zâ-yı tabî'yyesi [tabii üyeleri] kadınlardan müteşekkildir [oluşmaktadır].

Madde 5: Kadınlığın te'âlîsini ârzû eden her Türk ve Müslimân hânım cem'iyete â'zâ olabilir.³

Dağ fare doğurmuştu! KHF nizamnamesiyle karşılaştırıldığında TKB programı, hükümetin kadın hakları alanındaki sınırlarının da göstergesi gibiydi. Yine de bu nizamnamede kadınların ev dışındaki iş yaşamına katılmalarının yüreklendirileceği yer alıyordu. Kadınları "üretici hale getirmek" sözü ise, teorik olarak "ev içi emeği"nin "üretici" sayılmasına ilişkin tezlerin gelişmediği bir zaman dilimine denk düşüyordu. TKB Grubu eyleme geçmek için sabırsızlanıyordu. Önemli olan bir an önce izin alarak Birliğin kuruluşunu gerçekleştirmek ve bir çatı altında faaliyete geçmekti. Birliğin kuruluşuna izin almak için Ankara'ya kadınlardan oluşan bir heyet göndereceği duyulmuştu. Ancak, bu girişimden de vazgeçildiği açıklandı.⁴ TKB Grubu bundan böyle açık bir programla değil, siyasal, içtimai ve iktisadi haklar konusunda tabir yerindeyse "gerilla" taktiklerini hatırlatan yöntemlerle mücadele edecektir. Kuruluşundan tam bir yıl sonra TKB'nin milletvekili seçimlerinde kadın aday göstererek hukuk-i siyasiye hamlesi yapacağını göreceğiz. Bu arada TKB kurucuları "yardımsever" mahiyetteki bazı etkinlikleri de programına ekledi. Kuruluş izni eşliğini atlayabilmek için bir süre "kamuoyunu karıştırmama"ya, okları üzerlerine çekmemeye çalışıyorlardı. İlerde göreceğimiz gibi, Nezihe Muhiddin'in hükümetçe gözden düşürülüp, suçlanarak TKB'nin başkanlığından uzaklaştırılması da, kuruluşunun üçüncü yılında TKB'nin güçlendiği bir zamanda, TKB Kongresinde 2. Maddenin Kongrede siyasal hakların alınması yönünde değiştirilmesiyle bağlantılıdır. Demek ki, Türk kadınının Türk toplumunun en önemli alanlarında kendini kanıtlayarak her türlü hakka sahip olması Cumhuriyet hükümeti tarafından uygun görülüyordu.

Kadın Birliği'nin kurucuları arasında Aliye Esad'ı, Güzide Osman'ı görüyoruz. Sabiha Zekeriya (Sertel) Birliğin kurucusu olduğu halde basında bir demeci ya da makalesi yer almadı. Şükûfe Nihal kurucu heyette adı görünmese de Birliğin aktif üyesiydi. *Tanin*'deki TKB haberinde, Birliğin fahri başkanlığını Halide Edib hanımefendinin kabul etmesi için kendisinden ricada bulunulacağı⁵ duyuruluyor, Birliğin

"Latife Mustafâ Kemâl ve Gâlibe Fethî",
Süs, 15 Eylül 1339 [1923] (kapak).

idare heyeti açıklanıyordu:

Re'îse: Nezîhe Muhîddîn, kâtib-i 'umûmî [genel sekreter]: Muzaffer, mu-
rahhas mes'ûl [sorumlu delege]: Ni'met [Rumeyde] hânımlar. Â'zâlar [üyeler];
Sabîha Zekerıyyâ, Hâlet Şükrî, Latîfe Bekir, Şâziye 'Afîf, 'İffet İhsân, 'Aliye
Es'ad ve Güzide 'Osmân hânımlar ile müşâvir [danışman] Doktor Fethî Bey.
(agy)

Birliği destekleyen kadın eylemcilerin kadınlığa ilişkin görüş ve
düşünceleri farklılıklar göstererek, hayırseverlikten başlayıp siyasi hu-
kuk talebine varan bir yelpazede yer alıyordu. Birlik "İstanbul'da bulu-

nan dört yüz hanımın vekaletine/desteğine" sahipti. *Tanin*'deki habere göre TKB erkeklerle iyi ilişkiler kurmaya gayret edecekti (*agy*). Kadın /hanım ayrımının dilde devamı bakımından, TKB basında uzun bir süre "Hanımlar Birliği" olarak anıldı.

Kadın Birliği'nin üyeleri Şubat 1924'te hızla, programda yer alan faaliyetleri gerçekleştirmeye koyuldu. Birliğin kadınlığın yükselmesi idealini gerçekleştirmek için "hayât-ı hâriciyyedeki" (dış yaşamdaki) faaliyetleri, kadınların eğitimi, meslek sahibi olması, yüksek statülü mesleklere girmesi, çalışma yaşamına katılması doğrultusunda. "Hayât-ı dâhiliyyede" ise Hukuk-i Aile karnamesinin kadınlar lehine değiştirilmesi ve medeni hukukun kabulü için uğraş verdi. Kadınların toplumdaki yeri, "mevcûdiyyeti", giyimi, toplum yaşamındaki duruşları, annelik gibi kadınlığa ilişkin pek çok konuda Kadın Birliği ve Nezihe Muhiddin fikir üretti. Kadın Birliği'nin önde gelen üyeleri yazdıkları makalelerle, demeçlerle basında etkili oldu; verdikleri konferanslarla kamuoyu oluşturmaya ve yasama üzerinde etkili olmaya çalıştılar.⁶

Cumhuriyet gazetesinin yayına başladığı günün ertesinde, 8 Mayıs'ta (1924) yer alan bir haberde Kadın Birliği'nin bir yetimhane açmak üzere olduğu bildiriyordu. TKB Savaşta ölen askerlerin çocuklarına yardım amacıyla, İstanbul'un 540 mahallesinde 2000 yetim çocuk tespit etti. Birlik, "Millete devredilen saray ve köşklerden" birinin yetimhaneye verilmesi için Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım'a başvurdu. Latife Hanım, maarif vekili Vasıf Bey'e bu hususu bildirdiğini belirterek Birliğe yanıt verdi. Latife hanımın bu tutumu, Kadın Birliği'ne "muaveneti" (desteği) olarak açıklandı. Maarif vekilinin isteği üzerine TKB, Eytamhane Darüssınaisi projesini vekalet sundu.⁷

Öyle görünüyor ki Latife Hanım, Kadın Birliği'ni ve feministleri destekliyordu. Mustafa Kemal'in Latife Hanım'dan boşanmasına ilişkin dış basındaki haberlerde, Mustafa Kemal'in boşanma nedenleri, "ultra-modern" Latife Hanım'ın "feminist görüşlere sahip olması ve politik etkinliklere katılması" olarak açıklanıyordu: "Yeni Türkiye'nin lideri, eşinden aşırı modern olduğu ve dünyada erkeklerle aynı rolü üstlenmek istediği için boşanıyor." Yorum yazısında, "O halde Mustafa Kemal'in modern Türkiye'nin kadınlarının ülkenin hayatına erkeklerle eşit düzeyde katılması isteği samimi değil mi? Bir feministle yaşamak, yoksa, Türk Başkanının kadının eski durumuna dönmesi gerektiğini düşünmesine mi yol açtı?" soruları yer alıyordu.⁸

Kadın Birliği kamuya yararlı cemiyetlere dahil olmak için bir di-

"Mustafâ Kemâl ve Latîfe Hânım",
Kadın Yolu, 16 Temmuz 1341 [1925] (kapak).

lekçe verdi ve İstanbul Vilayeti bir "bilanço/etkinlik raporu" talep etti. Kadın Birliği'nin hazırladığı ve Vilayet'e sunduğu üç aylık faaliyet raporu *İkdam* gazetesinde yayımlandı. Bilançoda TKB üyelerinin "bir taraftan fikrî ve ictimâ'î kadın hayâtına" ilişkin meselelerle uğraşırken, diğer taraftan "memleketi tahrîb eyleyen fakr ü zarûret" in önünü almaya çalıştığı belirtiliyordu. Raporda, TKB'nin faaliyetleri sayılıyor ve "Kadın Birliği[nin] memleketin hayrını ve sa'âdetini cân ü gönül-den isteyen münevver kadınlarımızı etrâfına toplayıp memlekete fâ'ideli [bir] teşkîlât" oluşturacağı bildiriliyordu. Derneğin üye sayısı dört yüz olarak belirtilmişti.⁹

Aynı yıl yaşanan bir başka gelişme, 4. ve 5. bölümlerde Kadın Birliği'ndeki etkinliklerine tanık olacağımız Dr. Safiye Ali'nin "Beyne'l-milel Kadınlar Kongresi"ne katılmasıydı. Himaye-i Etfal Cemiyeti merkez yönetim kurulu üyesi Safiye Ali'nin söz konusu kongreye Türkiye'den katılan ilk kadın delege olduğu duyuruluyordu.¹⁰

II. TKB'nin Siyasal Haklar İçin İlk Hamlesi (Ocak 1925)

Kurulduktan bir yıl sonra, 1925 Ocak ayının ilk günlerinde TKB, merkezini Şehzadebaşı, Fevziye Mahallesi, Hayat Mektebi yakınındaki bir binaya taşıdı. Taşınma dolayısıyla verilen müsamere ve toplantıya Kordolu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, dava vekili Emin Ali Bey, eski marif vekili Vasıf Bey (Çınar) ve Türk Ocağı adına bazı temsilciler katıldı. "Sâde, samîmî bir tarzda" süren toplantıda davetliler ve Birlik üyeleri tarafından Türk kadınlığı üzerine bahis açıldı, "samimi söyleşiler" yapıldı. *Tanin*'deki haberde TKB'nin "Türk kadınlığını fikrî, ictimâî sâhalarda yükselterek 'asrî ve mütakâmil bir şekle eriştirmek, en mukaddes hukûkunu muhâfaza ve tanımak için" kurulduğu vurgulanıyordu. 1924 yılı TKB'nin kuruluş, güçlenme, çeşitli illerde şubeler açma çalışmalarıyla geçmişti. Siyasal haklar alanındaki sessizlik bu toplantıyla sona erdi. Bu toplantı, Birliğin kadın haklarını yeniden gündeme getirmeye kararlı olduğunun işaretini veriyordu. "Türk kadınlarının kendi haklarını muhâfaza etmek gâyesiyle teşkîl ettikleri bu birlik" davetlilerin "fevka'l-âde mazhar-ı takdîrî" oldu. Kadınların toplumdaki yeri ve hukuku hakkında "şahsî kanâatlerini" soran bir hukukçu genç hanıma, Şükrü Naili Paşa'nın, "Mâ-dem ki Türk kadınları erkekler derecesinde kâbiliyyet ve istikrâr gösteriyorlar, şu hâlde hey'et-i ictimâ'iyede mevki'leri bir olmalıdır" cevabı Birlik üyeleri arasında memnuniyet yarattı. Saruhan mebusu Vasıf Bey (Çınar) Türk kadınlara "hakk-ı intihâb verilmesi" taraftarı olduğunu ve bunun için çalışacağını açıkladı. Toplantıda davetlilere çayın yanında, Birlik üyelerinin evlerinde yaptığı pastalar sunuldu.¹¹

Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'in Mebus Adaylığı

Şubat 1925'te Kadın Birliği, İstanbul'da boşalan bir mebusun seçimi sırasında kadın mebus adayı gösterme hamlesi yaptı. Bu atılım propaganda niteliği taşıyordu. Amaç, konuyu gündeme getirerek kamuoyu-

nu ve TBMM'yi kadınlara oy verme hakkı için etkilemek, kadın haklarını Meclis'te savunacak öncü kadınların seçilmesini sağlamaktı. Bugünlere denk düşen ve ülkenin gündemini oluşturan en önemli siyasal olay, 13 Şubat günü Genç iline bağlı Piran'da Şeyh Said İsyanı'nın başlamasıydı (Kocatürk 1988: 429).

İkdam gazetesinde 24 Şubat 1925'te Kadın Birliği'nin, Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'i İstanbul mebus adayı gösterdiği duyuruluyordu. Şehremanetine (belediye başkanlığına) verdiği istidanamede TKB, mebus adaylığını şu cümle ile açıklıyordu: "Hâl-i hâzırda kadınlarımızı mahrûm eden kanûna rağmen memlekete hakîkî bir vatandaş sıfatıyla ciddî ve 'azîz hizmetleri sebkât eden [bulunan] ve etmekte olan bu iki mümtâz kadınıımızın intihâb-ı ahîr [son seçim] münâsebetiyle nâmzedliklerini vaz' ediyoruz [koyuyoruz]." Dilekçede Halide Edib, "yüksek düşünce ve yayınları ve vatanperverce benzersiz hizmetleriyle pırıltılı bir taç gibi kadın başında parlayan seçkin kadınıımız" olarak tanımlanıyordu. Nezihe Muhiddin'in ise "memlekette meşrutiyet inkılabından sonra gerek eğitim ve kültür alanında gerek matbuat âleminde ciddi ve yararlı yazıları, özellikle kadınlık çevresinde fedakâr ve kararlı cemiyetlerle ortaya çıkan" ciddi ve değerli hizmetleri olduğu belirtiliyordu. TKB, anayasanın kadınların "henüz" siyasi haklarını tanımamasını, kadınlığın "hakkını aramak hususunda gösterdiği terâhiye [gecikmeye]" bağlıyordu. Büyük cumhuriyet inkılabını gerçekleştiren bütün milletlerin "kadın hakkında gösterdikleri fıkır-i müsâvât ve bunun hakîkât sâhasındaki tecellîsi" bu yöndeki ümitlerini kuvvetlendiriyordu. TKB siyasi hakların cumhuriyet hükümeti tarafından tanınması için büyük bir ümit besliyor ve bu hakkı istemekte hiçbir mahzur görmüyordu.¹² Dilekçenin CHF ya da Valiliğe değil de Şehremanetine verilmesi dikkat çekicidir. TKB, büyük olasılıkla Şehremanetini bu bildiriye kabul edecek makam olarak görüyordu. Aynı gün *Son Telgraf* gazetesinde Halide Edib'in bu konuda bir açıklaması yer aldı. Edib, "Bir kere Kadınlar Birliği'ne dahil değilim. Sonra, böyle bir başvuru olmuşsa haberdar değilim. Daha sonra, eğer Türkiye Cumhuriyeti'nin varolan yasaları kadınlara mebusluk ve seçme hakkı verse bile ben hiçbir zaman mebus olmak istemem," diyordu.¹³

Öyle görünüyor ki, Halide Edib ve Muallim Nakiye TKB'nin siyasi haklar mücadelesine doğrudan katılmadılar. İttihat ve Terakki döneminin siyasal alanda önde gelen iki önemli kadın şahsiyetinin, kuruluş yıllarındaki kadınlığa ilişkin tutum ve siyasaları incelenmeyi bek-

liyor. Görebildiğim kadarıyla, Halide Edib bu konuda sessiz kalmayı yeğledi. Muallim Nakiye ise, 1924'teki Hukuk-i Aile İctimai sırasında yaptığı açıklamada erkek çok eşliliği sorununun "eğitim meselesi" olduğunu ve eğitimle çözüleceğini vurgulamıştı.¹⁴ Muallim Nakiye, ileride göreceğimiz gibi, TKB'nin siyasal haklar girişimlerine de karşı çıkarak kadın hakları hareketine gerek olmadığını, Cumhuriyet hükümetinin kadınlara layık olduğu hakları verdiğini savunmuştur.¹⁵ Muallim Nakiye'nin hükümetin siyasalarını hiç eleştirmeden benimsediğini, TKB hareketini önemsemediğini göreceğiz. Nitekim Muallim Nakiye Hanım (Elgün), tek parti döneminde, milletvekili adaylarını bizzat CHF'nin –hatta parti başkanlığının– belirlediği Mart 1935 seçimlerinde TBMM'ne ilk seçilen 18 kadın milletvekili arasında yer aldı.

İkdam gazetesi TKB'nin istidanamesini yayımladığı haberin sonuna düştüğü notta, TKB'nin kadın aday hamlesini desteklediğini açıklıyordu. *İkdam*'a göre "hayât-ı siyâsiyyeye iştirâk hakkı"nı kadınların milletten istemeleri "pek haklı" bir talepti (*agm*). TKB'nin milletvekili adayı hamlesi dış basında da yer aldı. *The Chicago Tribune* ve *The New York Times* gazeteleri, Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'i TBMM'de ilk kadın mebus adaylar olarak dünyaya duyurdu. Haberde iki adayın kadınlara oy hakkının tanınması için bu girişimde bulunduğunu ve propaganda yoluyla bu hakka kavuşmayı umdukları belirtiliyordu.¹⁶

Yunus Nadi ve Anti-Feminizm

Cumhuriyet gazetesi ve başyazarı Yunus Nadi bu dönemde kadın hakları savunucularına karşı alaycı, iğneleyici, aşağılayıcı bir tutum sergiledi. Feminizme karşı açık ideolojik bir tutum almayan, aksine "kadınlığın hukûkuna yerlerden göğe kadar hak verimiz" diyen Yunus Nadi, TBMM'deki kadınların askerliğine ilişkin –s. 216-7'de değindiğim– konuşmasında kadın haklarını savunur görünmektedir. Yunus Nadi'nin kamuya açık konuşmalarında kadın haklarından yana görünmesine karşılık, başyazarı olduğu *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan imzasız yazı ve karikatürlerle feministleri küçümseme, değersizleştirme çabası, tıpkı diğer Kemalistler gibi kadın hakları konusundaki tereddüdünü gösteriyor. Öte yandan yönetici mevkiinde bulunduğu bir gazetede feministlere alaycı, dışlayıcı yaklaşım getirilmesine –en hafifinden– izin vermesi, TKB yöneticilerinin ifadesiyle bu "bir hayli garip tutumu" bir sosyal-psikoloji uzmanının çözümülemesine muhtaç. Yunus Nadi, TKB'

nin siyasal haklar etkinlikleri boyunca hükümetin "kadın bakanı" gibi görev yaptı ve haklar alanının sınırlarını belirlemede etkili oldu. Kadınların mebus olmak yerine Himaye-i Etfal'de¹⁷ çalışmaları gerektiğini vurguladı. Gazetesinde TKB'nin siyasal haklar mücadeleleri, "reklam, propaganda oyunları" olarak adlandırıldı. Feministlerin siyasal haklar hamleleri sırasında kadınlar için "havvâ kızları", "cins-i latîf [hoş/güzel cins] sınıfı" yakıştırmaları kullanılarak kadınlar nesneleştirildi ve bu mücadelelerin siyasal içeriği gözden uzak tutulmaya çalışıldı. "Cins-i latîf" o dönemde dildeki cinsiyetçi kalıplardan biriydi. *Cumhuriyet* gazetesi TKB'nin kadın hakları siyasalarına karşılık olarak, kadınların erkeklere hoş görünen, "güzellikleriyle cemiyetimize hoşluk katan varlıklardan" başka özellikleri olamayacağı kalıp düşüncesini yaygınlaştırıyordu. Bu terimler tam da siyasal haklar hamlesine girişmiş ve varlığını kanıtlama mücadelesi veren kadın siyasal hareketinin önemsizlenmesi, değersizleştirilmesi için araçlardı.

Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin 25 Şubat 1925'teki birinci sayfadaki haberine imzasız bir yorum eşlik ediyordu. Makalede alaycı bir dille ve şövalyece bir tutumla TKB'nin kadın aday göstermesi eleştiriliyordu. Yazara göre "havva kızları" durup dururken ortaya siyasi hayatta hak, eşitlik iddiasıyla çıkmışlardı:

Havvâ kızlarına karşı bu sütûnlarda borcumuz yalnız nezâket ve zarâfet-den 'ibâret olacağına göre galanlık [kibarlık] hudûdu hâricine çıkmak câ'iz [söz konusu] değilse de, mâ-dem ki hânımlarımız, durup dururken ortaya siyâsî hayâtta hukûk müsâvâtı [hak eşitliği] iddi'âsıyla çıkıyorlar bu takdîrde biz de aramızda kendileriyle müsâvî [eşit] hukûk sâhibi insânlar gibi konuşabiliriz. Mes'ele şudur: İstanbul'da bir meb'ûsluk münhal [açık], herkes bu meb'ûsluğa bir nâmzed düşünüyor. "Kadınlar Birliği" bu iş için re'îs Nezîhe Muhîddîn Hânım'la Hâlide Edîb Hânım'ı münâsib görüyor ve şeh-r-emânetine bir beyân-nâme veriyor... Demek oluyor ki, "Kadınlar Birliği" re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım, Kadınlar Birliği 'uzvu [üyesi] Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın meb'ûsluk nâmzedliğini i'lân ederken bunun nihâyet bir propagandadan öteye geçemeyeceğini biliyordu. "Memlekete hakîkî birer vatandaş sıfatıyla ciddî ve 'azîz hizmetleri sebkât" ettiğini ve etmekte olduğunu Kadınlar Birliği'nin beyân-nâmesinden [bildirisinden] öğrendiğimiz Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Birlik re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım tarafından nâmzedliğinin konulması şübhesiz, memlekete karşı yeni ve büyük ve 'azîz bir hizmettir. Hiç olmazsa bize Kadınlar Birliği'nde hânımların nelerle meşgûl olduğunu gösteriyor!¹⁸

Bu yorumun Yunus Nadi'ye ait olması ihtimali çok kuvvetlidir. Yazıda, Birlik Başkanı Nezihe Muhiddin'in, kendisini mebus adayı gös-

terdiği ileri sürülüyor ve alayla bunun "memlekete karşı aziz bir hizmet" olduğu söyleniyordu. Yine birinci sayfada "Kadınlar da meb'ûs intihâb edilirse" başlığı altındaki karikatürde Nezihe Muhiddin'e benzeyen bir kadın, bir topluluğa hitaben konuşuyordu.²¹

Kadın Birliği, *Cumhuriyet*'in bu yayınına ertesi gün *İkdam* gazetesinde bir açıklama ile hayli sert bir yanıt verdi. Kadın Birliği kadın intihabı fikrini savunan bir cemiyetti. *Cumhuriyet* gazetesinin bu hakikatlere göz yumması hayli garip bir tutumdur. TKB, yasalar kadınlara vatandaşlık haklarını verinceye kadar çalışmaktan geri durmayacaktı. TKB Grubu kadınlara çocuk muamelesi yapılmasını kınıyordu:

İntihâb-ı ahîr [son seçim] münâsebetiyle Kadın Birliği tarafından şehremânetine takdîm edilen nâmzedlik istid'âsı dolayısıyla "Cumhûriyyet" gazetesinde intişâr eden havâdisi garîb bulduğumuzu söylemek mecbûriyyetindeyiz. Kânûndaki sarâhati [açık ibareleri] bilmek ve bu teşebbüsün hemân fi'liyyât vâdisinde zuhûr-yâfte [görünür] olmayacağı hakkındaki kana'atimizle beraber cem'iyyetimizin emel ve gâyelerinden biri hakkında zamândan fırsat-yâb olarak [fırsat bularak] yapılan bir teşebbüsün altında hayli tasavvur ve tahayyül edileceğinden ziyâde takdîr ile karşılanacağını ümîd etmek isterdik [ab]. Hey'et böyle bir teşebbüsde bulunurken Hâlîde Edîb Hânım haberdâr olmadığı gibi Nezihe Muhîddîn Hânım da hasta bulunmakta idi. Fakat kadın fikr-i intihâbının tecelligâhı [göründüğü yer] olan bir cem'iyyetin herhangi bir kadını-mız hakkında takdîr-i hüsnünün [değer verilmesinin / önemsenmesinin] takarrür etmesi [kararlaştırılması] bir tettebbu' [ayrıntılı inceleme] ve tecrübe hakkıdır. "Cumhûriyyet" gazetesini hakîkate karşı göz yumabilir. Fakat biz Nezihe Muhîddîn Hânım'ın kadınlık dolayısıyla memleket için fâ'ideli ve hâdim [yararlı] olduğu kanâ'atindeyiz. Memlekete hizmet mef'hûmunda fa'âliyye [çaba ve 'azlî [koruyucu] kuvvet yanında dâ'imâ kalem ve dimâğ feyzlerini nazar-ı i'tibâra almak mecbûriyyetindeyiz [ab]. Hem ortaya İstanbul hânımlığı Anadolu kadını diye nifâk sokmak fâ'idersizdir. Bizim için Anadolu veyâ İstanbul kadınlığı yoktur. Türk kadınlığı vardır. Hemşîrelerimizden liyâkatini isbât etmiş olan kadınlar Anadolu'da veyâ İstanbul'da olsunlar başımızın tâcıdır.

Mütâreke devirlerinde Anadolu'nun samîmî ve fa'âl muhîtiden uzak kalan İstanbul'un yabancı ve hâ'in bir hükûmetin zehirlediği sînesinde onu ana elinde kalmış bed-baht evlâdların ye's ve elemi ni kâfî derecede çektiler [ab]. Şimdi öz ana göğsünde yaşarken onu çocuk mu'âmelesine tahammül edemeyiz ve buna müstahak da değiliz [ab]. Kanûn kadınlarımıza vatandaş hakkını verinceye kadar Türk kadını sıfatıyla çalışmaktan geri durmayacağız.²⁰

Cumhuriyet'te 25 Şubat'ta yer alan yorumun bir başka işaret edilmeye değer yanı, erkek yazarların kadın hakları savunucuları karşısında sık sık başvurduğu, kadınlar ve "asabiyet" paralelliğine iyi bir örnek oluşturmasıdır. Kadınların genellikle "asabi" hatta isterik olarak nite-

معلمه، همشیره، اگر رانگی با
دره جلک اوور سرکز جیوت اولوب ایلک ایشیم
نودات لوازیم کورس دکلن انا ایلک
اولا ایلک

– Hânımlar, hemşireler, eğer re'yunizi bana verecek olursanız meb'ûs olunca ilk işim tuvalet levâzım [eşyası] gümrüklerini ilgâ etmek [kaldırmak] olacaktır...

lendirilmeleri erkek yazınında sık rastlanan bir kalıptı. Buradaki nitelemeyle aynı zamanda Batı'daki sufrajetlerin ünlü "asabiyetine" atıf yapılıyordu. Yazıda TKB'nin bu çıkışının asabi bir propaganda olduğu ve sonuç verse bile kazanması gerekenlerin İstanbul'un değil, Anadolu'nun kadınları olacağı belirtiliyordu. Kadınlar ikiye ayrılıyordu: hürmet edilenler ve erkeklerin zarafetlerini hayranlıkla seyretse de hürmet etmediği kadınlar. Yazar, TKB'nin adaylığına karşı çıkarken, "Toplum için yararlı işler gören hanımlarımız da vardır, ... daima ciddi olarak görülürler ve toplum onlara karşı hakikaten hürmet de eder, hak da verir" sözleriyle Muallim Nakiye'yi kastediyordu. Hürmete layık görmedikleri de, bu durumda, TKB'nin önde gelenleriydi. Yazar "siyâsî hak isteyen hânımlar Türk milletinin işlerini reklam ve propaganda oyunlarına âlet olamayacak derecede yüksek görmek mecbûriyyetindedir" diyerek TKB'yi ciddiyetsiz bulduğunu açıklıyordu:

Bizim bir muharririmiz [habercimiz] de merâk ederek Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın fikirlerini sormuş. Kadınlar Birliği Re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım da muharririmize yaptıkları şeyin "'asabî" bir propaganda hamlesi olduğunu söylemiş. ... Bizim fikrimizce hânımlarımızın 'asabî olmaktan dâ'imâ zarar gördüklerine yeni bir delîl teşkil eden bu propaganda belki bir gün semere [fayda] verebilir. Fakat, bu 'asabî propagandaların semere verdiği zamân, meb'ûsluk hakkını kazanacak olanların İstanbul'da 'asabî propaganda hizmetleri yapan hânımlar olacağı çok şübhelidir. Öyle zannediyoruz ki Türkiye'de siyâsî hukûk elde edecek olan cins-i latîf sınıfı, İstanbul'un hânımlarından evvel Anadolu'nun kadınları olmak ihtimâlî daha kuvvetlidir.²¹

Cem'iyet için fâ'ideli işler gören hânımlarımız da vardır; fakat onlar işleriyle o kadar meşgûldürler ki İstanbul intihâbâtı vesîlesiyle propaganda veya reklam yapmayı düşünmeye vakitleri olamaz. Hakîkî bir iş sâhibi insânlarda ne tasallûf [övüngeçlik] ne de reklamcılık olamaz. Onlar için hayât ciddî, ötekiler için de eğlencedir. İş sâhibi kadınlar, ister Anadolu'da, ister İstanbul'da, isterse de kutb-ı şimâlde [kuzey kutbunda], dâ'imâ ciddî telakkî edilirler ve cem'iyet onlara karşı hakîkaten hürmet de eder, hak da verir. Ancak diğer hânımlara, salonda zarîfâne konuşmaktan, yâhûd gazetecilere resimlerini vermekten yâhûd da baloda sinemaya, sinemadan dansa koşan hânımlara karşı –açık ve samîmî söyleyelim– biz erkekler hürmet de etsek yalandır: Bu hürmet, ancak onların zarâfetlerine daha ince bir çeşni vermek ve sonra da... bu zarâfeti, vâlih [şarşırmış] ve hayran, seyr ü temâşâ eylemek [seyretmek] içindir!²²

Cumhuriyet'te 28 Şubat'taki imzasız haber/yorumda aynı tutum sürdürüldü. Haberde Birliğin "hey'et-i idâresinden" bir hanımın açıklamalarına yer veriliyordu. Açıklayan Kadın Birliği'nin haklar için mücadele etmekte kararlı olduğunu da vurguluyordu. Ancak bu haberin üslubu ve konuşmanın aktarılışında bir değersizleştirme, basitleştirme göze çarpıyordu:

Kaç re'y mi alacağız? Belki de hiç... Kadınların intihâb hakkı tanınmadığı bir sırada, intihâba re'y almak için nâmzed vaz' ettiğimizi [gösterdiğimizi] zannetmek biraz sâf-dillik olur. 'Azîzim, biz hakkımızı böyle böyle teslim ettireceğiz. Bugün nâmzed gösteririz, yarın re'y alırsınız, öbür gün intihâb oluruz! Esâsen Kadınlar Birliği bu husûsda her sâhada teşebbüsde bulunmaya karar vermiştir, nitekim yakında belediye intihâbâtı icrâ olunacakmış, belediye intihâbâtı esnâsında da hânzede göstereceğiz. (agm)

Haber "Hânımlar Cevâb Veriyorlar" başlıklı bir yorumla devam ediyordu. Büyük olasılıkla Yunus Nadi'nin kaleminden çıkan bu yorumda, iki gün önce yaptıkları yayına²³ karşı TKB'nin *İkdam* gazetesinde yayımlanan yanıtına değiniliyordu. Yazara göre kadınların bu hamlesi reklamdan ibaretti; alaycı bir üslupla "hânımlar hassâs olur" diyor, sonra o günlerin en önemli olaylarından Şeyh Said İsyanı'nı ima ede-

rek, "Türkiye'nin hayâtında çok mühim mes'eleler mevcûd olduğu bir zamânda hânımlarımızın meb'ûsluk propagandası veya reklamı ile meşgûl olmalarını" ciddiyeysiz bulduğunu belirtiyordu:

"Kadın Birliği" tarafından İstanbul intihâbâtı münâsebetiyle yapılan iki taraflı reklama, bu sûtûnlarda biraz dokunmuştuk; hânımlar hassâs olurlar, derhâl mukâbele ettiler [karşılık verdiler]. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse biz de hânımlarımızı gücendirmek istemeydik; fakat, ne yapalım ki, Türkiye'nin hayâtında çok mühim mes'eleler mevcûd olduğu bir zamânda hânımlarımızın meb'ûsluk propagandası veya reklamı ile meşgûl olmalarını lâ-kaydâne [ilgisizce] seyrederdik. (agm)

Yazar, bu yorumunda bir başka cinsiyetçi örüntünün de örneğini veriyordu. Kadınların haklarının konu olduğu bir yazıda kadınların cinselliğine atıf yapmak, erkeklerin kadınlık üzerine yazınında en eski ve en sık rastlanan kalıplardan biridir. Kadınlar siyasi hak iddiasına kalkışmamalıydı. Siyasal haklar isteyen kadınlara karşı yazar, "kırmızı boyalı dudaklarda tatlı ve şûh tebessümleri seyr etmesini hoş bir eğlence" bulduğunu ifade ediyordu:

Dediğimiz gibi: hukûk-i siyâsiyye iddi'alarına kalkmayan hânımlara karşı reverans yapmasını, el öpmesini, zarîfâne söz söyleyerek kırmızı boyalı dudaklarda tatlı ve şûh tebessümleri seyretnesini biz de hoş bir eğlence bulanlarla berâberiz. Lâkin, karşımızda hukûk-i siyâsiyye iddi'asına kalkmış ... hânımlarla başka türlü konuşmaya cevâz vardır. Onun için, dünkü "İkdâm"da bize mukâbele eden hânımlara haber verelim ki iş onların zannettikleri gibi değildir.

Yazar, siyasi hakları (Nezihe Muhiddin ve belki Şükûfe Nihal'e gönderme yaparak) "başlarından geçen ser-güzeştleri roman diye ortaya atan... hayâtdaki vazîfelerini ... roman okumak yazmaktan... 'ibâret zanneden... ekmeğini Anadolu kadınına medyûn hânımlara" veremeyeceklerini aşağılayıcı bir ifadeyle belirtiyordu. Yazara göre "Cem'iyet için fâ'ideli işler gören hânımlarımız da vardır" (Burada, daha sonraki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Muallim Nakiye kastediliyor). Fakat onlar öyle meşgûldür ki böyle "reklam"larla uğraşacak vakitleri yoktur. Bu gayriciddi hânımların yaptıkları kendilerini eğlendirmekten başka bir şey değildir. Yazarın "bize karşı siyâsî haklar peşinde olan kadınlar" ifadesinde "biz" iktidar ve erkeklerdi. Yunus Nadi'nin o sırada Menteşe mebusu olarak TBMM'de görev yaptığını düşünürsek, "Hakları vereceğiz" sözü de, yasa yapan bir makamı tanımlıyordu:

Hayâtdaki vazîfelerini yalnız hassas olmak, roman okumak ve roman yazmaktan yâhûd en son modaya göre giyinmekten 'ibâret zanneden hânımlara,

değil ekmeğinin yarısını olsun Anadolu kadınının sa'yine [çalışmasına] med-yûn [borçlu] Türkiye'de, dünyânın hiçbir yerinde hukûk-i siyâsiyye verildiği yoktur. Kadın cem'iyet içinde, cem'iyet için doğrudan doğruya fâ'ideli olmayı bilmedikçe ve onu fi'len isbât eylemedikçe hak sâhibi olamaz. Bize karşı siyâsî hukûka iştirâk iddi'âsında bulunan hânımların ekserîsi şimdiye kadar ancak başlarından geçen veyâhûd geçmesini tahayyül ettikleri ser-güzeştlerin [serüvenleri] roman ve hikâye diye ortaya atmış olmaktan başka ciddî bir iş görmüş değillerdir. Siyâsî hukûku bu hânımlara mı vereceğiz?... Hânım siyâsetine hürmet ederiz; ancak hânımlar da Türk milletinin işlerini reklam ve propaganda oyunlarına âlet olamayacak derecede yüksek görmek mecbûriyyetinde bulunduklarını unutmamalıdır! (agm)

Yunus Nadi ve gazetesinin TKB'ye karşı tutumunu genç yazar Yaşar Nabi (Nayır) eleştirdi. Nezihe Muhiddin'in yayın yönetmenliğindeki *Kadın Yolu* dergisinde kadın haklarını savunan yazılar yazan Yaşar Nabi basında feministlere yönelik alay ve iğnelemeyi yeriyordu:

Kadını ve kadınlığı hor gören bu zihniyyet ma'e't-te'essüf [ne yazık ki] en münevverlerimizde bile görülmektedir. Kadın Birliği tarafından kadına siyâsî haklar te'mini için vukû' bulan teşebbüsün birçok münevverlerimiz tarafından nasıl istihzâ ve istihfâfla [alay ve iğnelemeyle] karşılandığını gördük. ... anladık ki en mümtâz [seçkin] tabaka arasında bile kadını erkekle müsâvî görme-ye tahammül edemeyenler vardır.²⁴

Cumhuriyet gazetesinin feminizme karşı tavrı siyasal haklar mücadelesinin etkin yılları boyunca karşımıza çıkacak. *Cumhuriyet*, 1927'de Nezihe Muhiddin'in Kadın Birliği'nden dışlandığı güne kadar muhalefetini imzasız yazılarla sürdürdü. Ne ilginçtir ki, Nezihe Muhiddin'in usulsüz bir kongre ile Kadın Birliği'nden dışlandığı ve suçlamalarla karalandığı gün Yunus Nadi'nin ilk kez kendi imzasıyla "Çok Şükür Kurtulduk" başlıklı bir yazı yazdığını görüyoruz. Bu yazıda Yunus Nadi gerek devrin erkeklerinin gerekse iktidarın TKB'ye karşı cinsiyetçi ve nefret dolu tutumunu sergiliyor, Kadın Birliği'nin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu. Nezihe Muhiddin yönetiminin, içerik ve anlamını kendisinin de bilmediği birtakım teorik ve havadan sudan davalara kaptırarak, olmadık hülyalarla vakit geçirirken gerçek Türk kadınlığının durumunu ve ihtiyaçlarını hiç bilmediğini her hareketiyle gösterdiğini söylüyor ve soruyordu. "Acabâ bizde kadın meb'ûs olmadığı, kadın avukat olmadığı, kadın her şey olmadığı için mi 'azâb ve ıztırâb vardır?" Kadın Birliği'nin "anûd" (inatçı) ve iddiacı karşılıkları, "hamd olsun" son bulmuştur. Yunus Nadi bu yorumunda Kadın Birliği'nin "cemiyetimizin dışında gibi bir varlık göstermekte ısrar ettiğini"

de belirtiyordu. Nadi, Nezihe Muhiddin'in istifasından sonra aşağılayıcı ifadelerini daha da ileriye taşıdı: "Oh, diyoruz aman kurtulduk! Artık her gün kusma eğilimi içinde bunalmaktan kurtulduk!"²⁵

Şimdi yeniden zamandizimine dönelim. TKB'nin 1925 Şubat siyasal haklar için ilk hamlesi, yukarıdaki polemiklerin yarattığı tartışma ortamı ve konunun gündeme gelmesi dışında, TKB'nin de öngördüğü üzere propaganda niteliğinde kaldı ve haklar elde edilmeden sonuçlandı.

Kadın Yolu'nun Şi'arı: Kadın Hakları

Bir yıllık bir kuruluş ve örgütlenme çalışmasından sonra 1925, TKB'nin siyasal haklar hamlesini başlattığı yıl oldu. Aynı yıl Temmuz ayında *Kadın Yolu* yayımlanmaya başladı. Nezihe Muhiddin'in yazı işleri sorumlusu olduğu haftalık dergide Nezihe Muhiddin tarafından kaleme alınan ilk başmakale "Kadın Yolu'nun Şi'arı" adını taşıyor. Bu makalede Muhiddin haklar ve kadının toplumdaki yeri hususunda feminist politikaları savunuyordu. Yeni rejimin gereği olarak Türk kadınının "millet câmi'ası arasında mevki'ni kat'ıyyetle ta'yîn [belirlemek] ve tavzîh eylemek [açıklığa kavuşturmak] zorunda" olduğunu belirtiyordu. Nezihe Muhiddin'in sorusu şuydu: Yasalar karşısında eşit olan ve her vatandaş gibi vergi vermek zorunda olan Türk kadını seçmek ve seçilmek hakkından neden yoksun olacaktır? Öteki ülkelerden örnekler veren Nezihe Muhiddin kadınların siyasal hakları meselesinin çağdaş bir eğilim olduğunu vurguladı. Akla ve vicdana sahip olan kadınlar haklara da sahip olabilirlerdi. Muhiddin, genç Cumhuriyet'in uzun müddet kadınları "hukûk-i medeniyyeden mahrûm gayr-i meş'ûr [bilinçsiz/şuursuz] bir çocuk, bir mecnûn" olarak görmeyeceğini, Türk kadınının bütün haklarını tanıyacağını ümit ediyordu. Hindistan gibi Doğu ülkelerinde de kadınlar seçme hakkına sahipti:

Bu 'asrî ve mu'azzam temâyül gittikçe şişip genişleyen bir dalga gibi bütün dünyâya tevessü' ediyor [yayılıyor], Hindistân'da Madra'da, Bombay'da, Kuşin'de kadınlar, erkeklerin tâbi' olduğu şerâ'it [kurallar] dâhilinde hakk-ı intihâbâ mâlikdirler.

... intihâb mes'elesi bir vazîfe-i medeniyyedir [yurttaşlık görevidir]. Şu'ûr ve vicdân hasâ'iline [özelliklerine] mâlik olan kadınlar bu vatanî vazîfelerine meflûc [kötürüm] ve gayr-i müdrik [bilinçsiz] bir vücûd gibi lâ-kayd kalamazlar, intihâb hakkından mahrûm kalan kadınların mesâ'î ve hüsn-i emelleri [iyi amaçları] fikir halinden fî'l hâline geçmesi için müşkilât karşısındadır.

... bugün müdriğiz [bilincindeyiz] ki re'y sâhibi olmayan tufeylîdir [asalaklıdır], sicilde sayılı bir ferd-i vatan değildir, Türk kadını da şübhesiz vatan câmi'ası arasında kıymeti olmayan bir kemmiyyet [nicelik] hâlinde kalmayacak ve mevcûdiyyetini tasdîk ettirecektir.

İşte o zamân Türk kadının bütün hukûkunu tanımak için arada hiçbir hâ'il [engel] kalmayacaktır.²⁶

Kadın Yolu'nun ilk sayısında Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ile bir mülakat yayımlandı. "Kadınların hukûk-i siyâsiyesine mâlik olmasına tarafdâr mısınız?" sorusuna karşılık Adliye Vekili, "Ba'zı kayd ü şart ile evet," yanıtını verdi. *Kadın Yolu* muharriresi bu kez 1924'te Hukuk-i Aile İctimai'ndan sonra kadınların Meclis'e verdiği muhtıranın dikkate alınıp alınmayacağını sordu. Vekil çok kadınla evliliğe karşı olduğunu açıkladı:

Benim zamânımda ta'addüd-i zevcât kalmayacaktır, ben bu medhûl [ayıplanacak] 'âdeti Türk kadınlığı ve daha şümüllü [etrafılı] bir sûretde söylemek lâzım gelirse Türklük için elim [acıklı] bir leke, bir 'ayıb olarak telakkî ediyorum, bu sözüm kâfîdir zannediyorum, bunun ictimâ'î 'â'ilevî zararları, hissiyâta 'â'id elem ve ıztırâblarını saymaya hâcet [gerek] yoktur, ben ve başvekîlîmiz ta'addüd-i zevcâtın şiddetle 'aleyh-dâriyız, bu şeyi hukûk-i 'â'ile karâr-nâmesine sokmayacağız."²⁷

III. Toplumsal Haklar İçin Etkinlikler (1925)

Dış Yaşam

Kadın Birliği, öncelleri Osmanlı kadınları gibi,²⁸ kadınların avukatlık, doktorluk, hâkimlik gibi yüksek statülü mesleklere girebilmesi için mücadele etti. *Kadın Yolu* dergisi muhabirinin Adliye vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ile yaptığı görüşmede ilk sorusu "Kadınlar hâkim olabilecek mi?" oldu. Adliye vekili "Ben size soruyorum. Niçin Hukuk me'zûnu hânımları avukatlığa teşvîk etmiyorsunuz, kadının hâkim olabilmesi evvelâ siyâsî hukûkuna mâlik olmasına bağlıdır"²⁹ cevabını verdi. Cumhuriyetçi iktidar, yeni dönemde erkeklerle eşit ekonomik, sosyal, siyasal haklara sahip olmak isteyen kadınlara, zincirleme etkiyle birbirine bağlı ve içinden çıkılmaz nedenler öne sürerek kadınların meslek edinmeleri meselesini erteliyordu: Kadınların meslek edinmesi için siyasal hakları elde etmesi gerekiyordu; siyasal haklar ise Anayasaya aykırı olduğu için sağlanamazdı! Bu kısıtlara rağmen, 1925-26

yıllarında kadınların yaşamında Cumhuriyet yönetiminin sağladığı önemli değişimler oldu. Medeni Kanun 17 Şubat 1926'da kabul edildi³⁰ ve talâk ve çok kadınla evlenme yasaklandı. Giyimde kamuya ait yerlerde 1925 yılının ikinci yarısında kadınlar açısından Parla'nın "kozmetik bir yenilikçilik" (1991b: 236) dediği değişimler oldu.³¹ Daha önce tramvay gibi taşıma araçlarında kadınların ilk iki sırada oturmalarına izin verilir ve bu bölme kırmızı bir perde ile aracın diğer bölümlerinden ayrılırdı.³² Kırmızı perde kaldırıldı. Vapurlarda ve tünelde kadınların ayrı bölümlerde oturması uygulaması sona erdi. Kemalist hükümet genç kızları spora yönlendirdi ve spor yarışmalarına katılmaları için yüreklendirdi.³³ Temmuz 1925'te "Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, din görevlilerinin kıyafetlerine ve memurların şapka giymelerine dair" Bakanlar Kurulu kararıyla (Kocatürk 1988: 441) başlatılan kıyafet reformları kadınların giyiminde büyük bir değişmeye yol açtı. Peçeler kaldırıldı, çarşaflar atıldı. Türk kadınları yüzleri açık, şapka, manto giyerek sokağa çıkmaya başladı.³⁴ Kadınların giyimi ve sokağa çıkma özgürlüğüne kavuşması Batı basınında Türk modern yaşamının simgesi olarak konu oldu.³⁵

TKB cephesinde ise yeni atılımlar sürdü. TKB'nin seçimlere katılma hamlesine kadınların sosyal ve ekonomik hakları programı eşlik ediyordu. TKB'nin 1925 yılı etkinlik programı açıklandı. *Kadın Yolu'* nun 4. sayısında "İntihâbâta İştirâkî Mütetâkîb Türk Kadınının Programı" başlıklı yazıda Kadın Birliği'nin olağanüstü bir toplantı yaparak bu programı uygulamak üzere aldığı kararlar kamuoyuna duyuruldu. Seçimlere katılmadan önce ve katıldıktan sonra TKB'nin etkinliklerini iki liste halinde sıralayan bu programa göre TKB kadın ve çocuklar için koruyucu siyasalar geliştirmişti. Alkol, kumar ve yoksulluktan kaynaklandığını düşündükleri fuhşun yasaklanması için çalışacaklardı. Boşanmada kadınlar korunacak ve hakları savunulacak, kadınların iş bulmaları kolaylaştırılacaktı.³⁶ Kadın Birliği Kasım ayında çocuklar için "ahlâkî filmler" getirtilmesi talebiyle Emniyet Müdürlüğü'ne başvurdu.³⁷

TKB basınla ilişkilerine önem veriyor sık sık genel yayın müdürleri ve gazetecilerle toplantılar düzenliyordu. Nezihe Muhiddin'in el yazısı ile yazdığı bir çağrı mektubu bu ilişkilere bir örnek oluşturuyor.³⁸ Muhiddin'in bir gazetenin³⁹ genel yönetmenine el yazısıyla yazdığı davet mektubu şöyle:

Muhterem Efendim Hazretleri,

Kadınlığımızın inkişâfına [gelişmesine] hâdim [hizmet eden] yeni yolda yürüyerek müfîd [yararlı] olmaya çalışan Türk Kadınlar Birliği'nde vâkî' olan [yapılacak] zevât-ı 'âliyyeden [yüksek kişilerden] mürekkeb [oluşan] bir ictimâ'da [toplantıda] zât-ı 'âlîlerinin de lutf-i iştirâkî [katılmayı lutfetmeleri] ehemmiyyetle ârzû edildiğinden önümüzdeki Cum'a-ertesi günü zevâlî [öğleden sonra] 4'te Şehzâdebaşı'nda Fevziye Câddesi'nde kâni [bulunan] Türk Kadınlar Birliği merkezine teşrîfiniz mûcib-i fahr-ı şeref olacağına [bizlere şeref vereceğine] 'arz ile te'yîd-i tekrîmât eyleriz [saygılarımızı sunarız] efendim hazretleri.⁴⁰

TKB'nin Camilerde Kadın Konferansları Girişimi

Kadın Birliği Ekim 1925'te Mü'essât-ı Dîniyye Müdîriyyeti'ne (Diyanet İşleri Müdürlüğü) başvurarak, camilerde kadın konferansları düzenlemek istediğini bildirdi. Nezihe Muhiddin camilerin bir toplanma yeri olduğunu belirtiyor, bu teşebbüsün aydın olmayan kadın kitlelerine ulaşmaya ve fikirlerini yaymaya katkısı olacağını savunuyordu. Bu girişim basında tartışmalara neden oldu. TKB müdüriyetten olumsuz yanıt aldı. Camilerde kadınlar ne konferans tertipleyebilirler, ne de vaaz verebilirlerdi. Konu basında "hânımların va'zı" olarak ele alınıyor, camilerde kadınların vaaz verme izni olmadığı yineleniyordu. Nezihe Muhiddin Cumhuriyet hükümetinin attığı adımlara layık hareket ederek camileri birer aydınlanma yuvasına dönüştürmek istediklerini açıkladı.⁴¹

TKB'nin bu girişimi, hükümetten izin verilmediği için gerçekleşmedi. *Cumhuriyet*'te yer alan karikatür TKB ve feministler hakkında gazetedeki alay ve iğnelemenin sürdüğünü gösteriyordu:

Hânımlar câmi'lerde va'z edeceklermiş!..
– Biraz da bu seneki manto modalarından bahsetseler bari!⁴²

Nezihe Muhiddin gazetelerin konuyu ele alışını bir basın toplantısında üslup açısından eleştirdi.⁴³

İdeolojik Mücadele: Kadın Yolu Dergisi (1925-1927)

TKB açısından 1925 yılında bir başka önemli gelişme başarıldı: *Kadın Yolu*'nun yayımı. Nezihe Muhiddin'in ve TKB Grubu'nun kadın hakları mücadelesinde *Kadın Yolu* dergisi temel bir rol oynadı. *Kadın Yolu* önce Nezihe Muhiddin'in insiyatifiyle yayımlandı. Derginin sahibi ve başmuharriri Nezihe Muhiddin'di.⁴⁴ Dördüncü sayısından itibaren TKB'nin yayın organına dönüştü. *Kadın Yolu*'nun ilk sayılarındaki başlık altı yazısı olan "‘Asrî Türk kadınının şâh-râhıdır [anayoludur]", 6 Ağustos 1341 (1925) tarihli 4. sayısından sonra değişerek, "Türk Kadın Birliği'nin nâşir-i efkândır [fikirlerinin yayıcısıdır]" oldu ve adı *Türk Kadın Yolu* olarak değişti. 16 Temmuz 1341 (1925) tarihli birinci sayısı ile 1 Ağustos 1927 tarihli son sayısı arasında otuz sayı yayımlandı.⁴⁵ İstanbul kütüphanelerindeki koleksiyonlarda on bir sayısı eksik olan dergi, ilk sayılarında haftalık olarak çıktı, daha sonra aylık yayına döndü.

Kadın Yolu döneminin en düzeyli kadın dergisidir. Dönemin önde gelen edebiyatçıların ve düşünürlerinin de katıldığı, hayli zengin fıkri içeriğe sahip bir yayındır. *Kadın Yolu*'nda Şükûfe Nihal, Efzayiş Yusuf, Yaşar Nezihe gibi ünlü kadın yazarlar ve Hatice Refik, Pakize Ahmed, Saadet Esad, Esmâ Zafir, Muhsine Salih gibi genç yazarlar, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Abdullah Cevdet, Kemalettin Şükrü, M. Şevki gibi önde gelen erkek yazarlar yazdılar. Dergide kadın hakları savunucusu olan Yaşar Nabi (Nayır), Enver Behnan (Şapolyo), Fahrettin Kerim (Gökay) gibi genç erkek yazarların da yazıları yayımlanıyordu. Dergi, döneminin içtimaiyat ve kadınlık üzerine görüşlerini, tartışmalarını günümüze aktaran önemli bir kaynaktır. Düzenli olarak yayımlanan "Türk Kadın Birliği Havâdisleri" bölümüyle Kadın Birliği'nin siyasi haklar kampanyaları dışındaki faaliyetlerinin bazı ayrıntılarını ve kararlarını yansıtıyor; bu bakımdan TKB'nin elimizdeki kaynak metinleri sayılabilir.

Derginin adı, *Kadın Yolu* Nezihe Muhiddin'in kadınlıkla ilgili düşüncelerini simgeliyordu. Muhiddin'in dergiye, "kadınlara özgü bir yolu", kadınlığın erkeklerden farklılıklarını ima eden, kadınlığın durumundan kaynaklanan özgün yönlerini düşündüren bir ad verdiği öne

"İstanbul'un en hücrâ köşesindeki vazî' [mûtevası] evinde bir taraftan el işleriyle hayâtını kazanmaya çalışırken elem ve ıztırâbâtını güzel ve hazîn şî'rleriyle yaşatan velûd [çok sayıda eser veren] şa'iremiz Yaşar Nezîhe Hânım",
Kadın Yolu, 15 Teşrin-i Evvel 1927.

sürülebilir. "Kadın Yolu" kavramının tam da "kadınlara özgü yol", "kadınların tutacağı yol" anlamına geldiği Muhiddin'in *Kadın Yolu*'nun ilk sayısında "Kadın Yolu'nun Şi'arı" başlıklı başyazısındaki ilk cümleden anlaşılıyor: "Kadın Yolu, Türk kadını[nı], memleket menâfi'nin [çıkarlarının] kendisini da'vet ettiği mefkûrevî hedefe îsâl edecek [ulaştıracak] bir şah-râh olacak ve bu yolun yine kadın elleriyle açılması bunun kıymetini tebellür ettirecektir [berraklaştıracaktır]."46

Kanımcı, *Kadın Yolu* siyasal iktidara düşünsel katkı ve danışmanlık işlevini de gördü. Bu husus hükümet tarafından açıkça hiçbir yerde belirtilmiş olmasa da, büyük olasılıkla, dergi yayımlandığı sürece, Mustafa Kemal ve yeni cumhuriyetçi iktidar için kadınlık ve feminizm üzerine bilgilendirme görevini de yerine getirdi. Baskıcı bir dönemde derginin yayınına izin verilmesi bu ihtimali güçlendiriyor. Buna ek olarak, Cumhuriyetçi iktidarın kadın hakları reformlarını başlattığı ve uyguladığı kritik bir dönemde, hükümetin kadın hakları siyasalarını destekleyici bir öge olarak yayına izin verilmiş olabilir.

"Mecmû'amızın kıymetli muharrirlerinden Pâkîze Ahmed Hânım",
Kadın Yolu, 15 Teşrin-i Sani 1926.

مجموعه منار قیبتی محمد لوتون
یا کبریه احمد خانم

Derginin erkek yazarları feminizmi "demokrasi" bağlamında savundular.⁴⁷ *Kadın Yolu*, dönemin cinsiyetçi zihniyetine ve uygulamalarına karşı kadınların ideolojik mücadele aracı olarak iş gördü. Nezihe Muhiddin'in Eylül 1927'de Birliğin başkanlığından istifaya zorlanmasının ardından *Kadın Yolu* yayımına son verdi. Otuzuncu ve son sayısı 1 Ağustos 1927'de yayımlandı.

Dünya Kadın Hareketi ile İlişkiler ve Cemiyet-i Akvam Meselesi

Kadın Birliği ve Nezihe Muhiddin dünya kadın hareketiyle ilişki içindeydi. *Kadın Yolu*'nda ilk sayıdan itibaren, "Dünyâ Kadın Postası" başlıklı bölüm altında diğer ülkelerdeki kadın haklarının durumu, kadın hareketlerinin tarihçeleri, uluslararası kadın örgütlerinin etkinlikleri üzerine ayrıntılı bilgiler okura ulaştırılıyordu.⁴⁸ Kadın Birliği'nin hem uluslararası planda hem de ulusal çapta birbiriyle bağlantılı faaliyet gösteren üç büyük kadın hakları cemiyeti ile ilişkileri vardı. İlk olarak Beynelmilel Hakk-ı İntihab Kadın Cemiyeti'yle⁴⁹ bağlantılar ve yazışmalar dergide ayrıntılarıyla yer aldı. Cemiyetten TKB'ye gelen mek-

صورتی که از این خانم در سال ۱۹۲۷ میلادی در جلسه مجمع زنان ایران

میس کوربت اشبی

MISIS CORBET ASHBY

"Sorbon'daki nutkundan telhîs başı yaşadığımız Beyne'l-milel Kadın Hakk-ı İntihâb Cem'iyyeti Re'îsesi Misis Korbet Aşbi [Corbett Ashby]", *Kadın Yolu*, 15 Eylül 1927.

tuplar Fransızca olarak *Kadın Yolu*'nda yayımlanıyordu.⁵⁰ Nezihe Muhiddin adı geçen derneğin 1929 Kongresinin İstanbul'da toplanması için demek başkanı Margery I. Corbett Ashby'ye mektupla çağrıda bulundu. Ashby yanıtında henüz kongrenin yerinin saptanmadığını belirtiyor, TKB etkinliklerinden, Muhiddin'in cesareti, hevesi ve inancından övgüyle söz ediyordu.⁵¹ Beynelmilel Hakk-ı İntihab Kadın Cemiyeti ve Beynelmilel Kadın İttihadı Cemiyeti'yle TKB arasındaki ilişkiler yazışma ve haberleşme ile sürdü. Cemiyetin Haziran 1926'da Paris'te toplanan 10. Kongresinde farklı ülkelerin delegelerinden oluşan kadın haklarına ilişkin komisyonlar kuruldu, Cemiyet-i Akvam⁵² (Milletler Cemiyeti) ile bağlantı kurmak ve dünya barışına katkıda bulunmak için çalışma kararı alındı. BHİK bu konuda TKB'yi de bilgilendirdi ve önerdiği komisyonlar halinde örgütlenmesini istedi. TKB 1927 yılında Cemiyetin önerisiyle komisyonlar kurarak uluslararası kongreye hazırlık yapacaktır. Beynelmilel Hakk-ı İntihab Kadın Cemiyeti'nin oluşturduğu komisyonlar şunlardı:

1- Erkek ve kadın arasında 'umûmî mesâ'ide ve kazançta müsâvât. 2- İzdivâc eden kadının tâbî'iyet mes'elesi. 3- Erkek ve kadın arasında ahlâkî mü-

"Mısır Kadınları İttihâd Cem'iyeti re'îsesi ve merhûm Şa'râvî Paşa haremi Hudâ Şa'râvî Hânım", *İleri*, 5 Şubat 1340 [1924].

sâvât ve fuhşa karşı mücâdele. 4- Gayr-i meşrû' vâlide ile nâ-meşrû' çocuğun hukûku ve vaz'ıyyeti. 5- Fakîr ve çok çocuklu 'â'ilelerin terfîhi [refahı]. 6- Sulh ve Cem'iyet-i Akvâm. 7- Polis hidemâtında [hizmetlerinde] kadın.⁵³

Burada dikkat çekmek istediğim ve TKB'den Nezihe Muhiddin'in uzaklaştırılmasıyla bağlantılı gördüğüm husus, uluslararası derneğin Cemiyet-i Akvam ile ilişkileri ve "barış" konusudur. Kadın Birliği BHİK ile ilişki kurduğu, hatta üye olduğu sırada Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye değildi ve büyük bir olasılıkla hükümet bu ilişkilerden tedirgindi. Hatta İffet Halim Oruz, Cemiyet-i Akvam'ın "Türkiye aleyhindeki davranışlar içinde olduğunu" belirtiyordu (bkz. Oruz 1986: 30).

Kadın Yolu'ndaki makalede, Paris'te 1926'da toplanan kongreye Türkiye adına katılan bir delege olmadığı, yine de bu komisyonların faaliyetlerinden Türk Kadın Birliği'ni haberdar edecekleri belirtiliyordu. Nezihe Muhiddin, Beynelmilel Hakk-ı İntihab Kadın Cemiyeti'nin 1926 Paris Kongresini *Kadın Yolu* okurlarına "Dünyâ Kadınlığı Çalışıyor" makalesiyle duyurdu. Muhiddin davetli oldukları halde katılamadıkları bu kongrede "ırk ve mezhep" kaygılarından uzak olarak dünya

kadınlığının dayanışmasının sergilendiğini belirtiyordu. Muhiddin, Hindistan'dan Amerika'ya kadar, doğu ve batıdan yirmi dört ülkenin kadınlarının kadınların oy hakkı için bir araya gelerek çalışmalarını kutluyordu. Muhiddin, ünlü Mısırlı feminist Huda Shaarawi'nin de Mısır kadınları adına kongreye katıldığını duyuruyor, gelecek kongresine "biz Türk kadınları da bütün hukûkumuza mâlik olduğumuz hâlde" katılmayı diliyordu.⁵⁴

Muhiddin'in *Milliyet*⁵⁵ gazetesine yaptığı bir açıklamada, merkezi Londra'da bulunan Beynelmilel Kadın İttihadı Cemiyeti'nden TKB'nin bir davet aldığını⁵⁶ öğreniyoruz. TKB 1927 yılının başlarında beynelmilel cemiyetin çalışmaları doğrultusunda, kongreye katılmak üzere komisyonlar halinde çalışmaya başladı. Bu komisyonlardan biri Beynelmilel Kadın Birliği ile İrtibat Komisyonu idi.⁵⁷

Muhiddin 1927'de TKB'den ihraç edildikten sonraki ropörtajlarında TKB'nin Beynelmilel Kadın Birliği ile ilişkilerine ve "sulh" konusuna değindi. Gazetecinin "Kadınlar Birliği'nin, dünya sulhünü temine çalışmasına ne dersiniz?" sorusuna, "Bu yeni bir şey değildir ki... İlk teşekkül ettiğimiz zamanlarda, Beynelmilel Kadın Birliği'ne dahil olmak istemiştik. Bize sulh cemiyetine aza olmak lüzumundan bahsettiler. Kabul mecburiyetinde kaldık" yanıtını verdi.⁵⁸ II. Dünya Savaşı öncesi ortamın jargonunda "sulh" ABD ile birlikte eski İtilaf devletlerinin, Almanya, İtalya ve Japonya'nın birleşerek silahlanmasına karşı muhalefeti simgeliyordu. İstanbul'da 1935 Arsiulusal Kadınlar Kongresi ve TKB'nin kendini feshi konusuna geldiğimizde bu konuya yeniden eğileceğiz.

IV. 1925'in Otoriter Siyasal Ortamı, Nezihe Muhiddin, Kadın Birliği

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması,
Gazetecilerin Yargılanması

Mete Tunçay, Takrir-i Sükûn dönemi olarak adlandırdığı, 1923-1926 yılları arasındaki dönemde hükümetin muhalefeti, baskıcı ve otoriter yöntemlerle susturmasını ve elemesini inceler ve sergiler (Tunçay 1992: 127-146). TKB'nin 1925 yılı etkinliklerini ve siyasalarını değerlendirebilmek için günün siyasal koşullarına yakınlaşalım. Doğu'da 13

Şubat 1925'te Şeyh Said İsyanı'nın başlamasıyla birlikte siyasal ortam gerginleşti. Vekiller Heyeti toplantısından sonra 21 Şubat gecesi "örfi idare" ilan edildi. Başbakan Fethi Okyar 2 Mart 1925'te görevinden istifa etti, 3 Mart'ta İsmet İnönü yeniden Başbakanlığa tayin edildi ve yeni kabineyi kurdu. TBMM'de 4 Mart'ta Takrir-i Sükûn Kanunu⁵⁹ kabul edildi. Biri isyan bölgesinde diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulması teklifi TBMM'de kabul edildi. İstanbul'daki altı gazete (*Tanin*, *Vatan*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *Toksöz*, *İstiklâl*, *İleri*) Şeyh Said İsyanı'nı destekledikleri gerekçesiyle 6 Mart'ta Vekiller heyeti kararıyla kapatıldı. Hükümette liberal kanadı temsil eden Fethi Bey (Okyar) 11 Mart'ta Paris büyükelçiliğine tayin edildi. İsmail Hami Bey (Danişmend) 10 Nisan'da tutuklanarak İstiklal Mahkemesine sevk edildi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın⁶⁰ İstanbul Merkez şubesi ve diğer şubelerinde 14 Nisan'da arama yapıldı. Hüseyin Cahit Bey'in (Yalçın) genel yayın müdürü olduğu *Tanin* gazetesi, 15 Nisan'da Bakanlar Kurulu kararıyla süresiz olarak kapatıldı. TBMM kararıyla 20 Nisan'da "örfi idare" ve İstiklal mahkemelerinin görev süresi altı ay daha uzatıldı. Hüseyin Cahit Bey (Yalçın), 7 Mayıs'ta, yargılandığı Ankara İstiklal Mahkemesince Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırıldı. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şubelerinin kapatılması kararını aldı. Aynı fırkanın merkez ve şubeleri Bakanlar Kurulu kararıyla 3 Haziran'da kapatıldı (Tunaya 1995: 621). Aralarında Velid Ebuzyiya (1884-1945) ve Lütü Fikri'nin (1872-1934) bulunduğu gazeteciler 20 Haziran'da tutuklandı ve 22 Haziran'da Doğu İstiklal Mahkemesinde yargılanmak üzere Diyarbakır'a gönderildi. Şeyh Said 15 Nisan'da yakalandı ve Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kararıyla 28/29 Haziran'da Diyarbakır'da idam edildi. Tutuklu bulunan gazeteciler Elazığ İstiklal Mahkemesinde 11 Ağustos'ta yargılanmaya başladı.⁶¹ Aynı gün Doğu İstiklal Mahkemesinde *Vatan* gazetesi sahibi Ahmed Emin (Yalman) ve yazarı Ahmet Şükrü (Esmer, 1893-1982), *İstiklal* gazetesi sahibi İsmail Müştak (Mayakon, 1882-1938), *İleri* gazetesi yazarı Suphi Nuri (İleri), Adana'da çıkan *Sayha* gazetesi sahibi Gündüz Nadir Bey, tutuklandı ve mahkemeye sevk edildi. O gün Doğu İstiklal Mahkemesinin kararıyla *Vatan* gazetesi kapatıldı. Nazım Hikmet (1902-1963), Şefik Hüsnü (Deymer, 1887-1959), Hikmet (Kıvılcımlı, 1902-1971), 12 Ağustos'ta komünizm propagandası ve faaliyetleri sebebiyle Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından mahkûm edildi (Kocatürk 1988: 429-47).

Bu gelişmelerin TKB üzerindeki etkisini, ulaştığım verilerle saptamak mümkün değil. Ancak söylediğimiz gibi *Kadın Yolu*'nun 1925 Temmuzunda ilk sayısı yayımlandığında ülkede otoriter bir siyasal iklim hâkimdi. 15 Ağustos 1925 tarihinde Doğu İstiklal Mahkemelerinde yargılanan tutuklu gazetecilerden Suphi Nuri, İsmail Müştak, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü imzalarıyla Mustafa Kemal'e Adana'dan telgraf çekildi.⁶² Aynı hafta *Kadın Yolu*'ndaki başmakalesinde Nezihe Muhiddin "Afveden En Büyük İnsandır" başlıklı bir makale yazdı. Öyle görünüyor ki Muhiddin, doğrudan değinmeden, makalenin başlığıyla bu telgrafı destekledi ve hükümetten gazeteci arkadaşları için af talebinde bulundu. Muhiddin'in yazısının üslubunda görülen dikkat çekici bir değişiklik, Mustafa Kemal için yüceltici, abartılı ifadelerin, övgülerin yer almasıydı.⁶³ Bu konuya ilerde döneceğiz.

TKB: "Propagandamız Müsbet ve 'İlmîdir"

Hükümetin otoriter yöntemlerle muhalefeti bastırmasının bir sonucu olarak Nezihe Muhiddin, kanımca, kadın hakları davasını sürdürebilmek için demeçleri ve *Kadın Yolu*'ndaki yazılarında temkinli, hükümetle çelişkiden kaçınan bir üslubu benimsedi. TKB'nin çalışmalarının ve "kadın siyaseti"nin sürdürülebilmesi için Muhiddin, olumlu propaganda yöntemini de kullandı. Kasım'da basına verdiği bir demeçte, inkılaptan sonra kadının durumunda ne gibi değişiklikler olduğu hususunda dünya kadın cemiyetlerinin bilgi almak istediklerini duyurdu. Beynelmilel Kadın Birliği'nin sorularına TKB'nin yanıtlarını açıklarken, hükümet üyelerinin "kadınsız inkılâbın mümkün olmadığını" kabul ettiklerini belirtti. Devlet ricâli TKB ile aynı görüşleri paylaşıyordu. Oysa hükümet üyeleri böyle bir açıklamada bulunmamıştı. Muhiddin'in bu görüşleri hükümete atfetmesini, kendisinin de belirttiği gibi olumlu propaganda/teşvik olarak değerlendiriyorum. Muhiddin, kadınların haklarının bir yıl içinde (1926'da) yasal olarak kazanılacağını umuyordu:

Türk kadınının hukûk-i siyâsiyyesine nâ'il olmasına bütün ricâl-i hükûmetle berâber münevverler tamâmen tarafdârdır, bi'l-hâssa Re'îs-i Cumhûrumuz Gâzî Paşa hazretleri memleketde bütün teceddüdâtı [yenilikleri] yarattığı gibi, kadınlığın muvaffakiyyet ve terakkiyyâtını da ilk safda temennî etmektedirler. Ricâl-i hâzıramız [devlet adamlarımız] da 'aynı fikre sâhibdirler. Biz de bu kadar tarafdârlığa karşı, şübhesiz patırtılar yapmaktan müstağniyiz [uzak duruyoruz]. Propagandamız müsbet ve 'ilmîdir.⁶⁴

Nezihe Muhiddin ve TKB 1925 yılı boyunca, kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal hakları savunusunu sürdürdü ve Cumhuriyet'in olgunlaşma ve gelişmesine her noktada hizmet edeceklerini,⁶⁵ kadınlar olarak Cumhuriyet rejiminin yanında yer aldıklarını sık sık vurguladı.⁶⁶

V. Kadın Birliği 1926

CHF'ye Üyelik İçin Başvuru

Kadın Birliği, 1926 yılını kadın muhalefeti açısından –büyük olasılıkla, 1925 ortamının yıldırıcı etkisiyle– görece ılımlı geçirdi. TKB'nin 1926 yılında göze çarpan etkinlikleri şunlardı: TKB üyeleri Cumhuriyet Halk Fırkasına üyelik için başvurdu. Bu başvurudan sonra basında siyasal haklar konusu yeniden gündeme geldi. Öte yandan *Kadın Yolu*'nun yayını ile feminist ideolojik mücadele sürdü.

Kadın Birliği'nin CHF üyelik başvurusu siyasal haklar konusunu gündemden düşürmemek ve "inkılâb hükûmetini" uyarmak amacını taşıyordu. Yılın ilk günlerinde Kadın Birliği'nin bir idare heyeti toplantısında "kadınların bütün ictimâ'î mü'esseselere girip erkekler gibi çalışarak memlekete hizmet ettikleri, fakat bir erkek vatandaş gibi hîçbir sûretle, hîçbir fırkaya dâhil olmadıkları" ifade edildi. Tartışmalardan sonra TKB ilk adım olarak "Cumhûriyyet Halk Fırkası riyâsetine [başkanlığına] bir istid'â [dilekçe] ile mürâca'at etmeye" karar verdi. *Cumhuriyet*'in bu gelişmeleri veren ilk haber/yorumu, daha önceki cinsiyetçi örüntüyü yeniden üreterek, bir karikatürle ve alaycı ifadelerle destekleniyordu:

Fırkaya girmek, Millet Meclisi'ne girmek için atılması icâb eden ilk hatve [adım] olduğuna göre, "Kadın Birliği" hânımları meb'ûs olmayı da kurmuşlar, demektir. Geçen gün "Hem Na'lına, Hem Mîhına" sûtûnunda mevzû-i bahs ettiğimiz üzere Kandilli Kız Lisesi tâlibâtından [öğrencilerinden] bir küçük hânım, meb'ûs olmak istedikten sonra (Kadın Birliği) hânımları neden Büyük Millet Meclisi'nde, cins-i latîfi [hoş/güzel cinsi] temsîl etmek istemesinler? Hânımların siyâsî hayâta atılmaları, fırkalara girmeleri, meb'ûs olmaları, kadınlığa hâs müfrit [aşırı] şiddet ve heyecân ile siyâsî münâkaşalara girişmeleri, hiç de fenâ olmaz. Yalnız korkarız ki ilk meb'ûs hânımın ilk işi, hâ'in erkeklerin ipek kumâşlara, ipek çoraplara ve sa'ir kadın tuvalet levâzımına [eşyalarına] vaz' ettikleri [konulan] gümrük resimlerini [vergilerini] zâlimâne [acımasız] bularak Meclis'e bunların ilgâsını [kaldırılmasını] teklîf etmek olmasın!⁶⁷

Habere şu karikatür eşlik ediyordu:

kadın birliği siyasi hayata karar vermede!

— İpekli kıyafetler, ipekli çoraplardan, lavantalardan ve her nevî kadın tuvalet levâzımından [eşyasından] alınan fâhiş gümrük ve istihlâk [tüketim] resimlerinin [vergilerinin] ilgâsı hakkında hey'et-i celîlelerine [yüksek kurula] bir teklîf-i kânûnî lâyihasını [yasa önerisi] takdîm ediyorum. Müsta'celiyyet [ivedilik] kararı ile müzâkere ve kabûlünü ricâ ederim.

Biraz da Şaka:

Kadın Birliği siyâsî hayâta karışmaya karâr verirl

– İpekli kumâşlardan, ipekli çoraplardan, lavantalardan ve her nevî kadın tuvalet levâzımından [eşyasından] alınan fâhiş gümrük ve istihlâk [tüketim] resimlerinin [vergilerinin] ilgâsı hakkında hey'et-i celîlelerine [yüksek kurula] bir teklîf-i kânûnî lâyihasını [yasa önerisi] takdîm ediyorum. Müsta'celiyyet [ivedilik] kararı ile müzâkere ve kabûlünü ricâ ederim.

Aynı günlerde *Cumhuriyet* muhabiri konuyu araştırmak için Nezihe Muhiddin ile görüştü. Muhiddin konuşmasında TKB'nin teşebbüsünü doğruladı ve kadınların siyasal haklarını savundu:

– Evet böyle bir mürâca'at vâkî' oldu. Hem de doğrudan doğruya fırkanın Ankara'daki merkezine mürâca'at ettik. Fakat daha henüz bir cevâb alınamadı. Mürâca'atımızın sebeplerine gelince: Mâ-dem ki kadınlar inkılâbdan sonra her sâhada çalışmaya başladılar... Memleketin münevverlerini sînesine cem' etmiş [bağrına toplamış] olan Halk Fırkası'na girerek siyâsî sâhada da çalışmaları en sarîh [açık] bir haklarıdır. Burada da kadınların re'y ve efkârından [düşüncelerinden] istifâde edinilecek birçok cihetler vardır.

Erkekler hukûk-i siyâsiyyeden istifâde ediyorlar da kadınlar niçin etmesinler? Ba'zı cihetlerde kadınlar erkeklerden daha mı dûn [aşağı] bir mertebededir? Saka Mehmed Ağa ile çamaşırcı Fâtma hânım arasında hukûk-i siyâsiyye nokta-i nazarından ne gibi bir hakk-ı rûchân [üstünlük hakkı] aranmalıdır? Türk kadınında hiçbir meziyyet göremiyor muyuz?

Muhabirin seçme mi seçilme mi hakkını öncelediği sorusu üzerine Muhiddin, eğer ikisi arasında bir tercihe zorlanırlarsa, kadınların önce seçilme hakkını kazanmasını istediğini belirtti.⁶⁸ Yasal düzenlemelere müdahale etme açısından öncelikle kadın haklarını savunan kadınların Meclis'e girmesi, o günün kısıtlı koşullarında TKB'nin başvurduğu bir taktikti. Ancak Muhiddin'in bu sözleri basında, TKB'yi yermek üzere fırsat kollayan erkek gazeteciler tarafından çarpıtıldı. Konu kişiselleştirilerek Muhiddin'in kişisel çıkar peşinde koştuğu ima edildi, siyasal haklar mücadelesi basında "Muhiddin mebus olmak istiyor" derekesine indirildi. *Cumhuriyet* muhabiri, aynı gün Halk Fırkası 13. mıntıkâ müfettişi Refik İsmail Bey'e konu hakkındaki görüşlerini sordu. Refik İsmail Bey, "Ben şahsen kadınların fırka işleriyle uğraşmasını hiç temennî etmem," yanıtını verdi. "Bir ihtimâl fırkada çocuklarla ilgili ya da Hilâl-i Ahmer işlerinde çalışarak fâ'ideli olabilirler." Halk Fırkası müfettişine göre ancak erkek gibi çalışan kadınlar "yavaş yavaş" ve "gürültüsüz patırtısız" olarak erkeğin sahip olduğu hakları isteyebilirler, kadınlar evlerinde yapacak ev işi kalmazsa bu işlerle de ilgilenmeye başlayabilirlerdi. Örneğin, tarlalarda çalışan köylü kadınlar böyle siyasi işleri düşünecek halde değildi. Siyasi haklar talep etmesi için kadınların erkek gibi çalışması gerekiyordu:

– Fakat kadınlar 'aynı zamânda siyâset yapmak için fırkaya dâhil olmak istiyorlar?

– Siyâsî sâhaya daha henüz değil. Evvelâ ictimâ'î sâhada lâzım gelen muvaffakiyyet elde edilsin; o mes'eleler sonra... Sonradan o da gürültüsüz patırtısız olur. Siyâsî hak her yerde böyle ceffe'l-kalem [hemen] verilmiş bir şey değildir. Kadınların evlerinde meşgûl edecek işleri kalmaz da böyle 'umûmî mes'elelerle uğraşacak vakit tasarruf ederlerse tabî'î bu sâhada da çalışmaları müfîd [yararlı] olabilir. Fara-zâ [diyelim ki] memleket kadınlığının hemân ekseriyyetini teşkîl eden köylü kadınlar ekmek parasını çıkarmak için sabâhdan akşama kadar tarlalarda çalışmaktan böyle siyâsî iştigâlâtı [uğraşmaları] düşünecek bir hâlde değildirler. Eskiden de kadınlar müsmir [verimli/yararlı] hayâta atılmaktan memnû' [yasaklı] idiler. Fakat bugün kadınlar hakîkî hayât sâhasına girebilmişlerdir. Onlar da erkekler kadar çalışarak ma'îşetlerini [geçimlerini] te'mîn etmek mecbûriyyetindedirler. Binâ'en'aleyh erkek gibi çalışan hânımlar yavaş yavaş erkeğin hâ'iz bulunduğu hukûku isteyebilir. (agm)

Medeni Kanun 1926

TBMM'nin 17 Şubat 1926 günü kabul ettiği Medeni Kanun, yılın kadınlar yönünden yaşanan en önemli gelişmesi oldu. Esbabı-ı Mucibe Layihasının (Gerekçeli Karar Metninin) altında adliye vekili Mahmut Esat Bey'in (Bozkurt) imzası vardı. Kanun-ı Medeni, TBMM'nin elli yedinci oturumunda görüşmeye ve onaya açıldı. Adliye vekili Mahmut Esat Bey oturumu açış konuşmasında Medeni Kanun'un en önemli bölümünü özellikle aile teşkilatı, kurumlar bölümü, miras sorunları ve aynî hakların (eşya hukuku) teşkil ettiğini belirtti. Mahmut Esat Bey hazırlanan Medeni Kanun'un Meclis'te "aynen kabul" edilmesini isterken kanunun "Türk annesini layık olduğu" saygılı bir yere getireceğini vurguluyordu:

Türk tarihinin, bendenizin anlayışına göre en hazin siması Türk kadınıdır. Yeni layihanın aile teşkilatı ve miras ahkâmı [hükümleri], şimdiye kadar istenildiği zaman kolundan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan fakat ezel-den hanım olan Türk Annesini layık olduğu mevki-i ihtiramına [saygın yere] getirecektir. (Bravo sesleri, alkışlar)⁷¹ (ab)

Mahmut Esat Bey'den sonra mazbata (tutanak) muharriri (yazarı) Şükrü Kaya⁷² söz alarak Türk kadının yaptığı fedakârlık ve gösterdiği faziletin kendisine karşı gereken hürmeti kazandırdığını belirtti ve Türk erkeklerinin bu husustaki "cömertliğini" vurguladı:

Efendiler! Milletler ailelere istinat eder [dayanır]. Aileler, millet bünyesi-nin en kuvvetli hücreleridir. Bir millet ki rüknü aslisi [temel direği] olan kadını hukukundan mahrum eder, hayattan iskat eder [siler], kendi kendisine yar-sını mefluç eder [felç eder]. Efendiler! Asırlardan beri Türk kadınının yaptığı fedakârlık ve gösterdiği fazilet kendisine karşı lazım gelen hürmete hak kazan-dırmıştır. ...Türk erkeklerinin civanmertliği ve seciyyesi [tabiatı] ve hususiyle [özellikle] Türk kadınının fazileti artık bu müsavatsızlıkları izale etmek [gider-mek] zamanını çok geçirmiştir.⁷³ (ab)

Kanun-ı Medeni aynı oturumda "kül halinde" (oy birliğiyle) kabul edildi. Bu oturumda herhangi bir tartışma yapılmadı ya da karşı görüş belirtilmedi. H. Veldet Velidedeoğlu, Medeni Kanun-1926'nın şahıs hukuku, miras hukuku, eşya hukuku; kısaca amme hukukunda kadın erkek eşitliğini sağladığını belirtmiştir (Velidedeoğlu 1937).⁷⁴ Kadın-lar açısından Medeni Kanun-1926, talâk ve taaddüd-i zevcatı ortadan kaldırmış, ancak evli kadın ile evli erkeğin birbirlerine göre hakları ve görevlerini düzenleyen Evliliğin Şahsi Münasebetleri başlıklı bölü-

münde cinsiyet hiyerarşisi kurarak kadın-erkek eşitsizliğini yasallaştırmıştı. Medeni Kanun-1926 sırasıyla Şahsın hukuku, Aile hukuku, Miras hukuku ve Eşya hukuku başlıkları altında toplanan dört bölümden oluşur.

Aile Hukuku bölümü üç kısımdır: I. Karı koca, II. Hısımlar, III. Vesaayet.

Hukukçular "Karı Koca" başlıklı birinci kısmı evlilik hukuku olarak adlandırıyor. Evlilik hukuku (Karı koca) üç altbölümden oluşur: 1. Evliliğin Meydana Gelmesi, 2. Evlenmenin Umumi Hükümleri, 3. Evliliğin Sona Ermesi.

Evlenmenin Umumi Hükümlerinin iki alt bölümü vardır:

A. Evliliğin Şahsi Münasebetleri

B. Evliliğin Mali Münasebetleri (Saymen ve Elbir 1960)

Bu çalışmanın ilgi alanı Evliliğin Şahsi Münasebetleri bölümüdür. Bu başlık altında, eşlerin evlilik birliği içindeki hukuki durumunu düzenleyen 151-159. maddeler yer alıyor. Eşitsizliği yasallaştıran maddeler şunlardı:

151. Madde: Evlenme merasiminin icrası ile evlilik birliği vücut bulur.

Karı koca yekdiğerine karşı bu birliğin saadetini müttehidin (birlikte) temin ve çocukların iâşe ve terbiyesine beraberce ihtimam etmek hususlarını il-tizam etmiş olurlar.

Karı koca bir birine sadakat ve müzaheretle (yardım) mükelleftir.

152. Madde: Koca birliğin reisidir. Evin intihabı, karı ve çocukların münasip vechile iâşesi, ona aittir.

153. Madde: Karı, kocasının aile ismini taşır.

Kadın, müşterek saadeti temin hususunda gücü yettiği kadar kocasının muavin ve müşaviridir. Eve, kadın bakar.

154. Madde: Birliği, koca temsil eder. Mallarını idare hususunda karı koca hangi usulü kabul etmiş olursa olsun, koca tasarruflarından şahsen mesul olur.

159. Madde: Karı koca mallarını idare için hangi usulü kabul etmiş olursa olsun karı, kocanın sarahaten [açıkça] ve zımnın [dolaylı olarak] müsaadesi ile bir iş veya sanat ile iştigal edebilir.⁷⁵ (ab)

Kemalist kadın derneklerinin üyeleri, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana "Medeni Kanun mistifikasyonu" olarak adlandıracağım bir tutumla, "Atatürk Medeni Kanun'la bize haklarımızı verdi; ama biz kadınlar bu hakları kullanmasını bilmiyoruz" kalıp düşüncesini savundu. Cinsiyet-görmezliğin bir örneği olarak Medeni Kanun'un oluşturduğu cinsiyet hiyerarşisini göremediler. Burada önemli husus, kadın sosyal

bilimcilerin çoğunun araştırmadan/eleştirmeden bu söylemi benimsemesi ve 1980'lere değin taşınmasıdır. Aslında, söz konusu mistifikasyona büyük katkıları olan, Kemalizmin önde gelen kadın savunucusu Afet İnan, Medeni Kanun'un kadınlar açısından kazanımlarının en gerçekçi tanımını yapıyor. İnan, Medeni Kanun-1926'nın topluma iki yenilik getirdiğini belirtiyor. Bunlar, talâkın ve çok kadınla evlenmenin kaldırılmasıdır:

Medenî Kanunun Türk toplumuna getirdiği başlıca yenilikler iki esasta toplanır:

- 1- Çok kadınla evlenmenin kalkması.
- 2- Boşanmanın sade erkeğin isteği ile olmayıp kadına da bu hakkın tanınması. (İnan 1970: 160; *ab*)

Medeni Kanun'un kabul edildiği günlerde Nezihe Muhiddin ve TKB'nin Medeni Kanun'daki eşitsizlikler hakkındaki düşüncelerini, varsa eleştirilerini gerek veri yetersizliği gerekse, belki daha büyük olasılıkla, tepki çekmemek için açık eleştiri yöneltmedikleri için öğrenemiyoruz. *Kadın Yolu*'nun Ocak-Nisan 1926 aralığındaki sayıları İstanbul kütüphaneleri gazete koleksiyonlarında bulunmadığı için, derginin ve TKB'nin tepkilerini birincil kaynaklardan sergilemek bu çalışmada mümkün olmadı. Ancak 1927'de Muhiddin, TKB'nin hukuki ve içtimai işlerle ilgilenen komisyonunun Medeni Kanun'u ve Belediye Kanunu'nu kadınların durumunu anlamak ve aydınlatmak amacıyla tetkik etmekte olduğunu bildiriyordu.⁷⁶ TKB'nin Hukuk Encümeni, Temmuz 1927'de, "Kânûn-ı Medenî ile Türk kadınlarının elde ettiği haklarla, Avrupa kanûnlarına göre elde edemediği hakları" inceliyordu.⁷⁷

Türk Medeni Kanunu 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi (Kocatürk 1988: 462). Kasım 1926'da *Kadın Yolu*'ndaki süreli sayfalardan biri olan "Türk Kadın Birliği Havâdisleri" köşesinde belirtildiği üzere, TKB "kânûn-ı medenîmizin kadınlara bahş ettiği haklardan dolayı münevver ve muhterem 'Adliyye Vekîlimize [Mahmut Esat Bozkurt, 1892-1943] bir teşekkür-nâme takdîm" etti. Ayrıca, Fırka umumi müfettişi İbrahim Tali (Öngören, 1875-1952) Bey'den ve dahiliye vekaletinden kadınların belediye seçimlerine katılması hususunda aracılık etmelerini rica etti.

Kadın Birliği geçen hafta ictimâ'ında 92'de [1292/1877'de] tedvîn edilmiş olup Meclis-i Millîmizin yeni devre-i ictimâ'ıyyesinde tebdîli [değiştirilmesi] mukarrer [kararlaştırılmış] olan yeni Belediye Kânûnu'muzda Türk kadınlarına belediyye intihâbâtına iştirâk etmelerini te'mîn zımında [için] dâhiliyye

vekâlet-i celîlesiyle İstanbul Cumhûriyyet Halk Fırkası müfettiş-i 'umûmîliğine bu husûsda tavassut [aracılık] eylemeleri hakkında birer ricâ-nâme takdîm eylemiş ve hey'etden tefrîk edilen iki murahhası Halk Fırkası Müfettiş-i 'umûmîsi İbrâhîm Talî' Beyefendi'ye i'zâm eylemiştir [göndermiştir].⁷⁸

Kadın Yolu'nun feminist yazarı Enver Behnan'ın (Şapolyo) "Türk Kadınlığı Birleşiniz!" başlıklı makalesinden TKB çevresinin Kanun-ı Medeni'deki eşitsizlikleri eleştirdiği ve değiştirme çabasında olduğu gözükmektedir. Enver Behnan Medeni Kanun'daki "kadın aleyhine olan maddelerin" kadın lehine değiştirilmesi için kadınlara çağrı yapıyordu:

Türk kadını!.. Kanûn-ı medenîde, usûl-i muhâkemât-ı cezâ'îyye ve hukûkiyyedeki [ceza ve hukuk mahkemeleri usullerindeki] kadın 'aleyhine olan maddeleri Millet Meclisi'nden kadın lehine çevrilmesi için taleb et!..⁷⁹

Enver Behnan, *Kadın Yolu*'nda başlattığı "Cumhûriyyet Kadını Ne Düşünüyor" anketiyle "yeni hukuk" ve "memlekette çağdaşlık namına yapılan" hareketler hakkında kadınların görüşlerini yansıtmak istiyordu.⁸⁰ Ankete ilk yanıt veren, Beyoğlu On Üçüncü Kız Mektebi'nin muallimi Türkan Altay'dı. Altay Cumhuriyet hukukunun kadınları erkeklerle eşit gördüğünü, kadınları aşağılayan dört kadınla evlenme usulünün kaldırılmasını ve iktisadi alanda kadına yer verilmesini "derin değişiklikler" olarak değerlendirdi. Boşama yetkisinin Medeni Kanun'la birlikte elinden alınmasıyla erkeğin ailedeki imparatorluğu son bulmuştu. Erkeklerin ellerindeki talâk yetkisiyle sokağa attığı nice kadınlar ekmek parası için fuhuşa sürüklenerek yok edilmişti. Onları bu duruma düşürenler kocalardı. Kadının yakında siyasal haklara kavuşacağını ümit ediyordu:

Evvelce, 'âîlenin imparatoru olan kocanın sözü yıldırım gibi te'sîrini yapardı. Boşamak hakkı kocanın elinde en şedîd [şiddetli] bir silâhdı. Bu silâhla şimdiye kadar ne kadar çok ma'sûm kadın imhâ edilmiştir.

Eski nikâh usûllerinin memleketdeki ahlâkî tereddîye 'âmil olduğunu [ahlaki soysuzlaşmayı yarattığını] nasıl inkâr edebiliriz. Kısa süren bir hevesden sonra sokağa atılan nice kadınlar vardır ki sırf ma'îşet [geçim] yüzünden onları ekseriyâ, sefiller ve nâmûssuzlar defterinde gördük. Fakat, onları bu vaz'iyete sürükleyen kocalar ve ellerindeki talâk salâhiyyeti [boşama yetkisi] hiç nazar-ı dikkati celb etmezdi [dikkate alınmazdı].

İşte yeni kanûn imparatoru hal' [tahttan indirdi], elindeki kılıcını kırdı. Şimdi kadın derin, derin nefes alarak diyor ki: Hürüm!⁸¹

"Cumhuriyet Kadını Ne Düşünüyor?"

Gerek iktidar gerek sivil kesimlerce işlenen Cumhuriyet kadını kavramı, 1926 yılında toplumun hafızasına yerleşti. O yıllarda Cumhuriyet'in kazanımları aydınlar tarafından, II. Meşrutiyet reformlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendiriliyordu. Nezihe Muhiddin Cumhuriyet hakkındaki görüşlerini "Cumhûriyyet'in Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi" başlıklı makalesinde açıkladı. Muhiddin'e göre, "Türkiye'de 'asırlardan beri devâm eden muhâfazakârlık-teceddüdperverlik [yenilikçilik] mücâdelesinde ilk def'a olmak üzere ikinci ve hayırlı kuvvet galebe çalmıştır [üstün gelmiştir]." Nezihe Muhiddin'in II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet rejimlerini kadınlar yönünden karşılaştırarak II. Meşrutiyet'in gerçek bir inkılap olmadığı, kurumlarında ve yasalarında irticanın izlerinin bulunduğu eleştirisini getirdiğini burada hatırlayalım. Muhiddin KHF ve Kadın Birliği'nin yürüttüğü haklar hareketinin gücünü Cumhuriyet ilkelerinden aldığını vurguluyordu. Cumhuriyet'in yarattığı aydınlanmadan/ilerlemeden en çok yararlananlar kadınlar olacaktı:

İtirâf etmeliyiz ki, Cumhûriyyetin feyzinden [yarattığı ilerlemeden] en çok istifâde edecek biz kadınlar olacağız. Son inkılâbdan evvel, fıkri esâretin 'umûmî hayâtımızda îkâ' ettiği [yarattığı] tahrîbât, en çok kadınlar tarafından mahsûs idi [duyuluyordu].⁸²

Cumhuriyet inkılabı her türlü esareti özellikle "esâret-i fikriyye"yi ortadan kaldırdığı için erkeklerden daha çok kadınlar geniş bir nefes almıştır. Cumhuriyet zayıfın da hakkını tanıyan, adil bir sistem olduğuna göre, kadının vatandaşlık hak ve vazifelerinden yararlanmasına bir engel kalmamıştır. "Kadınlık da'vâsı" esas olarak kazanılmıştır:

İstibdâd, meşrûtiyyet, za'îfin hakkını tanımayan idârelerdi, cumhûriyyet, za'îfin de hakkını tanıyan, daha doğrusu za'îf-kavî, kadın-erkek farkları tanımayan 'âdil bir sistemdir. Çârşâfın eteği ile, peçenin kalınlığını bir siyâset oyunu, bir hükûmet hikmeti telakkî etmek küçüklüğünden münezzehdir [uzaktır]: İbtidâ'iyeden Dârü'l-fünûn tadrîsâtına kadar, kadın da erkeğin yanında 'aynı hakk-ı tahsile mâlikdir; ictimâ'î hayâtın birçok husûsâtında erkekle müşterekdir. Ba'de-mâ, Türkiye'de her Türk kadınının her Türk erkeği gibi vatandaşlık hukûk ve vezâ'ifinden istifâde etmesine bir mâni' kalmamıştır. Cumhûriyyet, prensip i'tibâriyle vatandaşlıkta kadın-erkek farkı tanımıyor. Tatbikâtta bu prensibe muhâlefet görülürse, me'yûs olmayalım, ve 'acele etmeyelim, da'vâımız esâs i'tibâriyle kazanılmıştır. Kabûl edilen her 'asrî esâsların, fi'liyyât sâhasında, tâm ve kâmil ma'nâsıyla tecellî etmesi ancak kısa bir zamân mes'elesidir. Türk kadınındaki terakkî ve inkişâf isti'dâdî hârikü'l-âdedir, denilebilir;

bu inkişâfı tesrîf edecek [hızlandıracak] zemîn, en müsâ'id şerâ'it içinde hâzırlanmıştır. Noksânlar da ikmâl edilecektir [tamamlanacaktır]. (agm)

Nezihe Muhiddin *Kadın Yolu*'nun Cumhuriyet rejiminin kadın reformlarına katkıda bulunmak üzere yayımlandığını belirtiyordu. *Kadın Yolu*'nun gayesi Türk kadınının tam bir vatandaşlık düzeyine kavuşmasıdır:

İşte: Kadın Yolu vaz'iyyetimizin şu fevka'l-âde müsâ'idekârlığından [uygun oluşundan] istifâde ederek meydân-ı intişâra [yayın sahasına] çıktı. Gâyesi, Türk kadının inkişâfında mütevâzı ve gayûr [dayanıklı] bir yardımcı olmaktır. Maksudımız, ma'nâsız ve müfrit bir sufrajetlik değildir. Türk kadınının, tâm bir vatandaş mertebesine çıktığını görmektir. İnkılâbın ve Cumhûriyetin feyzi ile, kanûnlarımız ve mü'essesât-ı medeniyye ve ictimâ'iyemiz, bu prensipler dâhilinde hayırlı ve mes'ûd bir tebeddüle uğrarken, bu uğurda (*Kadın Yolu*)nun da nâ-çiz bir hizmeti olursa kendimizi bahtiyâr 'addedeceğiz. Bize, bu mes'ûd tahavvülü [değişimi] idrâk ettiren Cumhûriyyeti ve onun 'âmil-i mübecceli [büyük kurucusu] olan dâhî re'îs-i cumhûrumuzu takdîs edelim [saygıyla analım]. (agm)

Nezihe Muhiddin ve TKB'nin 1926 yılında ılımlı bir muhalefet çizgisini sürdürdüğünü izliyoruz. Bu tutum, Aralık 1926'da gündeme gelen belediye seçimlerindeki girişiminde de belirgindi. TKB 1926 yılı boyunca hakları savundu, ancak bunları "gürültüsüz patırtısız", hükümetle ve CHF ile iyi ilişkiler yürüterek başarmak istedi. Belediye seçimlerine katılmak için TKB, Ekim ayında hükümet nezdinde yeniden girişimde bulundu. CHF genel müfettişi İbrahim Tali'nin, "Kadınlar hakkında yüksek ve kıymetli iyi dileklerini ileterek bu amaca da hizmet edeceklerini" belirtmesi TKB tarafından memnunlukla karşılandı.⁸³

Enver Behnan, *Kadın Yolu*'nda, Cumhuriyet kadınının yakında belediye seçimlerine katılacağını ümit ettiğini, Cumhuriyet kadını ile erkeği arasında fark kalmadığını yazıyordu, ancak "Kadına bugünlük siyasi hayat verilmemiştir. Kadın seçim hakkından yoksundur," diyerek hükümeti uyarıyordu.⁸⁴

Nezihe Muhiddin "Kurtuluş Bayramımız" başlıklı makalesinde Cumhuriyet Bayramının, "Türk âleminin millî birliği Türklüğün ayrılmaz ve sarsılmaz mu'azzam ve yek-pâre bir mevcûdiyyet olduğunu yaşatan ebedî bir bayramı" olmasını diledi.

İktisadiyat ve Türk Kadını

Nezihe Muhiddin ve TKB Grubu, Cumhuriyet hükümetinden kadının iktisadi alanda güçlendirilmesini ve kadınların çalışma yaşamına katılması için gereken önlemlerin alınmasını istedi. Kadınların, yüksek statülü mesleklere girmesinin önündeki engellerin kaldırılması, kadınlara iş alanlarının açılması, "müstehlik ve tufeyli" durumdan kurtularak toplumdaki konumlarının yükselmesi için uğraş verdiler. Ayrıca yabancı süs eşyasının kullanımının azaltılarak ülkenin servetinin yabancı ülkelere akıtılmasına karşı çıktı. "Türk Kadınlığı ve İktisâdiyyâtımız" başlıklı makalesinde baştan başa yenileşmeye karar vermiş Türk vatanının zengin olmasının, tüketici durumundan kurtulup üretici olmaya bağlı olduğunu belirtiyordu. Muhiddin'e göre, köylü kadını erkekle eşit bir faaliyette bulunduğu için başlı başına bir iktisadi unsurdur. Kentli kadınların durumu böyle değildir. Çalışma hayatına kadınların katılmaları yönünde bazı gelişmeler vardır. Böylece kadınlar eşlerinin eline bakmaktan kurtulmuştur. Ancak moda ve fantezi eşyaya düşkün bir kadın grubu vardır ki, "memleketin servetinin ecnebi diyarlara akmasına" sebep olmaktadır. Nezihe Muhiddin ülkenin kurtuluşunu iktisadi güce bağlıyordu:

Küçükten büyümüş milletlerin iktisâdiyyâtının kurduğu mu'azzam mü'es-seselerinin temellerindeki kuvvet ve rasânetde [sağlamlıkta] kadın 'azim ve mesâ'îsinin ehemmiyetli bir rolü vardır.

Ma'ârifimizin i'tilâsı [gelişmesi], mâddî satvet-i 'askeriyyemizin [askeri güçlerimizin] en büyük devletlerle mu'âdil olması ancak ve ancak iktisâdî kuvvetimize bağlıdır. Artık miskîn ve tufeyli tekke hayâtının iflâs ettiği müstahsil Türkiye'de kadın erkek her türlü za'fndan âzâde ve çelikten bir 'azim ile yurtlarının refâh ve sa'âdetini te'mîne borçludur.⁸⁵

Cumhuriyet'le birlikte toplum yaşamında önemli bir değişim olmuş, kadın ve erkeğin birlikte eğlence yerlerinde eğlenmesi yaygınlaşmıştı. Sık sık tertiplenen balolar kent yaşamının gözde eğlencesiydi. Nezihe Muhiddin ülkenin mali sıkıntılarını düşünerek, kadınların balo kıyafetlerinde israfa kaçmamalarını istedi. Hatta, kadınlara smokin giymelerini tavsiye ederek, o döneme göre hayli yadırgatıcı öneriler getirdi. "Moda yerini diğer daha çok lüzumlu işlere bırakabilirse" kadının zayıf ve eksik yönleri tamamlanabilirdi. "Millî sermâyemizi isrâfa sürükleyen o mutantan [tantanalı] tuvaletleri –bütün güzelliğine rağmen– alkışlamak gönlümüze ağır geliyor," diyordu Nezihe Muhid-

din bir makalesinde Amerikalı kadınların benimsediği smokini daha iktisadi olduğu için bütün kadınlara öneriyordu.⁸⁶ Kadın Birliği İdare Heyeti üyesi Dr. Safiye Ali de kadınların "iktisat kurallarına uygun bir tarzda giyinmeleri için" bir elbise modeli hazırlamayı önerdi. Bu önerisi basında "yeknesak giyim" eleştirileriyle karşılandı. Safiye Ali açıklama yaparak çok sayıda kadının modaya düşkünlük sonucu olarak "avuç dolusu masrafla elbise yaptırdığına tanık olduklarını" anlattı. Nice aileler gıdalarından keserek süslerine harcamak zorunda kalıyordu. Kadınlarımız az para ile yine asrın gereklerine uygun olarak daha sağlıklı, daha temiz ve daha güzel giyinebilirlerdi. Nezihe Muhiddin de Safiye Ali'nin önerisini destekleyerek, "Birliği böyle bir düşünceye sevk eden en mühim âmil, birçok fakîr 'â'ile kızlarının hayât-larını güçlkle kazanabildikleri hâlde görenek sâ'ikasıyla gıdâlarından keserek kazançlarının yarısından fazlasını üstlerine başlarına sarf etmeleridir," dedi.⁸⁷

VI. Kadın Birliği 1927

TKB için 1927 ilk aylarından itibaren kamuoyunda gündem yaratması, basında geniş yer verilmesi, yoğun etkinlik programıyla benzersiz bir yıldır aynı zamanda. TKB üç yıllık siyasal sosyal haklar etkinliklerinin zirvesine 1927'de ulaştı, ancak büyük düşüşler ve düş kırıklıkları da bu yılda yaşandı. TKB 1927'de, kuruluşunun üçüncü yılına geldiğinde İstanbul dışındaki kentlerde de örgütlenmişti. Denizli, Afyon Karahisar ve Aydın'da TKB şubeleri açılmıştı. İstanbul'un çeşitli mahallelerinde örgütlenmeye karar vermiş, Bakırköy'de, Üsküdar'da şubeleri açılmıştı. Yıl sonuna doğru ise Diyarbakır şubesi açıldı.⁸⁸ TKB 1927'de, başkanının ve idare heyetinin açıklamaları basın tarafından dikkatle izlenen toplumun gündemindeki, güçlü ve ses getiren bir kuruluştur. Birliğin yayın organı *Kadın Yolu* dergisi 30. sayıya ulaşmıştı.

TKB: Kadınlık Yüksektir!

TKB 1927'deki çalışmalarında kadınların eşit işe eşit ücret ödenmesi ve her mesleğe girmesi için propaganda yürüttü. Beynelmillel Kadın Birliği'nin konferansına katılmak üzere hazırlandı ve çeşitli illerde örgütlendi.

Yılın ilk aylarında *Akşam* gazetesinde yayımlanan "Kadınlık yükseliyor" altıyazılı bir karikatür⁸⁹ kadınların protestolarına neden oldu. Nezihe Muhiddin yaptığı açıklamada "Bu karikatürün delâlet ettiği kötü ma'nâdan Türk kadınlığını tenzîh ederim," diyordu. Muhiddin karikatürde gönderme yapılan "boya ve süs kadınlarının" toplumda bulunduğunu ancak kadınlığın küçük bir zümresini teşkil ettiğini belirtti. Muhiddin, "Kadınlık yüksektir" sözleriyle açıklamasını tamamladı. *Akşam* gazetesi protestolar karşısında geri çekildi ve 28 Şubat nüshasında "karikatürün neşri mes'elesinden" dolayı üzüntü duyulduğu açıklandı.⁹⁰

TKB Komisyonlarının Çalışmaları

TKB ilk kongresini 15 Mart'ta toplamayı kararlaştırdı.⁹¹ Ancak çoğunluk sağlanamadığı için kongre 25 Mart'a ertelendi. TKB'ye basın ilgisini nedeniyle 15 Mart günü toplantıda konuşulanlar ve Nezihe Muhiddin'in açıklamaları, mutad olarak, gazetelerin birinci sayfalarında yer aldı. Kongre gününe kadar basın, TKB ve açıklamalarına, yarattığı tartışmalara büyük bir ilgi gösterdi.⁹²

Kadın Birliği kendisine düşen içtimai vazifeleri yerine getirmek üzere çalışmalarına başladı ve tüzüğüne uygun olarak kurulması kararlaştırılan komisyonların seçimi yapıldı. Nezihe Muhiddin TKB'nin komisyonlar halinde çalışmalarını sürdürdüğünü açıkladı. TKB'de farklı görevleri üstlenen yedi komisyon kuruldu. Muhiddin komisyonların haftanın belirli günlerinde toplanıp tartışacaklarını açıkladı. Sağlık komisyonunun doğrudan doğruya kadın ve çocuklarımızın sıhhatiyle alakadar olacağı açıklandı. Bir çocuk bakım yurdu kurulması amaçlanıyordu. Kadınlar belirli günlerde burada toplanıp çocuk çamaşırları dikeceklerdi. Basın İnceleme Komisyonu bütün dünyada her dilde çıkan gazete ve risaleleri inceleyerek kadınlığa ilişkin her türlü malzemeyi toplayarak çalışmalarda bulunacaktı. Beynelmilel Kadın Birliği İrtibat Komisyonu bu cemiyetle sürekli irtibatı sağlamaya çalışacak ve yazışmaları yürütecekti. Son bir yıl içinde adı geçen demekten Kadın Birliği İdare heyetine beş yüzü aşkın evrak gönderilmişti. Çocuk Edebiyatı Komisyonu çocuklar için bazı faydalı eserleri Fransızca, Almanca ve İngilizce'den tercüme ederek Maarif bakanlığı yarışma komisyonlarına gönderecekti. Hayır İşleri Encümeni/Komisyonu hayır amacıyla düzenlenecek balo, müsamere ve benzeri toplantılarla "kibâr sınıfının" ilgi ve katılımını sağlamaya çalışacaktı. Birliğe yardım toplamak için

ilk Kurban Bayramında rozet dağıtımı yapılacaktı.

Sağlık Encümeni başkanı Dr. Safiye Ali de, annelerin annelere yardım tarzında ifade edilebilecek bir teşkilat vücuda getirmeye karar verildiğini açıkladı. Şimdilik Birlik binasının alt katındaki dairede çalışacak olan teşkilatın diktiği bebek takımları, iade edilmek üzere, çocuklar beş-altı aylık olana değin kullanmaları için ihtiyacı olan annelere verilecekti. Bu suretle yavaş yavaş orta halli annelerin muhtaç ve fakir annelerle ilgilenmesi sağlanacaktı. Haftada bir gün annelerle toplantı yaparak çocuk bakımı ve yetiştirme üzerine bilgi verilecekti. Bunların yanı sıra haftanın belirli günlerinde çocuklar ve anneler muayeneden geçirilecekti.⁹³ Dr. Safiye Ali bu açıklamadan hemen sonra komisyonun etkinliğini başlattı.⁹⁴

Birlik'te yapılan toplantılarla bu komisyonlar Nisan ayında son şeklini aldı. Bu komisyonlar: Terbiye Encümeni (eğitim komisyonu), Tedkik-i Matbuat (basın inceleme) Encümeni, Sıhhiyye (sağlık) Encümeni, İctimai ve Hukuki Encümen, Beynelmilel Kadın Cemiyyeti ile İrtibat Encümeni, Çocuk Edebiyatı Encümeni, Umur-i Hayriyye Encümenidir. Kadın Birliği'nin 1927'deki faal üyelerini isim olarak da olsa tanımamıza yardım eden komisyon üyelerinin tam listesi gazetelerde yer aldı. Erkek üyelerin ve "Türk olmayan" kadınların da komisyonlardaki faal üyeler arasında bulunması dikkat çekiyordu:

Terbiye Encümeni: Sa'diyye Lutfî, Nakıyye, mu'allim Sıddîka, 'Aliye Es'ad, Hadîce Kâmil, Şâzimend, Mu'ammer 'Azmî, Pâkîze Ahmed hânımlarla mu'allim Murtazâ Bey;

Sıhhiyye Encümeni: Doktor Safiyye 'Alî, Leme'ân Halîl, Lâmi'a Refîk, Matlûbe 'Ömer, Kerîme Hâmid, Firdevs Ahmed, Süreyyâ Cemâl, Zelîhâ Ziyâ, Lâhike Reşâd, Hâlet Şükrî hânımlarla Matmazel (Setez) ve Cerrâh Paşa Hasta-hânesi ser-tabîbî [baştabibi] Doktor Rüşdî Bey;

İctimâ'î ve Hukûkî Encümen: Altıncı Hukûk Mahkemesi'nden Nigâr Şevkî, Beyhân Hüsâmeddin, Müdrike Cemîl hânımlarla 'İrfân Emîn ve Enver Behnân beyler;

Beyne'l-milel Kadın Birliği İrtibat Encümeni: Efzâyîş Yûsuf, 'İffet İhsân, Nezîhe Muhiddîn, Senîha, Kıbrıslı 'Azîz, Nâ'ile Vahhâb, Leme'ân Halîl ve Safiyye 'Alî hânımlar, bu encümende müşâvir olarak Matmazel (Setez) de bulunacaktır;

Tedkik-i Matbû'ât Encümeni: Esmâ Zâfir, Matlûbe 'Ömer, Şâdân, 'Aliye Şînâsî, Efzâyîş Yûsuf, Pâkîze Ahmed, Safvet 'Ali Rızâ hânımlar;

Çocuk Edebiyyâtı Encümeni: Lâmi'a Refîk, Esmâ Zâfir, Sâmiha Kemâl, Hâdiye Selîm Sırrî, Âzmâyiş Hânım, Pâkîze Ahmed, Matmazel (Setez), Misis (Ranteri);

"Kadınlar Birliği Hukûk Encümeni'nin dünkü ictimâ'ına 'â'id bir nazar",
Milliyet, 20 Mart 1927.

Yedinci Encümen, Kadın Birliği'nin umûr-i hayriyyeye ta'alluk eden [hayır işlerine ilişkin] işleriyle iştigâl edeceği [uğraşacağı] için şehrimizin yüksek ve kibâr 'â'ilelerine mensûb salon hânımlarından mürekkeb olacaktır [oluştacaktır].⁹⁵

Terbiye Komisyonu öncelikle bir "genç kızlar kulübü" ve yurdu kurulmasına karar verdi. Komisyon, Edebiyat Fakültesi Ruhiyat Müderrisi Şekip Bey'in başkanlığında toplanarak kulübün ve yurdun tüzüğünü tartıştı. Münevver genç kızların bu kulüpte kadınlık cereyanlarını takip edebilmek için bütün araçları hazır bulacakları belirtiliyordu. Ayda 10 kuruş veren her Türk kızı kulübe üye olacaktır. Ecnebi kızlar yalnızca yurda devam edebilecekler, fakat üye olamayacaklardır.⁹⁶

Beynelmilel Kadın Birliği İrtibat Encümeni'nin diğer adı "Sulh ve Cem'iyet-i Akvâm"dı ve Cemiyet-i Akvam'da kadının durumunu saptayacak ve "sulhün te'minine" çalışacaktı. Bu komisyonun başkanı Kıbrıslı Azize Hanım'dı.⁹⁷

Sağlık Komisyonu Dr. Safiye Ali'nin başkanlığında hemen faaliyetlerine başladı. Çocuk Kliniği'nde günde elli kadar çocuğun muayene ve tedavileri yapılıyor, görülen lüzum üzerine çocuklara çeşitli aşılar yapılıyordu. Bu gelişmeler üzerine Halk Fırkası, Süleymaniye Oca-

"Kadınlar Birliği re'îsesi [ve]
doktor Safiyye 'Alî Hânım",
"Annelere anneler yardım edecek",
Milliyet, 15 Nisan 1927.

قادر بزرگى رئيسه سى دوكتور صفيه على خانم
هدا نوزيدانى بركتبه عهده ايدىلغور

ğ'ında bir çocuk bakım teşkilatı oluşturmaya karar verdi. Teşkilatın idaresini gönüllü olarak üstlenen Safiye Ali Hanım Süleymaniye Ocağı'nda "muhtâc ve fakîr çocukların mu'âyesine" başladı. Alman Se-firi "Mösyö Nadolni"nin kızı "Matmazel Nadolni" de Kadın Birli-ği'nde "annelerin annelere yardım teşkilâtına karşı beslediği alâkâyı göstermek üzere kendi eliyle hazırladığı 'asrî bebek takımını" Birliğe hediye etti.⁹⁸

Kazançta ve Ahlakta Kadın-Erkek Eşitliği Tartışması

Birliğin ilk açıklamalarında bu komisyonlardan birinin "erkek ve ka-dın arasında müsâvî kazanç şerâ'itinin te'mîni [eşit kazanç koşullarının sağlanması]" için çalışacağı duyuruldu. Müsavat komisyonuna Nezihe Muhiddin ve İffet hanım seçildi.⁹⁹ Nezihe Muhiddin bu komisyonun kadınların "kazançta ve mesâ'îde müsâvî telakkî edilmesi", kadınların işlerde terfi edebilmeleri için çalışacağını belirtiyordu. Bu konuşma-sında tartışmalara yol açan sözü kadınların ahlakta da tam eşitliğini is-temesiydi:

Birinci komisyon, erkek ve kadın arasında ahlâkıyyâta müte'allik mesâ'il-de müsâvât-ı tamme ve fuhşa karşı mücâdele ile uğraşacaktır.

Erkek ve kadın arasında ahlâkî noktalarından müsâvât te'sisi, şübhesiz ki kolay bir şey değildir. Fakat, ortada mühim bir haksızlık ve müsâvâtsizlik mevzû-i bahsdir. Bunun da ta'mîri zamânı gelecektir.

Ancak, i'tirâf etmeliyiz ki, bütün dünyâ kadınlığının senelerden beri uğraştığı hâlde ta'mîrine muvaffak olamadıkları bu müsâvâtsizliğe, teba'iyet etmeye [tabi olmaya] daha uzun bir müddet için mecbûr kalacağız. Çünkü, bu henüz bir fıkirdir ki, olgun bir hâlde gelmesi ictimâ'î nazariyyâtta [düşünüşte/kuramlarda] büyük bir inkılâb icrâsına mütevakıftır [bağlıdır].

İkinci komisyon, kadınla erkeğin mesâ'ide ve kazançta müsâvî telâkkî edilmesine çalışacaktır. Bugün, meselâ bizde kadın, nihâyet bir daktilo olabilir, dâ'irede müstahdem ise kâtib kalıyor, müdür olamıyor. Meziyyetli bir kadın, neden icâbında bir dâ'ire müdîriyetini îfâ edemesin?¹⁰⁰

Bu açıklamadan sonra basında "ahlâkda kadının müsâvâtı" üzerine bir tartışma başladı. Muhiddin'in kadınların ahlakta erkeklerle eşit olması talebi erkek yazarların tepkisine yol açtı. Manyasizade Feridun Bey, kadın ve erkeğin "hukûk-i asliyye ve medeniyye [asliye hukuku ve medeni hukuk] noktalarından" tamamen aynı düzeyde olduğunu ancak ahlaki açıdan kadını erkekle bir tutmaya "dehşetli 'aleyh-dâr" olduğunu belirtti:

– Kadın, ictimâ'î ve hukûkî bütün haklarına bir erkek kadar sâhibdir. Fakat ahlâkî tarz-ı telâkkîye [anlayışlar] nazaran [bakımından] kendini bir erkekle aynı seviyyede 'addetmesi bile onu düşürebilir.¹⁰¹

Hukuk Fakültesi'nden Ebu'lulâ Bey (Mardin), konuyu incelemenden bir şey söyleyemeyeceğini belirtti ve "Ma'mâfih ben öyle zannediyorum ki Türkiye'de kadınla erkek arasında hangi nokta-i nazardan düşünülürse düşünölsün, hemen de hîçbir fark kalmamıştır," dedi. Şemsettin Bey'e göre ise, kadınların bugünkü erkeklere ahlâken benzemesi söz konusu olamazdı.¹⁰² Vali Süleyman Sami Bey'e göre, "Kadın ahlâkî husûsâtta [konularda] kendini erkekle aynı seviyyede görmek isterse bunda ma'zûr ve haklıdır." Ancak Süleyman Sami Bey'in itirazı "kadının çalışması ve kazancı" noktalarındaydı:

Bu şübhesiz ki şâyân-ı temennîdir [istenir]. Ancak tabî'at, kadınlara ba'zı vezâ'if [görevler] tahmîl etmiştir [yüklemiştir]. Çocuk yetiştirmek, büyütmek, ev işlerini görmek... Eğer kadın, bütün bu vezâ'ifi îfâ ettikten sonra geriye boş vakti kalırsa zevcine kazancı noktasından yardım etmesi herhâlde fâ'ideli bir şey olur.¹⁰³

İstanbul Şehremini Muhiddin Bey ve İstanbul mebusu Ziyaeddin Bey konuya değinmekten kaçındı. Besim Ömer Paşa ise, "Ben şahsen kadın fa'âliyyetine nefsinı vakfetmiş [kendini adamış] bir adamım. Kadınla erkek arasında birçok noktalardan tâm bir müsâvât te'sîs etmesine [kurulmasına] öteden beri tarafdâr olduğumu tekrâr etmeye lüzûm görmüyorum" sözleriyle kadınların yanında yer aldı. Müessesat-ı Diniyye [Diyanet İşleri] müdürü Esad Bey ise bu konuda "pek o kadar ciddî görünmek istemeyerek" kadınların her noktada erkeklere benze-yemeyeceklerini, "erkeğin gördüğü işlerin kadın tarafından görülmesi-ne imkân" olmadığını açıklamakla yetindi (*agm*).

Ahlaki Müsavat için çalışacak komisyonun sorumlusu İffet Hanım, "Bu bir fikirdir. Ben de bu fikrin propagandasını yapmayı üstlendim," dedi. İffet Hanım devam etti: "Öyle zannediyorum ki, ahlâkî müsâvâtın hakîkî ma'nâsıyla te'sîs ettiğini görmek bize değil, bizden sonraki nesle nasîb olacak bir sa'âdetdir!"¹⁰⁴

TKB'nin Ahlakta ve Kazançta Müsavat komisyonunun ilgilendiği alanlardan biri de fuhuş idi. Nezihe Muhiddin'in Kadınlar Halk Fırkası'nı kurma girişimi sırasında *İleri*'de yayımlanan röportajında fuhuş hakkındaki fikirlerini açıklarken fuhşun nedenlerinden birinin yoksulluk olduğunu belirtiyordu. "İş evleri" açmanın bu sorunun çözümüne katkıda bulunacağını söylüyordu: "Bu husûsda te'sîsine çalışacağımız (iş evleri) mü'essir bir a'mâl-i sâlih [yararlı/dince makbul olan işler] olacaktır. Günâh mahsûlü olan günâhsız ma'sûmları himâye etmek insâniyyet borcudur."¹⁰⁵ TKB'nin komisyonu daha çok "fuhuşa yeni atılmak eğilimini gösteren kadınlarla meşgul olacağını" açıkladı. Kadın Birliği bu hususta Polis Müdüriyetiyle beraber çalışacaktır. "Açık" filmler ve tuluat oyunlarının yasaklanması için uğraşacaktır. Sinema ve tiyatroları bir randevu evi olmaktan kurtarmak için loca kapılarının açık bırakılmasını ve geceleri küçük kızların sokaklarda dolaştırılmasını teklif edecektir. Nezihe Muhiddin genç kadınların yanlarında akrabasından bir erkek olmadıkça dans salonlarına girmelerinin de yasaklanması taraftarıdır.¹⁰⁶ Burada Muhiddin, bir kadını aile bireylerinden birinin fuhuşa zorlayabileceği ya da taciz edebileceği gibi (bugün polis kayıtlarında sıkça rastlayabileceğimiz) gerçekleri göz ardı ediyor. Bu ahlak anlayışının ve aileye bakışın devrin iktidarının görüşleriyle ne denli paralellik taşıdığına dikkat çekmek isterim (bkz. örn. bu kitapta s. 220).

Nezihe Muhiddin kadınların çalışma yaşamına katılması için mü-

cadele etti. Kadının her meslekte yer alması gerektiğini ısrarla savundu. Ancak *Türk Kadını* kitabında, toplumsal yaşamın dengesinin bozulmaması için, "ihtiyaç olduğunda" kadının çalışması gerektiğini de belirtiyordu:

Bu mütalaatım [görüşüm] umumi hayatımızın muvazenesi için düşünülen fikirlerin muhassalasıdır [özetidir]. Yoksa kadının her meslekte yerini almasını zaruri [gerekli] görenlerden biriyim. Kadın doktor, avukat, tüccar, memur, muallim, san'atkar, mebus hattâ vekil olmalıdır ki kadın hayatını tanzim eden [düzenleyen] münevver ve nazım [yazar] zümre arasında kadın varlığını hissettirebilsin. Fakat her kadının gayesi yalnız ve yalnız doktor, mühendis, avukat, tüccar, san'atkâr, mebus, vekil, rekorcu olmak olursa maşeri [toplumsal] ahenkten eser kalmaz." (11: 73-4; *ab*)

TKB: Kadınlar Polis Olabilir!

Kadınların her meslekte yerini almasını isteyen TKB kadınların polis olabileceğini savundu. Bunun sağlanması için bir TKB komisyonu çalışmalarına başladı. Nezihe Muhiddin komisyonların çalışmasını anlatırken, "İleride kadınlarımızın polisin zâbıta-i ahlâk şu'besinde istihdâmına müsâ'ade taleb" edeceklerini açıkladı. Muhiddin'e göre, "Bir gün gelecek polisin her şu'besinde kadınlar çalıştırılacaktır."¹⁰⁷ Polis Müdürü Ekrem Bey konuyla ilgili fikrini soran gazetecilere açıklama yapmaktan kaçındı. *Cumhuriyet* gazetesi haberi alaycı bir dille, "Kadın Birliği kadınların meb'ûs olamayacağını anlayınca polislikte karâr kıylıyor" başlığıyla verdi. Bu habere göre Muhiddin demecinde, "kadınların polis olmasının memleketimizde de tatbîki için Kadın Birliği'nde mühim bir cereyân vardır. Birlik â'zâlarından birçok hânımlar polisliğe heves etmektedirler," diyordu.¹⁰⁸ Ancak birkaç gün sonra Muhiddin, bu sözlerin bazı gazetecilerin geniş hayal gücünün mahsulü olduğunu belirterek Kadın Birliği'nin hedefini yeniden açıkladı: "Birliğin gâyesi Türk kadınına siyâsî ve ictimâ'î haklarını te'mîn etmektir, Birlik bu gâyeye vusûl için elinden gelen her fedâkârlığı yapacak, bütün mesâ'îsini buna hasredecektir."¹⁰⁹ Kadınların polis olması konusu karikatürlerle yansdı:

Biraz da Şaka:

Kadın Birliği, kadınlar polis olabilir, diyor!

Kadın polis: – Davranma vururum.

– Zahmet etme anam... Ben seni görür görmez zâten vuruldum!..¹¹⁰

VII. Kadın Birliği'nin 1927 İctimai / Siyasi / İktisadi Haklar Hamlesi

İctimai / Siyasi Haklar İçin TKB Kongresi ve Muhalefet

Nezihe Muhiddin'in başında bulunduğu Türk Kadın Birliği'nin siyasi haklar için son hamlesi, Birliğin merkezinde toplanan Türk Kadın Birliği Kongresinde başlatılan bir dizi etkinlikle gerçekleşti. Nezihe Muhiddin ve arkadaşları, ikinci maddede kadınların siyasi haklarını kazanması yolundaki değişiklik önerisini Kongreye sundu. Buna göre TKB siyasi hakların alınması için çalışacaktı. Kadın Birliği'nde Nezihe Muhiddin'in cemiyetten ihracına kadar varan gelişmeler 2. Madde etrafında cereyan etti. Hatırlayalım, Kadınlar Halk Fırkası'nın nizamnamesindeki 2. Maddede, fırka memleketin siyasi, içtimai, iktisadi ha-

yatında varlığını faaliyetleriyle kanıtladığında, siyasi hakların alınması için bir maddenin ekleneceği belirtilmişti. İkinci maddedeki değişikliği gözden geçirmek ve karşılaştırmak üzere Kadınlar Halk Fırkası'nın nizamnamesindeki ve Kadın Birliği'nin nizamnamesindeki 2. Maddeyi burada tekrar alıntılalım:

Kadınlar Halk Fırkası Nizamnamesi:

Hukûk-i siyâsiyyemizin istihsâli ancak istihkâk ve liyâkata münevvit bulunduğ u cihetle, Türk kadını memleketin siyâsî, ictimâ'î, iktisâdî en mühim mesâ'il-i hayâtiyyesinde mütebâriz bir şahsiyyet, kâbiliyyet ve fâ'iliyyet isbâtına muvaffak olunca bütün bu safahât-ı tekamüliyyenin muhassalası olan hakk-ı siyâsîsini te'mîn edecek bir 'umde 'ilâvesine hak kazanacaktır.

Kadın Birliği Nizamnamesi:

Birliğin maksadı: Kadınlığı fık rî ve ictimâ'î sâhalarda yükselterek 'asrî ve mütekâmil bir mevki'e eristirmektir. Birlik, bu gâyeye vusûl için: Genç kızları hakîkî vâlide yetiştirmek, kadınlık 'âlemindeki fecî' ictimâ'î yaraları tasfiye etmek, dul, bî-kes 'â'ilelere ve tahsîl-i ibtidâ'îyedeki çocuklarına yardım etmek, kadınlığı hâricî hayât-ı mesâ'îye teşvîk ve müstahsil bir hâle getirmek, sanâyi' ve ma'mûlât-ı dahîliyyeye karşı rağbete teşvîk etmek için sarf-ı mesâ'î ederek, konferanslar tertîb, müsâmereler ihzâr, serbest halk dersleri küşâd ve eserler neşredecektir.

TKB Kongresi 25 Mart 1927 Cuma günü saat 15.00'te kadın ve erkek, yüzü aşkın üyenin katılımıyla yapıldı.¹¹¹ Kürsüye gelen Nezihe Muhiddin geçici bir reis seçilmesini istedi ve Reşide Hanım geçici reisiğe getirildi. Şadan Hikmet Hanım ve Vedat bey katipliğe seçildi. Reşide Hanım bir kongre reisi seçilmesini istedi. Oybirligi ile Nezihe Muhiddin kongre riyasetine (başkanlığına) seçildi.

Nezihe Muhiddin, kongreyi açış konuşmasında, "Cumhûriyyetimizden feyz alarak doğan ve yine Cumhûriyyetin kadınlığ a 'â'id vazîfelerini inkişâf ettirmek emeliyle yaşayan" Kadın Birliği "memleketimizin ve Avrupa matbû'âtının sahîfelerini müsbet ve menfî mütâla'alarla epeyce zamânlar işgâl eden bir mefkûre vak'ası oldu" sözleriyle TKB'ye gösterilen ilgiyi anlattı. Birliğin heyet-i idaresinin daha önce bir kongreyle seçilmemiş olduğunu belirten Muhiddin, "Ben ve arkadaşlarım bu mefkûreye cânlı ve fî'lî bir hareket vermeğe çalıştığımız zamânlar emrâfımızda tekâsüf eden [yoğunlaşan] münevver ve samîmî şitâblardan [yakınlıklardan] 'umûmî ve şümûllü bir teşvîk ve tergîble [istekle] kuvvetlenmiştik" dedi. Açış konuşmasından sonra Muhiddin, TKB'nin heyet-i idare mesai raporunu ve senelik bilançosunu okudu.

Kongre gündemi tutanaklarda aşağıdaki sıralamayla yer alıyordu:

Kongre Rûz-nâmesi [gündemi]

1. Hey'et-i idâre mesâ'î raporu

2. Mâlî rapor

3. Nizâm-nâme müzâkeresi

4. İntihâbât

5. Beyne'l-milel Kadın Cem'iyyeti mesâ'îsine murahhas [delege] intihâbı.

Çalışma raporu okunduktan sonra sıra mali raporun görüşülmesine geldiğinde, mali raporun ve diğer konuların incelenmesi için Nezihe Muhiddin, bir "tetkîk encümeni"nin kurulmasını önerdi. Emin Ali Bey mali rapora kongrenin itiraz etmediğini, bu nedenle hesapları inceleme komisyonunun kurulmasına gerek olmadığını söyledi ve "Anlamak isterim ki, böyle bir i'tirâz var mıdır?" dedi. Nezihe Muhiddin heyet-i umumiyye, "Ne diyorsunuz efendim i'tirâz eden var mı?" sorusunu yöneltti. "Hayır yoktur" sesleri işitildi. Kongre reisesi "O hâlde mâlî rapor 'aynen kabûl edilmiştir," dedi ve nizamname müzakeresi başlıklı gündem maddesine, yani siyasi hakların nizamnameye eklenmesi tartışmasına geçildi.

İkinci Madde ve Vatandaşlık Hakları

Tüzükteki değişiklik önerileri ünlü 2. Madde yani siyasal haklar maddesi ve 7. Maddedeki erkek üyelerin oy vermeleri üzerindeydi. Muhiddin, ikinci maddeyi okuduktan sonra "Şekl-i mu'addil [düzeltilen şekliyle] Türk Kadın Birliği Türk kadınının ictimâ'î, siyâsî haklarını iktisâb edebilmelerine [kazanabilmelerine] sûretinde ta'dîl ediyoruz," dedi. Ve değişiklik üzerine tartışma başladı.

Şaziye Hanım bu değişiklik için bir komisyon oluşturmayı önerdi. Nezihe Muhiddin, aynı gün kongrenin tamamlanması gerektiğini belirtti. Seçilecek komisyon bu görevi zamanında yapabilecek miydi? Şaziye Hanım büyük bir olasılıkla ikinci maddede değişiklik istemeyen üyelerin eğilimini yansıtıyordu. Nezihe Muhiddin ve arkadaşları ise bu meselenin bir an önce kongrede çözülmesini istiyorlardı.

Bu kısa tartışmadan sonra ikinci maddenin görüşülmesine geçildi. Talep üzerine eski ve yeni 2. Maddeleri Nezihe Muhiddin bir kez daha okudu. Şaziye Hanım söz alarak, "Siyâsî haklar ne sûretle iktisâb edilecektir [alınacaktır] efendim? Bu husûsda sarâhat [açık seçiklik] olmalıdır," dedi. Anlaşıldığı kadarıyla, Nezihe Muhiddin, bu soruyu,

"Türk Kadın Birliği Kongresi",
Kadın Yolu, 1 Haziran 1927 (kapak).

değişikliğe karşı olan üyeleri düşünerek, temkinle yanıtladı. Bu değişikliğin, gelecekte gerçekleşmesini umduğu bu gelişmenin ilk adımı olduğunu belirtti:

İctimâ'î hayâtta Türk kadınının mühim bir 'uzuv olması kadının siyâsî hakkını almasından âemeldir. Siyâsî hak kazanmak için bir liyâkat lâzımdır. Bu da cem'iyet âzâlarının ve cem'iyetin fa'âliyetiyle ancak mümkündür. Biz Türk kadınını bugün için siyâsî haklarını kazanmak için liyâkat ibrâz etmiştir [göstermiştir] demiyoruz. Biz bunu istikbâle 'atfen [yönelik olarak] taleb ettik ve nizâm-nâmeyle koyduk.

Emin Ali Bey söz alarak "Kadın Birliği cem'iyetinin siyâsetin şeytânî ve ihtirâs" alanında etkin olmasını uygun bulmadığını, kadınların siyasi hakları için başka bir cemiyet kurulabileceğini, Birliği eski vazifeleriyle görevlendirmenin daha iyi olacağını belirtti. Muhiddin,

Emin Ali Bey'e yanıt verdi: "Hedefimiz vatandaşlık hakkını almaktır." Enver Bey (Behnan) söz alarak bu maddeler üzerinde bazı üyelerin tereddüt ettiğini, kadının da erkek gibi hakiki vatandaş hakkını isteme hakkı olduğunu söyledi. "Bugün erkeklerden daha münevver kadınlarımız vardır," dedi. Emin Ali Bey, bu haklardan yana olduğunu ancak Birliğin bu işi yapmaya hazır olmadığını belirtti. Bu tartışmada söz alan Emin Ali Bey'in sözleri Kadın Birliği'ne çok yakında gelecek olan saldırının habercisi gibiydi. Nezihe Muhiddin muhaliflere karşı tezini savunmayı sürdürdü. TKB'nin yalnızca hayırsever bir cemiyet olmadığını, Birliğe üyelerin kadın haklarını savunmak fikriyle katıldığını, amacının vatandaşlık haklarını almak olduğunu açıkladı.

Buraya iştirâk eden â'zâ hukûkunu müdâfa'a etmek fikriyle iştirâk etmiştir. Maksud yalnız hayırkâr cem'iyetler te'sîsi değildir. (Birinci mâdde tekrâr okundu). Bu mâddeye göre maksudımız kadını yalnız hayırkâr bir kadın bırakmak değildir. Ona bir vatandaş â'id bütün vazîfe ve hakları da vermektir.

Kongredeki 2. Madde üzerindeki tartışmalara ilişkin Emin Ali Bey'in ertesi gün verdiği demeçten, tartışmada siyasal haklar konusunda Nezihe Muhiddin'den daha radikal bir tutum benimseyen kadın üyelerin olduğunu anlıyoruz. Bu demeçte belirtildiği üzere kongrede 2. Maddedeki değişiklik üzerine müzakerelerde Nezihe Muhiddin'in önerisi üzerine uzlaşma sağlandı. Emin Ali Bey'e göre 2. Madde "kadınlarımızın hukûk-i siyâsiyyelerini istihsâle müsâ'id bir seviyyeye is'âd ve ihzârı" şeklinde değiştirilerek kabul edildi. Muhiddin ise aynı haberde yer alan demecinde 2. Maddedeki değişikliği şöyle açıkladı: "Kadın Birliği Türk kadınının ictimâ'î ve siyâsî haklar karşısında rüşdünü isbât edecek bir seviyyeye erişmesine çalışacaktır".¹¹² *Cumhuriyet*'teki habere göre ise değiştirilmiş 2. Madde şöyleydi:

Madde 2: Kadın Birliği, Türk kadınının ictimâ'î ve siyâsî haklar karşısında her türlü mes'ûliyyet ve 'alâka-i vataniyyesini isbât edecek bir seviyyeye erişmesine çalışacaktır.¹¹³

Kongrede Erkek Üyeler Oy Verebilir mi?

Burada TKB'nin erkek üyeleri hususundaki kısıtlarını anımsayalım. Erkek üyeler toplantılara ancak idare heyetinin daveti ile katılabiliyordu ve oy ve seçilme hakları yoktu. Nezihe Muhiddin 2. Maddenin kabulünden sonra düzeltmek istedikleri bir diğer maddenin erkeklerin TKB'ye üyeliği ile ilgili olduğunu açıkladı:

Şimdi efendim ta'dîl etmek istediğimiz diğer bir mâdde vardır. Biliyorsunuz ki biz erkeklerimize evvelce re'y vermek hakkını kabûl etmemiş idik. Bu def'a ise erkeklerimiz re'y verecekler fakat hey'et-i idâreye â'zâ olamayacaklardır. Bu mâddeyi kabûl ediyor musunuz?

Efzayiş Yusuf erkeklerin üye olmasına ve idare heyeti seçiminde rey vermelerine karşı olduğunu ifade etti. Kongreye erkeklerin katılımıyla kadınların baş başa kalıp serbestçe tartışmaları önlenmiş oluyordu:

... mâ-dem ki Kadın Birliği nâmi altında çalışıyoruz Birliğimizin yalnız kadın â'zâsının intihâba iştirâk etmesi ma'kûl olmaz mı? Bugünkü kongrede beyefendiler mevcûd olmasa idiler pek ümîd-vârım ki birçok hânımlarımız daha serbest müdâvele-i efkâr [fikir alışverişinde] ve münâkaşâda bulunacaklardı. Hâlbuki beyefendilerin mevcûdiyyeti bizi fikirlerimizle serbestçe baş başa kalıp münâkaşâ etmekten uzaklaştırıyor. Binâ'en'aleyh re'ye yalnız kadın â'zânın iştirâk etmelerine tarafdârim.

Doktor Safiye Ali bu uyarıya karşı çıkarak, "Kadın erkek hayâtının birleştiği bir zamânda yeniden harem te'sîsine [kurmaya] doğru adım atmak terakkî-perver [ilerici] kadınlığın şi'arı [benimsediği yol] olmaz," dedi. Tartışmaların sonunda, erkeklerin idare heyetine seçilemeyeceği ancak oy verebileceği yolundaki değişiklik önerisi de genel kurulca kabul edildi. Bunun ardından seçimlere geçildi ve yeni heyet-i merkeziye seçildi. Seçilen heyet üyelerinin çoğu önceki yönetimde yer almıştı. *Kadın Yolu*'nda yayımlanan Kongre tutanaklarına göre merkez heyet-i merkeziyeyi oluşturan üyelerin isimleri şöyleydi:

Nezîhe Muhîddîn, Safiyye 'Alî, Matlûbe 'Ömer, Sâre Emîn 'Âlî, Nâ'ile Vahhâb, 'İffet İhsân, Muhsine Sâlih, 'Aliye Şinâsî, Zelihâ Ziyâ, Sâmîha Kemâl, Mu'allime Hadîce, Fahriyye 'Âtîf, Nâciye Na'im, Nedîme Es'ad, Güzîn Fehîmân, Bedî'a Tevfîk, Kerîme Hâmid, Sâlih İhsân, Refîka 'İzzet hânımefendiler intihâb edilmişlerdir.

Seçilen heyette Efzayiş Yusuf'un yer almaması dikkat çekiciydi.¹¹⁴ Seçilen heyet-i merkeziye kendi aralarında toplanıp on bir kişilik bir idare heyeti seçti:

İntihâb yapıldı ve ârâ ba'de't-tasnîf [oyların tasnifi sonucu] Nezîhe Muhîddîn, Safiyye 'Alî, Matlûbe 'Ömer, Nâ'ile Vahhâb, 'İffet İhsân, Hâlet Şükrî, Muhsine Sâlih, Zelihâ Ziyâ, Sâmîha Kemâl, Nedîme Es'ad, Mu'allime Hadîce hânımefendiler hey'et-i idâreye intihâb edildiler.

Nezihe Muhiddin'in yeniden Kadın Birliği'ne başkan seçilmesiyle Kongre sona erdi. Kongrenin kapanışında Nezihe Muhiddin heyet-i

umumiyeye teşekkür etti ve Mustafa Kemal'e bir "ta'zîmât [saygı sunma] telgrafı" çekildi. Kongre reisinin imzasıyla çekilen telgraf metninde devrin siyasal kültürüne uygun olarak¹¹⁵ abartılı ifadeler yer alıyordu.¹¹⁶ Kongreden Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve Başbakanlığa da telgraflar çekildi. Birkaç gün sonra Cumhurreisi Mustafa Kemal'den Nezihe Muhiddin'e hitaben yanıt geldi.¹¹⁷

Kongrenin *Kadın Yolu*'nda yayımlanan, yukarda yararlandığım tutanakları heyet-i umumiyede varolan muhalefeti tam olarak yansıtmıyor olabilir. Kongre basın mensuplarına açtı ve basın kongreyi izledi. Ertesi gün basında kongreyle ilgili haberler ile *Kadın Yolu*'nda yayımlanan Kongre tutanakları arasında büyük fark görünmüyor. Kongreyi geniş bir haber olarak veren *Milliyet* ise Emin Ali Bey'in söz aldığı sırada biraz daha farklı kayıtları yayımladı. Bu kayıtlar kongrenin havasını yansıtmaması bakımından, kadın-askerlik-annelik ve "siyâsî hakların mevsimi" tartışmaları üzerine değerli veriler sunuyor.¹¹⁸

Kongrede Usulsüzlük / Yolsuzluk İddiası

Kongrenin ertesi günü, TKB üyelerinden bir ya da birkaçı bir günlük gazeteye heyet-i idare seçiminde usulsüzlük ve hesaplarda yolsuzluk yapıldığı için Kadın Birliği'nin "gayr-i kanûnî" (yasadışı) ilan edilerek feshedilmesi gerektiğini açıkladı.¹¹⁹ El yazısı mektuptaki ifadeleri ve basında yer alan demeçlerine bakarak, bu açıklamayı üyelerden Saime Eraslan'ın yapması büyük bir olasılıktır. Birlik üyesi Saime Eraslan, Taha Toros'a 1950'lerde yazdığı mektupta (yaşamöyküsünde), "Nezihe Muhiddin'in yolsuzluklarını" Cumhuriyet Halk Fırkası reisine, Valiye ve Emniyet Müdürüne anlattığını açıklıyordu. Saime Eraslan, aynı yerde, Kongreden birkaç ay sonra KB'deki muhalif grubun Türk Ocağı'nda düzenleyeceği "kongrenin" söz konusu kişi ve kurumlardan yardım alarak yapıldığını da belirtiyordu:

... Çocuklarım büyüdükten sonra Kadın Birliği'ne intisâb ettim [katıldım]. Hey'et-i idâreye dâhil olduğumdan Nezihe Muhiddin'in yaptığı yolsuz ahvâle [yolsuzluklara] imzâ edemeyeceğimi söyleyerek cem'iyetden çekildim. Bunları fırka re'isi İbrâhîm Tâlî Bey'e (Öngören), İstanbul Vâlîsi Süleymân Sırrî Bey'e anlattım. Şimdiki Malatya meb'ûsu Hasan Reşîd Bey'e (Tankut) —o vakit polis müdîriyyetinde idi— hepsinden yardım görerek Türk Ocağı'nda bir kongre yaptık. (Eraslan t.y., yaklaşık 1950)¹²⁰

Nezihe Muhiddin'in Cevabı

Nezihe Muhiddin kongrenin hemen ertesinde düzenlenen basın toplantısında usulsüzlük iddialarına karşı TKB'yi savundu ve kongrenin başından sonuna kadar basına açık olduğunu, seçimlerde usulsüzlük ya da yolsuzluk yapılmadığını açıkladı. Kongrede hesapların incelenmesini bizzat teklif ettiğini, ancak heyet-i umumiyenin buna gerek görmediğini vurguladı. Muhiddin, "Tedkîk-i hesâbât [hesapların incelenmesi] husûsunda kimsenin ufak bir şübheye bile düştüğünü ârzû etmem. Hâricden ârzû edenler veyâ cem'iyete mensûb olanlar, her zamân gelip tedkîkât [incelemeler] yapabilirler," diyordu. Eğer kongrede bir so-rundan söz edilecekse bu, azadan bir hanımın idare heyeti seçilirken dört kez sıraya girip rey vermeye kalkıştığı için uyarılması üzerine bayılmasıydı. Muhiddin, "Eğer yolsuzluk dedikleri bu küçük hâdiseden 'ibaretse ben bunu yolsuzluk değil, dürüstlük 'addederim," dedi.¹²¹

Bu demecinde, TKB'nin hükümetle bir çelişkisi olmadığını vurgulaması dikkat çekicidir. Nezihe Muhiddin'in Kongre günlerinde çok yönlü bir baskı altında olduğu ileri sürülebilir. Hükümetle haklar konusunda açık çatışmaya girmekten kaçınıyordu. Muhiddin, hükümetin TKB'nin samimi ve vatani hislerle çalıştığını görerek derneği desteklemesini umuyor, ancak haklar konusunda geri adım atmıyordu:

Biz, bir gâyeyi istihdâf ediyoruz [hedefliyoruz]. Yüksek prensiplerle mücehhez [donatılmış] genç Cumhûriyyetimizin bânîleri [kurucuları], böyle samîmî, vatanî bir emel beslediğimizden dolayı bizi teşcî' edeceklerdir [yürek-lendireceklerdir]. Bunun için kavî [sağlam] bir i'timâd perverde etmekteyiz [beslemekteyiz]. 'Azîz hükûmetimiz, bize hedeflerimizi bundan çok evvel göstermek lutfunu esirgememiş, Türk kadınına dâ'imâ hâmî [koruyucu] ve müzâhir [yardımcı] olmuştur. Binâ'en'aleyh, kendisinden kuvvet ve ilhâm aldığımız hükûmetimizin, gâyemizi açıkça ortaya koyduğumuz için bizi tahtı'edeceğini [yanlış anlayacağını] bir dakîka için bile kabûl etmeyiz. (agm)

Yeni Heyet-i Idare'nin İlk Toplantısı

Saime Eraslan'ın başlattığı "yolsuzluk" iddialarına karşılık olarak TKB'nin yeni heyet-i idaresinin ilk toplantısında, "birçok dedikoduya yol açtığı için yeniden kongre yapılmayacağına" karar verildi, ancak derhal bir "tedkîk-i hesâbât komisyonu" kurulacaktı. TKB yönetim kurulu suçlamalara karşı aklanmak istiyordu. Hesapları inceleme komisyonunda, Kongredeki heyet-i umumiyeyi teşkil eden üyelerden, heyet-i

idareden ve muhalif gruptan birer temsilci bulunmasını, makam-ı Vilayetten (Valilikten) de bir memur gönderilmesini kararlaştırdılar. İsteyen herkes dışardan bu komisyona katılarak hesapları inceleyebilecekti. Hesaplarda yolsuzluk iddiaları ve "dedikodular" Kadın Birliği üyelerini "çok müte'essir" etmişti.¹²²

İnceleme komisyonu 1 Nisan 1927 günü toplandı ve Nezihe Muhiddin'in başkanlığında geçen üç yıla ait bilanço incelendi, varolan "se-nedât" (belgeler) tek tek karşılaştırılarak gelir ile giderin uyduğu saptandı.¹²³ Bu gelişmenin ardından TKB yönetimi, siyasal haklar maddesinin eklendiği TKB nizamnamesini onay almak üzere Valiliğe sundu.

Aynı günlerde Nezihe Muhiddin, basına verdiği demeçte kadınların siyasal hukukunun bir ideal olduğunu, her vatandaşın tam haklara sahip olması gerektiğini tekrarladı. Bu hak verilse de verilmese de kadın yükselerek bu hakkı alacaktı. Nezihe Muhiddin'in konuşmasında hükümeti ve tutucu çevreleri ürkütmeme çabası dikkat çekiyordu:

Nizâm-nâmemizdeki hukûk-i siyâsiyyeyi istihdâf eden [hedefleyen] mâdde hîç kimsenin ta'înzine [dokundurma/taşlamasına] hedef olacak şekilde değildir. Bu kat'î bir ideal şeklindedir. Her vatandaş için hak tâmdır. Yarım hak olmaz. Kadının da haklarının tamâm olmasını istemek en tabî'î bir haktır. Biz kadınlar her husûsda erkeklerle boy ölçüşmek istemiyoruz. Sonra hakk-ı siyâsîyi isti'mâl [elde etmek]; kadının tabî'î vazîfelerini de halel-dâr etmez [bozmaz]. Zâten bu hak verilse de verilmese de kadın her şü'be-i san'atda [sanatın / mesleğin her dalında] yükselerek bu hakkı alacaktır.¹²⁴

Siyasal hakların savunusu ile yolsuzluk iddialarının bu denli birbirine yakın durması dikkat çekicidir. Yeni TKB İdare Heyeti ilk toplantısında yolsuzluk iddialarını cevaplamak zorunda kalmış, ilk etkinliği hesapların denetimi olmuştu. TKB yönetimi iki tür yolsuzluk iddiasıyla karşı karşıyaydı: İlki, Kongrede heyet-i idarenin seçiminde yolsuzluk yapıldığıydı. İkincisi Muhiddin yönetiminin hesaplarda yolsuzluk yaptığı öne sürülüyordu. Vilayete bağlı umur-i hukukiyye (hukuk işleri) dairesi incelemelerini 14 Mayıs'ta tamamladı ve TKB'nin seçimlerinde yolsuzluk yapılmadığını, Kongrenin usulüne göre cereyan ettiğini saptayarak yeni heyet-i idareyi onayladı.¹²⁵ Hesap inceleme komisyonu gelir ve giderin eşit olduğuna karar verdi. Yolsuzluk iddialarının ilk aşaması böylece TKB'nin lehine sonuçlandı.

Aynı gün İstanbul Valiliğinin, 2. Maddedeki değişikliklerle yeni TKB nizamnamesini onayladığı bildirildi. Bu madde değişikliği Vilayette önce bir tereddüt yaratmış, bu hususta hükümet-i merkeziyeden talimat

almak gerektiği eğilimi doğmuştu. Daha sonra bunun girişim mahiyetinde olması ve hiçbir zarara yol açamayacağı düşünülererek onaylanmıştı. Yeni TKB yönetimi böylece aklandı ve çalışmalarına başladı.¹²⁶

Kongrede Muhalefet

Türk Kadın Birliği'nin 25 Mart 1927 günü Birlik Merkezinde (Şehzadebaşı, Fevziye Caddesi) toplanan TKB Kongresinde dernek üyeleri arasında siyasal –ya da kişisel– anlaşmazlıkların varlığı ortaya çıktı. Nezihe Muhiddin'in "müfrit" (aşırı) bir kadın politikası güttüğü, kadınların hakları için acele etmemeleri gerektiği üzerine basında ve kamuoyundaki genel kanının, TKB üyeleri arasında taraftar bulduğu anlaşıyor. Siyasal haklarla ilgili 2. Madde değişikliğine TKB'den bir grubun katılmadığını (bu düşüncelerini Kongrede ifade etmemiş olabilirler), bunu "mevsimsiz" bulunduğunu belirten bazı ipuçları vardır. Nezihe Muhiddin istifaya zorlandıktan kısa bir süre sonra TKB başkanlığına¹²⁷ seçilen Latife Bekir Hanım'ın (Çeyrekbaşı) Ocak 1928'deki ilk basın açıklaması bu görüşü doğruluyor: Latife Bekir konuşmasında Nezihe Muhiddin'i yolsuzlukla suçlayarak "Ben öteden beri Nezîhe Muhîddîn'in icrâ'âtına 'aleyh-dârın" dedi. Bekir siyasal haklar talebini "hayaller peşinde koşmak" olarak niteledi.¹²⁸ Gerçekten de TKB'nin, Ocak 1928'den cemiyetin kendini fesh etme kararı aldığı 1935 Mayısına değin siyasi haklar talebini gündeme getirmediğini görüyoruz – en azından 1924-27 döneminde alışık olduğumuz kampanyalar türünden bir eylemliliğe kalkışmadı. TKB ve üyeleri Atatürk'e bağlılığını her fırsatta gösterdi. Latife Bekir (Çeyrekbaşı) ve arkadaşları, Atatürk'e bağlılık bildiren, ona "tanıdığı haklar nedeniyle" şükran duyan ve eleştirel yaklaşımı benimsemeyen Kemalist kadın kuşaklarının da önceli oldu. Bugün değerlendirme yaparken bu olguları düşünürsek, Kongredeki muhalefeti 1928 sonrası TKB yöneticilerinin oluşturduğunu ileri sürebiliriz. Ancak söz konusu muhalefetin ideolojik temelleri, düşünsel çapı hususunda çok az bilgimiz var. Öyle görünüyor ki, Kongrede, 2. Madde'nin değiştirilmesini doğru bulmayan muhalifler Kadın Birliği'nde "kat'î bir tasfiye" yapmaya kararlıydılar. Bu "tasfiye hareketine" 6. Bölümde bakmaya çalışacağız.

TKB'nin 1927 Kampanyası:
Kadınlık Davasını Savunmak İçin Meclis'e Girmek

Nizamname Vilayetçe onaylanıp, yolsuzluk iddiaları resmi olarak reddedilince TKB yönetim kurulu vakit geçirmeden kadınların siyasal haklarını 1927 seçimlerinde yeniden gündeme getirmeye, kadınları mebus adayı göstererek bir propaganda hamlesi için çalışmaya başladı. Nezihe Muhiddin'e göre "kadınlık da'vâsını" savunacak kadınların Meclis'e girmesi kadın haklarının kazanılması için önemli bir aşamaydı. Meclis'e Birliği temsilen giren mebusların kadın haklarından yana yasaları daha tutarlı biçimde savunacağını ve bu süreci çabuklaştıracığını düşünüyordu.

TKB'nin –son– siyasal haklar hamlesi Haziran'da başlatıldı. Kadın Birliği'nin "hey'et-i merkeziyyesi" 5 Haziran 1927'de Nezihe Muhiddin'in başkanlığında toplandı ve kadınların yapılacak ilk seçimlere katılmasını tartıştı. Merkez yönetim kurulunun bazı üyeleri CHF namına kadınlardan aday gösterilmesini önerdi. Bazıları Anayasa kadınlara seçilme hakkı tanımadığı için aday gösterilmesinin doğru olmayacağını ve sonuçsuz kalacağını öne sürdü. Tartışmanın sonunda çoğunluk CHF'den aday göstermenin uygun olacağına, böyle bir hamlenin kadınlar için yararlı olduğuna karar verdi. Nezihe Muhiddin bu görüşe katılarak haklar alınana kadar her seçimde bu hamlenin yapılması gerektiğini belirtti:

İnkılâbları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her intihâbda [seçimde] devâm edeceğiz ve nihâyet bu hakka bizler de her vatandaş gibi iştirâk edeceğiz. Kânûnlar ictimâ'î hayâtın ihtiyâclarına intibâk eder [uyarlanır].¹²⁹

CHF gibi bir "erkekler kulübünün" bu öneriyi kabul etmeyeceği açıktı. Nezihe Muhiddin ve arkadaşları da bu gerçeğin farkındaydı. Ancak, bir baskı grubu olarak siyasal ve sosyal haklar için her yolu denemeleri gerekiyordu:

İntihâbâta biz de iştirâk edeceğiz. Gâyemiz gâyet sarîhdir: Erkekler gibi sâhib-i re'y olmak ve meb'ûs intihâb edilmek.

Önümüzdeki intihâbâtda –her çi bâd-â-bâd [ne olursa olsun]– nâmzed göstermeye karâr verdik. Nâmzedlerimizi, fırka [CHF] merkezine bildireceğiz. Bunun istihfâf [önemsememe] ile karşılanırsa bile derhâl reddedileceğine şübhemiz yoktur. Fakat, erkek vatandaşlarımız kadar bizim de bu memleketde bir hak sâhibi olduğumuzu hîç olmazsa isbât etmenin zamânı gelmiştir. Her hak, bir vazîfe mukâbili olduğuna ve Türk kadını, vazîfesine tamâmen sâdık kaldı-

ğına göre, erkeklerin istifâde ettiği bu hakdan kendisinin de istifâdesini talep etmekte hakkı vardır. Şekil i'tibâriyle uzun müddet bu gâyeye vâsıl olmaktan mahrûm kalsak bile her vesîleden bi'l-istifâde [yararlanarak] hakkımızı istemekte devâm edeceğiz. Kadınsız inkılâb olmadığı husûsunda bütün ricâlimiz müttefikdir. Biz de zâten en büyük kuvveti, 'azîz cumhûriyyetimizin yüksek 'umdelerinden alıyoruz ve çok ümîd ediyoruz ki bugünkü nesil, temennîmizin hakikat olduğunu görmek sa'âdetini de idrâk edecektir.¹³⁰

Nitekim, Nezihe Muhiddin'in açıklamalarına CHF reisi İbrahim Tali Bey'den yanıt geldi ve kadınların seçime katılmaları meselesinin henüz olgunlaşmadığını belirtti. Nezihe Muhiddin, İ. Tali Bey'e yanıt vererek, "Evet, bizim intihâba iştirâk etmemiz henüz mes'eale hâline gelmediği içindir ki fazla fa'âliyyetde bulunamıyoruz," dedi.¹³¹ Cemiye-tin Hukuk İşleri Komisyonu konuyu inceleme gündemine aldı.

Kadınların Mebusluğunun Anayasaya Aykırılığı Tartışması

TKB'nin CHF'den kadın aday gösterme hamlesine karşı hükümet ve cinsiyetçi güçler tarafından hemen anayasa engeli öne sürüldü. Sivas mebusu Şemseddin Bey, "Kadınların intihâb hakkına mâlik olup olmadıkları Teşkilât-ı Esâsiyye Kanûnu'nda sarîhdir [açıktır]. Meb'ûsların Türk ve erkek olması şarttır" dedi.¹³² Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa (Karabekir) kadının mebusluğuna ilişkin görüşünü soran muhabire, kadınların hamlelerini desteklediğini, ancak mebus olmalarının anayasaya göre mümkün olmadığını söyledi. Kadınların seçilme hakkından önce seçme hakkını elde etmek üzere çalışmasının daha doğru olacağını belirtti:

Hîç şübhe yoktur ki kadınların teceddüd ve terakkî [yenilik ve ilerleme] yolunda erkeklerden geri kalmalarını ârzû etmiyoruz. Onlar da çalışırlar ve bu mes'âide devâm edeceklerdir. Kadınlık 'âleminde vukû'a gelen [gerçekleşen] her teceddüdü [yeniliği] şükür ile karşılamaktayız. Kadınlarımızın da hayâtın her sâhasında muvaffak [başarılı] olmaları esâsdir. Fakat kadınların meb'ûs olmaları Teşkilât-ı Esâsiyye Kânûnu'nun rûhuna muhâlifdir... Kadınlar henüz intihâb edilmek değil, intihâb etmek hakkına bile mâlik [sahip] değildirler. Binâ'en'aleyh [bu durumda] meb'ûs olmadan evvel müntahib [seçmen] olabilmek için çalışmaları lâzım gelmez mi?¹³³

Birlik Kazım Karabekir Paşa'nın demecindeki kadın haklarından yana ifadeleri büyük bir memnuniyetle karşılandı. Nezihe Muhiddin verdiği demeçle, olumlu propaganda yöntemini kullanarak, tüm mebusların kadınların haklarını savunacağından emin olduğunu belirtti.

Muhiddin bu konuşmasında memleket nüfusunun yarısını oluşturan kadınlığın atıl kalamayacağını, kadınsız teceddüd ve inkılabın başarılı olamayacağını vurguladı:

Memleketin yarın nüfûsunu teşkîl eden kadınlık 'âtıl kalamaz. Salâhiyyet-dâr ricâlimiz [devlet adamlarımız] müdrikdirler [bilincindedirler] ki kadınsız teceddüd ve inkılâb imkânsızdır. Zâten Kanûn-ı Medenî bunun en büyük ve belîğ [açık] bir misâlidir. Binâ'en'aleyh intihâbâtta kadınlara da mevki' vermek için Teşkilât-ı Esâsiyye Kanûnu ta'dîl edilebilir [değiştirilebilir].¹³⁴

Kadın Adaylar

Çok geçmeden TKB'nin seçimlerde kadın mebus adayı olarak Nezihe Muhiddin, Dr. Safiye Ali, Dr. Hayrünnisa Hanım ve Mustafapaşazade Azize Hanım'ı aday göstermek istediği açıklandı. Anımsayalım, Dr. Safiye Ali, Birliğin son dönem faaliyetlerinde etkin olan, anne ve çocuk sağlığı için bilfiil çalışan TKB sıhhiye encümeninin başkanıydı. TKB'nin mebus adayı Dr. Safiye Ali gazetecilere verdiği demeçte kadınların bir gün mebus olacaklarını ve kendisinin "çocuklara yardım nokta-i nazarından Meclis'te sesini işittirmeyi" çok istediğini açıkladı.¹³⁵

TKB'nin Anayasa Değişikliği Teklifi

TKB'nin 19 Haziran'daki idare heyeti ve merkez idare kurulu toplantısında aday adayları ve son gelişmeler görüşüldü. Kadın Birliği kadın aday göstermede Anayasa engeliyle karşılaşınca, "Re'îs-i Cumhûr Mustafâ Kemâl Paşa"yı bir heyetle ziyaret ederek Anayasada yapılacak değişiklikle kadınlara oy hakkının tanınmasını talep etmeye karar verdi. Nezihe Muhiddin toplantı sonrasında basına, TKB'nin yasal sınırlamalar nedeniyle kadın aday göstermekten vazgeçip Meclis'te "kadın lehdârı" olan, kadın haklarını savunacak kişileri aday göstermek istediğini açıkladı. *Milliyet* gazetesinde geniş yer verilen TKB merkez idare kurulu toplantısı haberinde *The New York Times* muharririnin de toplantıyı sonuna değin izlediği ve toplantı sonrasında Nezihe Muhiddin'i Amerikan kulübüne davet ederek görüşme yaptığı bildiriliyordu.¹³⁶ Bu görüşme sonucu dış basında da yer alan haberde, İstanbul basınından farklı olarak, heyetin Cumhurbaşkanı'dan anayasa değişikliğini isteyeceği bildiriliyordu.¹³⁷ İç basında ise "Gâzî'ye 'arz-ı ta'zîmât [saygı sunma] hey'eti" olarak yorumlanan TKB heyeti, Nezihe Muhid-

"Re'is-i Cumhûr Gâzî Paşa Hazretlerine 'arz-ı ta'zîmât için Kadınlar Birliği tarafından intihâb edilen hey'et â'zâsından 'İffet İhsân Hânım, Nezihe Muhîddîn Hânım, Matlûbe 'Ömer Hânım, Nâ'ile Vahhâb Hânım ve Safiyye 'Alî Hânım", *Milliyet*, 20 Haziran 1927.

din, Matlube Ömer, İffet İhsan, Naile Vahhab, Dr. Safiye Ali, Lamia Refik, Muhsine Salih'ten oluşuyordu. Heyet, Birliğin gaye ve maksadını "Gâzî"ye açıklayacak ve siyasi hak etrafında bazı istek ve temennide bulunacaktı.¹³⁸ Gazeteler heyette Nezihe Muhiddin'in bulunuşuna dikkat çekiyorlardı.¹³⁹

TKB'nin Seçim Beyannamesi: "Feminist Bir Cereyan Yaratmak İçin..."

Kadın Birliği Merkez İdare Heyeti, 19 Haziran'daki toplantısında bir seçim bildirisi yayımladı. Bildiride kadınların "Cumhuriyetin kutsal inkılâbının" topluma kazandırdığı Medeni Kanun'la "hukuk-i şahsiyye ve medeniyyelerine sahip" oldukları, "bu hususta hiçbir tefrik [ayrım] yapılmadığı" vurgulanıyordu. Kadın ve erkek nüfusun aynı olduğu, kadınlar ve erkekler arasında eğitim yönünden büyük bir fark olmadığı, bu nedenlerle kadınların "hukûk-i idâre ve siyâsiyye sâhasında da 'aynı hakka mâlik olmaları lâzım" geldiği belirtiliyordu. Caydırıcı bir et-

ken olarak Anadolu kadınının cahil olduğu ileri sürülüyorsa, cehalette erkeği de farklı değildi. Kadınlar savaşta vazifesini yaparak bu hakkı kazanmışlardı:

Erkeğin dimâğı [aklı] 'askerlik etmiş ve bu sebeble diyâr diyâr gezmiş olması dolayısıyla inkişâf etmişse son bâdire-i harbde bi'l-fi'l cebhelerde çalışmış, kağınsıyla orduya ceb-hâne taşımış olan Türk kadınının dimâğı münkeşif [gelişmiş] değil midir? Türk kadını, vazîfesinin en çetini olan harb cebhesinde bile erkeklerle yan yana yürümüş, mefkûrevî mücâhedemizde [savaşımızda] irâde-i milliyyesini [milli iradesini], îmânını, istiklâlini erkeklerle berâber izhâr etmiştir [göstermiştir]. Kadın, hattâ bir sene evveline gelinceye kadar belki bu kadar fazla hukûka mâlik değildi. Fakat, bugün kadın hayât sâhasında pek büyük hatvelerle [adımlarla] yürümeye başlamıştır ve bütün bu haklarına sâhib olması lâzım gelen ân gelmiştir.¹⁴⁰

Kadın Birliği bu toplantıda Birliğin Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak Belediye Kanununda kadınların seçilmesi ve belediye meclisine üye olması için değişiklik isteme kararı aldı. Birlik bunun için hazırladığı arızayı (ek maddeyi) Meclis'e gönderecekti. Muhiddin, TKB'nin Meclis'te "kadın lehdârı" mebusları destekleyeceğini açıkladı:

Büyük Millet Meclisi'nde tamâmiyle kadın lehdârı bir kadına hakk-ı intihâb vermeye mütemâyil meb'ûsların bulunmasını kuvvetle ârzû ediyoruz. Bunun için intihâb işleri başladığı zamân Halk Fırkası'na mürâca'at ederek nâmzedlerimizden kabûlünü ricâ edeceğiz. Meb'ûs nâmzedlerimizi kat'iyen tesbît etmediğimize emîn olabilirsiniz. Yalnız, kadın tarafdârlığını programlarına derc etmeğe [sokmaya] muvâfakat edecek [onaylayacak] kimseleri nâmzed olarak göstereceğiz ve tabî'î intihâb başladığı zamân 'ale'l-usûl [her zaman yaptığımız gibi] fa'âliyetde bulunacağız. Belediye intihâbâtına iştirâk için hukûk encümeni tarafından bir 'arîza ihzâr edilmektedir. Bunu, bir iki güne kadar Birlik nâmına Büyük Millet Meclisi riyâsetine takdîm edeceğiz. Bu istihâm-nâmemizde memleketin vatandaşı olmak sıfatıyla önümüzdeki belediye intihâbâtına iştirâk etmekliğimize müsâ'ade edilmesini bir hak olarak talep ettiğimizi bildireceğiz.¹⁴¹

Nezihe Muhiddin toplantı sonrasındaki söyleşide kamuoyunun "feminist cereyân [akım]" ile ilgisini ölçmek ve milletvekilleri arasında feminist akım yaratmak istediklerini açıkladı. Bu açıklamada TKB eylemlerinin "feminist" niteliği vurgulanıyordu. Nezihe Muhiddin, *Cumhuriyet* muhabirine, "Aslında bizim amacımız kamuoyuna danışmaktır ve bunu da başardık," dedi:

İtlâ' hâsıl ettik ki [gördük ki] efkâr-ı 'umûmiyye [kamuoyu] bizimle berâberdir. Zâten Teşkilât-ı Esâsiyye Kânûnu [anayasa] sarâhaten [açıklıkla] kadınların hakk-ı intihâba [seçilme/seçme hakkına] mâlik olmadıklarını zikr et-

mektedir [belirmektedir]. Biz bu sarâhati bildiğimiz hâlde bir hamle yaptık ve efkâr-ı 'umûmiyyenin feminist cereyânıyla alâkadâr olduğunu anladık... Halk Fırkası nâmzed irâ'e ederken [aday gösterirken] biz de erkek nâmzed göstereceğiz... Bu da intihâb edilecek meb'ûslar arasında feminist bir cereyân tevli'd etmek [yaratmak] içindir. (agm)

Bu toplantı ve sonuçları basında geniş yankı uyandırdı. Bu gelişmelerin dikkate değer sonuçlarından biri de TKB'nin 1927 siyasal haklar kampanyasında "feminist" tanımının daha açıkça ve sık bir biçimde kullanılmasıydı. TKB'nin çıkışı aşağıda göreceğimiz gibi Meclis'te de tartışmalara neden oldu.

TKB, Erkek Üyeler ve Seçimlerde Feminist Erkek Aday Gösterme

Birlik, seçimlerde feminist aday gösterme hamlesini, etkinliklerle kadınlara duyurmak için Sultanahmet'te miting hazırlığına başladı. Mitingin amacı, "Kadınları Sultânahmed meydânında toplayarak Birliğin fa'âliyyeti etrâfında îzâhât vermek ve efkâr-ı 'umûmiyyeyi kadınlığa müte'allik mesâ'ile [ilişkin sorunlara] dâ'ir tenvîr etmektir".¹⁴² Bu miting hazırlığı dış basında da "Kadınlar oy hakkı için büyük bir gösteri düzenleniyor" ibaresiyle yer aldı.¹⁴³

CHF tarafından kadınların mebus adaylığının reddedildiği anlaşıncaya TKB'de "feminist bir erkek aday" gösterme düşüncesi ağırlık kazandı. Muhiddin Birlik adına Fırkanın himayesi altında feminist bir erkeği de aday gösterebileceklerini açıkladı. Birlik azasından Esma Zafir, Efzayiş Yusuf ve Muhsine Salih de bu uygulamayı savundu.¹⁴⁴ Muhiddin Meclis'te TKB'nin gösterdiği kadın haklarını savunacak milletvekillerinin bulunmasını, "davanın" müdafaası bakımından önemli bir adım olarak görüyordu. TKB'nin adayı olarak Birliğin üyelerinden ve TKB'nin Umur-i Hukukiyye (Hukuk İşleri) Encümeni üyesi Kenan Bey'in düşünüldüğü basına sızınca, bu konuda spekülâtif haber ve yorumlar gazete sayfalarını kapladı. Vilayet'in Umur-i Hukukiyye müdürü olan ve Ticaret Mekteb-i Alisi muallimlerinden Kenan Bey'in öteden beri "merdüm-giriz" (insandan kaçan) bir şahsiyeti olduğu yazıldı. Kenan Bey başlangıçta adaylığını iyi karşıladı ve "kadınlığımızda görmüş olduğum bu gibi hareketleri terakkî ve te'âlî yolunda atılmış müfîd [yararlı] hatvelerden [adımlar olarak] 'addederek bu husûsda ben-deniz de memnûniyyetle sarf-ı mesâ'î [emek harcamak] tarafdânyım" açıklamasını yaptı.¹⁴⁵

Nezihe Muhiddin ertesi gün basına demecinde adayların belirlenmesinin TKB idare heyetinin inceleme ve tartışmasından sonra mümkün olacağını açıkladı. Halk Fırkası'na müracaatın olumlu sonuçlar vereceğini beklediğini söyledi.¹⁴⁶

Aynı haberde TKB'nin Maarif vekili Necati Bey'i, Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa'yı, Miralay Pertev Paşa'yı, eski İstanbul müdde-i umumisi (başsavcısı) Esad Bey'i ve Beyoğlu Halk Fırkası mütemedi Abdullah Zafer Bey'i mebus adayı olarak göstereceği ve bu adayların TKB heyet-i umumiye toplantısıyla kesinleneceği duyumunu aldıkları belirtiliyordu.¹⁴⁷ Birlik yöneticilerinden biri, erkek aydın, yazar ile içtimaiyatçıların kadınların seçme/seçilmeleri meselesinde fikirlerini ortaya koymalarını sabırsızlıkla beklediklerini açıkladı ve gazetelerin sürekli olarak Kenan Bey'den bahsetmesini doğru bulmadığını söyledi. Birliğin adayı yalnızca Kenan Bey'den ibaret kalmayacaktı. TKB "kadın lehdârı" adayları destekleyecekti.¹⁴⁸ Nitekim çok geçmeden TKB'nin erkek namzed göstereceği duyulunca "birçok kimseler tarafından tahrîrî ve şifâhî [yazılı ve sözlü olarak] mürâca'atlar" başladı. "Bunlar kendilerinin nâmzed gösterilmesini ricâ ve birçok hizmetler va'd" ediyorlardı."¹⁴⁹ Kenan Bey'den *Cumhuriyet* gazetesinin haberiyle alayla söz ediliyordu:

Kadınlar Birliği tarafından meb'ûs nâmzedliğinin vaz' edileceğini [göstereceğini] yazdığımız Vilâyet Umûr-i Hukûkiyye [valilik hukuk işleri] Müdîri Ken'ân Bey evvelce uzun olan bıyıklarını kestirmiştir. (Kenan Bey) evvelce kadınların yalnız evde çocuk yetiştirmelerine tarafdâr iken Kadınlar Birliği hukûk encümenine devâm ettikten sonra kadınların da tamâmiyle hakk-ı re'y ve intihâb sâhibi olmalarına tarafdâr olmuştur.

Basında çıkan haberlerden ve dedikodulardan rahatsız olan Kenan Bey adaylıktan çekilmek istedi. Bir gazeteciye "Ben feminist bir erkeğim," deyince bir başka dedikodu cereyanına neden oldu. Nezihe Muhiddin, Kenan Bey'in adaylıktan çekilmesini TKB olarak üzücü bulduklarını ve kabul etmek istemediklerini belirtti.¹⁵⁰

Eleştiriler

Bu arada önemli bir gelişme Tayyare Cemiyeti ile Türk Ocağı'nın yöneticilerinden olan Muallim Nakiye Hanım'ın (Elgün), Birliğin siyasi haklar hamlesine karşı olduğunu açıklamasıydı. Nakiye Hanım'a göre hükümet Medeni Kanun'la kadınlara "hatta layık olmadıkları hakları"

vermişti. Türk kadını siyasi haklar dışında erkeğin sahip olduğu tüm haklara sahipti. Nakiye Hanım, siyasi haklardan yana olduğunu belirtiyordu, fakat zamanı gelince bunların hükümet tarafından verileceğini düşünüyordu. Zaten dünyanın hiçbir yerinde kadınlar bu hakları yerinde kullanamamışlardı. Türkiye'de de kullanamayacakları kesindi. Kadın kuruluşları arasında benimsediği, iftihar ettiği bir dernek görmiyordu. Siyasi haklar kampanyası ise beş on kadının ünlü olmak için yaptığı işlerdi. Bunların ciddiye alınması mümkün değildi. Bunları yapmak yerine kadınlar "on beş zavallı yetimi kucaklamış, beş on dolu bir dam altında toplayarak çalışmalarını sağlamış" olsalardı memlekete daha yararlı işler yapmış olurlardı.¹⁵¹

Nezihe Muhiddin ertesi gün Nakiye Hanım'a yanıt vererek, beyanatının dernekte teessürle (üzüntüyle) karşılandığını belirtti. "Bir mekteb müdîri ve Türk Ocağı re'îsesi sıfatı hâ'iz olan Nakıyye Hânım'ın kadınlık 'aleyhindeki sözlerinin bize intihârın (?) yeni bir nümûnesini daha gösterdiği kanâ'atindeyim," diyen Nezihe Muhiddin siyasi hakları kazanmanın ülkenin yararına olacağını, "millî refâh ve sa'âdetin artacağını" savundu. "Beş on kadının meşhûr olmak iddi'âsı" da geçerli değildi. Kadın Birliği aynı hedef için birleşmiş, aynı mefkure etrafında toplanmış altı-yedi yüz kişilik bir zümreydi. Ayrıca Birliğe dahil olmayan ancak heyetin görüşlerini paylaşan çok sayıda kadın vardı. Muhiddin "Biz hiçbir zamân bizimle meşgûl olması için matbû'âta mürâca'at etmedik," diyordu.¹⁵²

Nakiye Hanım'ın ertesi gün gazetelerde Nezihe Muhiddin'e verdiği yanıt daha ılımlıydı. Nezihe Hanım'ın haklı olduğu hususlar olduğunu kabul ediyor, Kadın Birliği'nin fikirlerine taraftar olduğunu açıklıyordu. Kadınların ne kadar çok çalışırlarsa siyasi hakları kazanmayı o denli hak edeceklerine inandığını, demecinin basındaki yansıtılışında hatalar olduğunu belirtiyordu.¹⁵³ Nezihe Muhiddin de Nakiye Hanım'ın iddiasından vazgeçtiğini sonraki açıklamasıyla kanıtladığını söyleyerek, "Biz de Nakıyye Hânım'dan bunu ümîd ederdik," dedi¹⁵⁴ ve Nakiye Hanım krizi böylece aşılmış oldu.

TKB Hukuk Encümeni'nden Hatice Ahmed'in gazetelere gönderdiği bir mektup yankı yarattı. Hatice Ahmed yazısında, erkeklerin yönlendirdiği basına "Neden hâlâ Türk kadını kendinize esîr görmek istiyorsunuz?" sorusunu yöneltiyordu. Ahmed kadınların her hamlesi basının ilgisini çekmekle birlikte, haberlerin erkek bakış açısıyla verilmesini eleştiriyordu. Yer yer alaycı, yer yer küçümseyici ifadelerle, ka-

"Kadınların siyâsî hukûku meselesinde ayrı ayrı nokta-i nazarları temsil eden Nakıyye Hânım [sağda] ve Nezihe Muhiddîn Hânım", *Milliyet*, 18 Haziran 1927.

rikatürlerle ve odağın kaydırılması gibi yöntemlerle kadın etkinliklerinin okura yanlı olarak sunulmasını kınıyordu. *Cumhuriyet*'te mektuptan "Hadîce Ahmed gazetemize bir mektûb göndererek kadın 'aleyh-dârlarına hücum etmektedir" ibaresiyle söz edildi.¹⁵⁵ Hatice Ahmed mektubunda genç kadın kuşağının feminizmini ve öfkesini yansıtıyordu. Kadın haklarına karşı çıkanları "bencil kafalar" olarak adlandırıyor, kocasına körü körüne boyun eğmek zorunda kalan kadınların bir gün gelip zincirlerini kıracağını belirtiyordu:

... erkek kuvvetli.. kadın za'îf.. bunu mu söyleyeceksiniz? Yakın zamâna kadar kafes arkasında hapsedilerek, yegâne meşgalesi kocasının bütün ârzûlarına körü körüne mutâva'at göstermek [boyun eğmek], iyi yemek pişirmek evini temiz tutmaktan 'ibâret olan kadın nasıl olur da za'îf kalmaz? Daha doğrusu öyle telakkî edilmez... Buna alışan bir kısım hûd-bîn [bencil] kafalar bu fikirlerini nasıl değiştirebilir? Bu husûsda ben sizleri biraz ma'zûr görüyorum [anlayışla karşılıyorum]. Kadın za'îfdir, kadın irâdesizdir, kadın erkekle bir olmaz... Kadının seviyyesi henüz yükselememiştir, diye sayıklarken... yavaş, yavaş zincîrlerini kıran kadın bütün varlığıyla karşısında yükseldiği gün bu hûd-bîn telakkîlerle [anlayışlarla] ne vaz'ıyyetde kalacağınızı düşünüyorum da.¹⁵⁶

Meclis'te Tartışma: Askerlik mi Mebusluk mu?

Kadın Birliği'nin Haziran'daki siyasal haklar atılımı Meclis'te de yankısını buldu. 21 Haziran 1927 günlü oturumda Mükellefiyet-i Askeriye Kanun layihasının 1. Maddesi görüşülürken Hakkı Tarık Bey (Us) söz alarak kadınların seçimlere katılma hareketine değindi. Hakkı Tarık Bey kadınların seçimlere katılma hakkından yana olduğunu açıkladı:

Efendim, intihap hareketleri başladığı zaman taraf taraf kadınların da mebus olmak için mebusluk intihabatına iştirak etmek için hareket aldıklarını görüyoruz. Mebusluk intihabına iştirak etmek hakkını kadınlar için tabii olarak teslim ederim. Kadınlar benim noktai nazarımdan hem intihap edebilirler, hem intihap olunabilirler.¹⁵⁷ (ab)

Us'a göre mebus olmak, tıpkı memleketin müdafaasına katılmak gibi vatani bir meseleydi. O halde kadınlar da askerlik yapabilmeliydiler. Hakkı Tarık Bey'in bu konuşmasına karşılık olarak Müdafa'a-i Milliye Vekili (Milli Savunma Bakanı) Recep Bey (Peker)¹⁵⁸ söz aldı. Recep Bey "Türk kadınları, kendi vatandaşları arasında, kendi vatanlarının erkekleriyle birlikte görülür," diyordu:

Türkiye'de, vatanımızda Harb-i 'Umûmî'de ve bi'l-hâssa millî mücâdelede hakikî olarak cereyân etmiş şân ve şeref safhaları vardır ki bu safhalar içerisinde Türk kadınlarının bülend [yüce] sîmâsı kendi erkek vatandaşları arasında asîl bir irtisâm [soylu bir resim] hâlinde müşâhade edilir [görülür].¹⁵⁹

Peker'e göre analar, vatanın müdafaasını yerine getirecek olan Türk evlatlarını yetiştirerek, vatani görevlerini yerine getirmiştir. Recep Bey konuşmasında TKB'nin Türk kadınlığını temsil etmediğini ima etti. Doğrudan adını vermeden, TKB'ye "kadınlığı temsil vaziyet ve iddiasında bulunan bir heyet" olarak atıfta bulundu. Peker, TKB'nin Meclis seçimlerine katılmak isteğine değinirken şöyle diyordu:

Arkadaşım (Hakkı Tarık Bey) kadınlığın kadınlığı siyâseten temsîl vaz'iyet ve iddi'âsında bulunan bir hey'etin aktüalite olarak mevzû'-i bahs ettiği Meclis intihâbında müntahib [seçmen] veyâ müntahab [seçilen] olarak iştirâk etme ârzû ve temâyüllerinden [eğilimlerinden] mülhem olarak [yola çıkarak] bu ârzûya bir mukâbele olmak üzere demek istemiş olabilir.¹⁶⁰

Peker, "kadınlar Türk vataniyle bu denli ilgili iseler önce askerlik yapsınlar," dedi. TKB'nin siyasal haklar girişimine karşılık olarak "Mâdem ki Türk vataniyle ve mukadderâtı ile fi'len meşgûl olmak ârzûsundasınız, o hâlde bu meşgûliyyet-i fi'liyyenin dîğer şerefli bir cebhesi

vardır ki sizi oraya da da'vet ederim," dedi ve Kadın Birliği'ndeki kadınları askerlik yapmaya çağırdı. Recep Bey'in konuşmasını Yunus Nadi Bey (Abaloğlu) yanıtladı. Kadınların mebus olmak istemelerinden askerlik yapmaları gerektiği sonucunun çıkarılamayacağını vurguladı. Yunus Nadi Bey kadınların seçimlere katılmasının bir gün mutlaka gerçekleşeceğini ve bunu görmekten memnurluk duyacağını belirtti.¹⁶¹

Nezihe Muhiddin "kadın leh-dân" her görüşü ve açıklamayı benimsemi ve yüreklendirme tutumunun bir sonucu olarak, Yunus Nadi'nin Meclis'teki konuşmasından övgüyle söz ederek teşekkür etti: "...bi'l-hâssa Yûnus Nâdî Bey'in nutuklarındaki hâr-ı samîmiyyete [sıcak içtenliğe] çok müteşekkir kaldık."¹⁶²

Meclis'teki konuşmaların basına da yansısıyla TKB'nin girişimi gündemde kalmayı sürdürdü. Nezihe Muhiddin'e Meclis'teki tartışma ile ilgili fikri sorulduğunda "Rüşdünü isbât etmiş her vatandaş, bu haklara esâs i'tibârıyla kesb-i liyâkat etmiş [layık olduğunu göstermiş] demektir," dedi. Recep Peker'e yanıt olarak "bizi askerlik meselesiyle yıldıramazlar," dedi:

Çok garîb olarak biz, siyâsî hak bahşına [verilmesine] temâs eder etmez; karşımıza bir 'askerlik mes'elesi çıkardılar. Bununla gûyâ bizi tedhîş edecekler [yıldıracaklar].¹⁶³

Hatice Ahmed'in basını eleştiren mektubundan hemen sonra, Yunus Nadi'nin Meclis'te kadın haklarını desteklediğini açıkladığı gün, *Cumhuriyet* TKB eylemlerini karikatürle alaya alıyordu. Yine imzasız bir yazıyla Kadın Birliği/Nezihe Muhiddin konusundaki alaycı, iğneleyici, değersizleştirici tutum sürüyordu. Bu yayın Yunus Nadi'nin kadın hakları konusundaki tereddüdünü, çelişkili ve "bir adım ileri iki adım geri" tutumunu yansıtıyordu. Yazara göre Nezihe Muhiddin ve TKB her fırsatta reklam yapar, kendinden bahsettirirdi. Kadınlar mebus olursa Meclis'te kadınların smokin mi tuvalet mi giyecekleri üzerine tartışmaları erkek mebuslar gülümseyerek dinleyecekti:

Bizim (Kadınlar Birliği) hakîkaten yamandır. Ne yapar, yapar; kendinden bahsettirmenin çâresini bulur. Hiçbir iş kalmasa hânımlara üniforma yapmaya kalkışır ve günlerce kendinden bahsettirir. Eğer bu ince reklam fikirleri Nezihe Muhiddin Hânımefendi'nin karîhalarından [düşünce gücünden] çıkıyorsa kendilerini bir gazeteci sıfatıyla tebrîk ederiz.

... hânımların meb'ûsluğu hîç de fenâ olmaz. Meclis'te sık sık moda etrafında münâkaşalar cereyân eder. .. Hânımların balolarda smokin mi, yoksa dekolte tuvalet mi giymeleri daha muvâfık [uygun] olacağına dâ'ir meselâ İstan-

bul meb'ûsesi ile İzmir meb'ûsesi arasındaki harâretli mücâdeleyi bütün erkek meb'ûsların merâk ve tebessümle dinleyeceklerine şübhe yoktur.¹⁶⁴

Ertesi gün Falih Rıfkı (Atay), TKB'nin etkinliklerini ciddi bulmadığını belirterek Meclis'teki tartışmaya katıldı. *Milliyet* gazetesine yazdığı "Türk Kadını" makalesinde İstanbul gazetelerini o günlerde "işgâl eden" kadınlığa ilişkin yayınların "müsbet ve fâ'ideli" etkinlikler yapmış hanımları ilgilendirmediğini ve "bu da'vâda ciddiyet görmediği"ni belirtiyordu. Falih Rıfkı yazısında, Türk inkılapçıların kadınlıkta çok büyük inkılaplar yaptığını, ancak bunların tüm kadınlığa yayılmadığını öne sürüyordu. Türk kadın cemiyetleri "erkeklerle uğraş-

Biraz da Şaka: Hânımlar Meb'ûs Olunca...

Meclisde (krep döşin-krep demur) münâkaşalarının hayli harâretli olacağına şübhe yoktur.

– Muhterem meb'ûs hemşirenin iddîalarına râğmen (krep döşin) en zarîf kumâşdır!

– Kat'iyyen kabûl etmem, (krep demur) daha güzeldir!

maya başlamadan evvel" bu inkılapları, büyük Türk kadınlığı çoğunluğuna kabul ettirmeye çalışmalıydı. Falih Rıfkı'ya göre Türkiye'de hükümete karşı bir kadın meselesi yoktu.¹⁶⁵

Birlik üyelerinden Esma Zafir *Cumhuriyet*'te yayımlanan yazısında, kadınlara seçme hakkını "nâ-mevsim" (zamansız) bulanlara karşı çıkararak, bu hakkın "hânımların yalnız münevver zümresine [aydın kesimine] verilmesinin dahi" önemli bir adım sayılacağını öne sürdü.¹⁶⁶

Bu günlerdeki önemli bir gelişme Kadın Birliği'nin 19 Haziran idare heyeti toplantısında anayasa değişikliği istemek üzere seçtiği, "Gâzî Mustafâ Kemâl'i 'arz-ı ta'zîmât" heyetinin Ankara'ya gidişinin gerçekleşmemesiydi. Aynı günlerde Mustafa Kemal'in 1919 yılından bu yana İstanbul'a ilk kez geleceğinin açıklanmasıyla¹⁶⁷ birlikte TKB heyeti ziyareti ertelemek zorunda kaldı. Bazı TKB üyelerinin bu ziyarete karşı çıktıkları haberi yayıldı.¹⁶⁸ Kent, Mustafa Kemal'i karşılamaya hazırlanıyordu. Kadın Birliği'nin sayısı "700'e varan" bütün üyeleriyle "Gâzî"yi karşılama törenine katılacağı duyuruldu. Aynı gün Nezihe Muhiddin'in, Birliğin mebusluk için Halk Fırkası'na başvurarak aday göstermekten "kesinlikle" vazgeçmediğini vurgulaması dikkat çekiyordu.¹⁶⁹

Mustafa Kemal'in İstanbul'daki ilk günlerinde Birlik'ten bir heyet, arz-ı tazimat heyetinin ziyaretine izin almak üzere Dolmabahçe Sarayına gitti. Ancak, teknik bir nedenle, randevu almak üzere giden TKB üyeleri Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından beklenmedik bir şekilde görüşmeye çağırıldı. Basında haber, TKB heyetinin "Gâzî"yi ziyaret ettiği biçiminde yer aldı.¹⁷⁰ Mustafa Kemal heyeti çağırarak, önceden seçilmiş ve bu görüşmeye hazırlanmış olan, arasında Nezihe Muhiddin'in de bulunduğu TKB temsilci heyetiyle görüşmeyi de iptal etmiş oldu.

Birliğin erkek namzedi Kenan Bey 9 Temmuz günü Birlik'ten istifa ettiğini ve adaylıktan çekildiğini açıkladı.¹⁷¹ Anlaşıldığı kadarıyla Kenan Bey, baskılara dayanamayıp adaylıktan çekildi ve Birlik'ten istifa etti. Bu bilgileri veren haber metni basının bu konudaki yanlı/cinsiyetçi tutumunu yansıtıyordu:

Ken'ân Bey sâde nâmzedlikten değil, Birlik'ten de isti'fâ etti.

Kadınların intihâbâta iştirâklerinin imkânsız olduğunu gören Kadın Birliği, günün birinde bir erkek nâmzedle ortaya atılmıştı. Bu erkek nâmzed, İstanbul Vilâyeti Umûr-i Hukûkiyye Müdîri Ken'ân Bey'dir. Gazetelerde uzun uzadıya ismi geçen ve resmi konulan Ken'ân Bey'in son günlerde ismi işitilmez

oldu. Öğrendiğimize göre Ken'ân Bey, yalnız bu nâmzedlikten değil, kendisini kadın nâmzedi olarak i'lân eden Birlik'ten de isti'fâ etmiştir. Yegâne feministimiz Ken'ân Bey, isti'fâ-nâmesinde hîçbir sebep der-meyân etmemiş [belirtmemiş], sâdece isti'fâsının kabûlü rzâsında [isteğinde] bulunmuştur. Kadın Birliği'nin bu isti'fâyı nasıl telakkî ettiği [değerlendirdiği] ve kabûl edip etmediği ma'lûm değildir. (agy)

Kadın Birliği Kenan Bey'in istifası üzerine bir açıklama yaparak seçimlerde aday göstermeyeceğini açıkladı. Ağustos'ta örgüte yönelecek harekâttan habersiz olan TKB, Temmuz ayı boyunca oy ve seçilme hakkı kampanyasını yürüttü. Bu arada TKB komisyonları da faal bir biçimde çalışıyordu.¹⁷² Nezihe Muhiddin bir demecinde Birliğin üç yüz kadar erkek üyesi olduğunu belirtti. Son günlerde Birliğe, "çok kıymetli ve çok feminist bir â'zâ olarak şeyhül-muharririn [büyük yazar] Mahmut Sadık Bey de" katılmıştı. Haberde, Birlik heyet-i idaresinden bazı hanımların, ideallerinden, "seçme ve seçilme hakkından ölünceye kadar" vazgeçmeyeceklerini açıklamaları yer alıyordu:

Biz idealimizden hîçbir vakit vâzgeçmeyiz. Hakk-ı intihâbdan vâzgeçtiğimiz gün bu cem'iyetin kıymeti ve ma'nâsı kalmaz. Bu cem'iyet bunun için çalışıyor. Biz ölünceye kadar bu hak uğrunda çalışacağız ve 'ömrümüz kifâyet etmez, bu hakkı alamazsak ahfâdımız [torunlarımız] mutlaka alacaktır!"¹⁷³

Kadın Birliği'nin 1927 "hakk-ı intihâb" kampanyası bu açıklama ile sona erdi. Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunduğu Temmuz ayında hükümet TKB'ye karşı, cemiyetin kısa bir süreliğine kapatılması ve Nezihe Muhiddin'in yargılanmasıyla sonuçlanacak operasyonu başlattı. Ağustos'ta (1927) Vilayet cemiyetin merkezini arama emri çıkardı. Bu gelişmeler TKB'nin en etkili olduğu döneme rastlıyordu. TKB'nin Mart ayındaki kongresi toplumda büyük bir yankı uyandırmıştı; komisyonları hummalı bir şekilde çalışıyordu; siyasal haklar kampanyası kamuoyunda etkili olmuştu, Anadolu'nun birçok kentinde TKB şubeleri kuruluyor, derneğe daha fazla kadın yöneliyordu. Birliğin üye sayısı 700-800 olarak açıklanıyordu.¹⁷⁴ Beynelmilel Kadın Birliği ile ilişkiler sıkılaştırılmıştı; TKB "feminizm" ve "dünyâ sulhünün te'sîsi" için "yılmadan çalışacağını" vurguluyordu. Hiç kuşku yok, büyüyen bu "kadınlık cereyânını" durdurmanın, TKB'de "kesin bir tasfiye"¹⁷⁵ yapmanın zamanı geldiğine dair hükümet erkanında güçlü bir eğilim belirmişti. Burada, bu çelişkinin temellerine biraz daha yaklaşmayı ve sorgulamayı denemek istiyorum.

Kemalistlerle Uyuşmazlık ve Çelişkiler

I. Cumhuriyet Halk Fırkası Programları ve Kadınlar

Nezihe Muhiddin'in kadın hakları alanında yoğun bir biçimde etkin olduğu 1923-1927 yılları, Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulduğu ve yerleştirildiği (Tunçay 1992: 405; Parla 1992) bir döneme rastlıyor. Nezihe Muhiddin ve KHF/TKB'nin bu yıllardaki feminist etkinlikleri sırasında muhatap oldukları iktidar partisinin programında kadın hakları için bir madde var mıydı? Kemalizmin kurumsal ifadesi olan CHF programlarında (Parla 1992: 319) kadınlara ne vaat ediliyordu? Bu soruların yanıtını arayalım.

CHF'nin 1923 Nizamnamesinin "Genel Esaslar"ındaki 3. Maddeye göre "Halk Fırkası'na her Türk ve hariçten gelip Türk tâbiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir" (Parla 1992: 25). "Her fert" ibaresine rağmen kadınların siyasal alandan dışlanmış olması kadınların yeni iktidarcı fert addedilmediğini gösteriyor. Dahası CHF 1923 Nizamnamesinde ve Programında kadınlara ve kadın haklarına ilişkin hiçbir ibare yer almıyor.

CHF 1927 Nizamnamesinde Genel Esaslar altındaki, anlam yükü itibarıyla cinsiyet eşitsizliğini barındıran bu sözceler kaldırılmış, ancak yine kadınlığa ilişkin bir açılım bulunmuyor. CHF'nin 1927 Ekim kongresinde "İttifakla Kabul Edilen Umumî Reis Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Program Beyannameleri"nde toplumsal siyasalar "İctimaî ve Sıhhi Siyaset" başlığı altında toplanıyor. Bu bölümde kadın hakları ibaresi ya da kadınlığa ilişkin herhangi bir siyasa yer almıyor. Aileye, çocuklara –ve kadınlara– "sıhhiyye" (sağlık) ve "nüfus" siyasaları açısından yaklaşıyor. Buna göre aile, toplum yaşamının dayanağıdır. Toplumsal yaşam, aile ile milletin nüfusunu oluşturacak çocukların korunması ile sınırlıdır:

İctimai [toplumsal] hayatımızda ailenin mahfuziyet [korunması] ve resaneti [sağlamlığı] istinat ettiğimiz [dayandığımız] esastır. Hürriyet ve halkçılık

prinsiplerinin menettiği [yasakladığı] her türlü müdahaleattan azade [karışmaların dışında] olan sağlam aile hayatı ictimai sahada [toplumsal alanda] başlıca dikkat edeceğimiz mevzudur [konudur]. Çocuk hayatı ile suret-i mahsusada [özel olarak] alâkadarız [ilgiliyiz]. Çocukların muhafazası [korunması] ile müstahsil [üretken] ve aileye faideli [yararlı] olabilmesini mütemadiyen [sürekli olarak] taharri ve takip etmek [araştırmak ve izlemek] kararındayız. Bu suretle teveddülâtı [çocuk doğumlarının] memleketin başlıca servet ve mesnedi [dayanağı] addediyoruz.¹ (ab)

CHF'nin 1931 programında da aile-çocuk/nüfus siyaseti değişmedi:

"İctimai Hayat ve Umumi Sıhhat: 1- Türk ictimai hayatında ailenin mahfuziyeti esastır. 2- Nüfusumuzu arttıracak tedbirleri ehemmiyetle takip edeceğiz. 3- Fırka çocuk hayatıyla suret-i mahsusada alakadardır..." (Tunçay 1992: 452-3; ab)

Ne ki, 1923 ve 1927'den farklı olarak CHF'nin 1931 Programında ilk kez "kadınlarımız" beliriyor. 1931 Programının "Genel Esaslar"ında, 4. Maddede Amme Hukuku başlığı altında fırkanın vatandaşların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmediği ibaresi yer alıyor. Bunun için "müsait zemini" hazırlamayı fırka vazife bilmektedir:

Fırkamız vatandaşların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmez. Bilakis Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde ictimai hayatını her noktadan birliğe istinat ettirmiş olduğunu bilen Fırkamız kadınlarımızın, belediye intihabında olduğu gibi, mebus intihabında da siyasi haklarını kullanmaları için lazım gelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife addeder. Fırka ancak bu takdirde tarihi ve şerefli hayatımızı yeni şeraite uygun simasiyle ihya etmiş olacağına kanidir. (Aktaran: Parla 1992: 29; ab)

CHF 1923/1927/1931 programları bize, Kemalistlerin kadın hakları sorununa hemen ve acil bir çözüm önermediğini gösteriyor. Savaş sonrası erkek nüfusun azalması sonucu en önemli toplumsal hamle CHF programına göre nüfusu artırmaktı. Bu durumda kadınlara düşen toplumsal vazife çok çocuk doğurmak ve vatana asker yetiştirmekti.² Kemalistlerin kadınlara ilişkin siyasalarında ağırlık aile ve çocukların korunmasını da içeren bir "hıfzısıhha" ve nüfus siyasetiydi. Himaye-i Etfal'e verdikleri önem, TKB yöneticilerine siyasi haklar talep etmek yerine bu kuruluştaki çalışmalarını önermeleri bu indirgemeci tutumun örnekleridir. Nitekim Latife Hanım'ın Ankara'da, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin merkezindeki konuşması da yeni yönetimin çocuk sağlığına verdiği önemi vurgular.³

CHF'nin 1931 Programına, 1927'den farklı olarak kadın hakları açılımının eklenmesinde TKB'nin oy hakkı mücadelelerinin etkisi oldu mu? Bu soruya yanıt vermek için elimde yeterli veri yok. Otoriter bir yapıda, iktidar tarafından bu tür bir etkinin ya da etkileşimin açıkça ifadelendirilmesi ihtimali ise zayıf. Bunun yerine Kemalist rejimin TKB siyasalarını yok saydığını görmüştük. Ezcümle, yukardaki alıntı da Kemalist iktidarın "müsait zemin hazırlamayı" yalnızca CHF'nin vazifesi olduğunu vurgulayarak totaliterleşen bir tarzda, "bunu da kadınlar değil biz (CHF) yaparız" tutumunu yinelediği görülüyor.

CHF nasıl bir partiydi? Bu sorunun yanıtı için, kuramsal alanda katkıları olan sosyal/siyaset bilimcilere baş vuracağız. Yüksek derecede merkezileşmiş ve otoriter tek parti olarak CHF (W. Weiker, aktaran Tunçay 1992: 334) bir devlet partisi niteliğini taşıyordu (Parla 1991a: 17) Parla'ya göre Kemalizm-Atatürkçülük-CHP-Altı Ok bir ideolojik bütündür. Milletteki gelişme yeteneğini en iyi bilen ve onu yetiştirecek olan rehber-şef Atatürk, milletin şefi-şefin milleti özdeşleşmesini 1927'den itibaren gerçekleştirmiştir. Kemalist ideolojinin açıkça ifade edilmiş tezahürleri olarak Atatürk'ün *Nutuk*'unun, Söylev ve Demeçleri'nin metin incelemelerine dayanarak Parla, otoriter ve yer yer totaliterleşen (1992: 143-53) Kemalist yönetim yapısının ve CHF'nin tahli-
lini yapar:

Bu model, kolektif liderliği değil tek-şefi olan bir parti olduğu gibi, şefin partisi de tekelci bir siyasal partidir: *Bütün millet*, Atatürk'ün ("benim") ilan ettiği *ilkeleri tümüyle* benimsemiştir ve ilkelere *hatta Atatürk'ün şahsına* (kendi söylüyor) *muhalefet göstereceklerin seçilmesine imkân kalmamıştır* (abc). İdeolojik totaliteryenizmin, karizmatik liderin mutlak kişisel iktidarının, tek-parti tekerciliğinin, tarihî ve bilimsel literatürde bundan daha yalın öz-itiraflarına ve açıklayıcı örneklerine rastlamak kolay değildir. (1991a: 121)

Taha Parla, "şef-sistemi" olarak adlandırdığı Kemalist tek parti yönetiminin karizmatik lider Atatürk tarafından kuruluşunu açıklar:

Milli egemenliği, (yek vücut ve tek parça olan) millettten başka kimseyle paylaşmak istemeyen (Meclis'le bile) mutlak karizmatik şefin, onu ancak kendi başkanlığındaki bir tek-parti (ki parti-grubuyla meclisin aynılığı temasını Nutuk'tan hatırlayalım) eliyle/aracılığıyla kullanmak isteyeceği açıktır ve kendi içinde tutarlıdır. Otoritesini ya da meşru (sayılan) gücünü, tanım gereği hiçbir kurum ve kolektiviteden değil kendi üstün vasıflarından ve misyon çağrısından ve gerekirse çok soyut (ve özdeş olduğu) bir millettten alan karizmatik liderin tek-şefli ve tek-partili bir cumhuriyet teorisine geçişi kolaydır ve işaretleri de erken gelmiştir. (1991b: 105)

Şimdi soruyu kadınlar açısından sorma zamanı geldi. CHF kadınlar yönünden nasıl bir partidir? Feminist siyaset bilimcilerin, son yirmi yılda, siyasal/kamusal alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, kadınların görünmezliğini sergilemesi ve kamu/özel alan ikiliği tahlilleriyle eleştirisi yeni kavrayışlar kazandırdı. Siyaset kuramına önemli katkılarda bulunan feminist eleştiriye, bu geniş yazına burada kısaca değinmekle yetinmeliyim. Feminist eleştirel kuramlara göre "toplumsal sözleşme" teorileri kadınların toplumdaki en önemli işlevini "annelik ve eşlik" olarak belirliyor ve kimileri kadınları vatandaşlık kategorisinden dışlıyordu. Klasik liberal teoride siyasal ve kişisel hakların "bireysel haklar" toplamı içinde görüldüğü önkabulünden yola çıkarak kuramcılar "birey"in tanımını sorguladılar. Anılan çerçevede "birey"in erkek-merkezli ve erkek-yanlı tanımına, "yetişkin, aile reisi erkek"le eş düştüğüne dikkat çektiler.⁴

Bu açıklamalarla Kemalistlerin kadın siyasetlerine bakarsak, feminist eleştirinin ışığında CHF'yi değerlendirebiliriz. Öyle görünüyor ki, CHF yalnızca kapsayıcı/totaliter bir parti (Parla 1991b: 122) değil, aynı zamanda cinsiyet hiyerarşisini savunan ve toplumsallaştıran bir erkekler kulübüydü de. Kadınlara oy hakkı tanındıktan sonra dahi bu temel niteliği değişmedi. Sosyal alanda, erkek çokeşliliği ve talâk'ı yasaklayarak kadın yaşamına getirdiği yeniliklere karşılık Kemalist ideoloji-rejim, kadınları, tüm haklara sahip bağımsız, özgür bireyler olarak konumlamadı. Anımsayalım, Medeni Kanun aile reisliğini erkeklerle tanıyarak kadınların çalışmasını kocaların iznine tabi kıldı. Denebilir ki eşitsizliği yasalaştıran bu maddelerle Kemalist tek parti yönetimi, erkek nüfus ile cinsiyetçi temelde bir "sözleşme" yapmayı hedefledi. Bu patriyarkal nitelikteki sözleşmeye göre, Cumhuriyet rejimini benimseme/desteklemenin karşılığında erkek nüfusa verilen ödül ailede hükümlanlık. Öte yandan Kemalizm, Medeni Kanun'un kadın özgürlüğünü sağladığını savunmuştur (aktaran: Parla 1991a: 155).

Rejime Muhalefet: "Milli Varlığı Bölmek, İğfal Etmektir"

Bunlara karşılık TKB Grubu ve Nezihe Muhiddin, yeni Cumhuriyet hükümetinden en kısa zamanda kadın haklarının tanınmasını, kadınların siyasal katılımını talep ediyordu. İnkılap kadınlarla birlikte gerçekleşmeliydi. Feminizmi düşünsel ve pratik olarak hayata geçirmek hedefiyle Muhiddin ve TKB Grubu bir baskı grubu oluşturarak "dışar-

dan" hükümete taleplerini kabul ettirmek istedi. KHF'nin kuruluşu ve etkinlikleri, hükümete danışılmadan gerçekleştirildiği için, ilk gününden itibaren iktidar tarafından "rejime muhalefet" olarak algılandı. Oysa tam da bu noktada, Atatürk ve Kemalistler, Takrir-i Sükun döneminde tek parti dışındaki siyasi oluşumlara "kişisel çıkarlara dayalı, iğfalci ve bölücü" (Parla 1991a: 144) damgasını vurarak hiçbir muhalefeti tanımama siyasası güdüyordu. Parla, tek parti yönetimi altında, "Atatürk'e ve grubuna muhalefet(in), milletin yüksek çıkarlarına karşı gelmek"le eşanlamlı olduğunu belirtir. Kurulan tek-şef tek-parti sisteminde millet-şef özdeşleşmesi sağlanmıştı. "Ebedi şefin" (Atatürk'ün) görevlerinden biri de "şefin önderliğinde yücelme yeteneğini kanıtlamış" milleti "masum insanları baştan çıkarmak" demek olan muhalefetin zararlı/yıkıcı etkilerinden korumaktır. Atatürk'e göre muhalefet "iğfal etmek"le ve milli birliği bölmekle eşanlamlıdır. Muhalifler "idraksiz, hain iç düşman" ve kişisel çıkarlara dayalı iğfalcilerdir. Kemalist rejim muhalefetin sınırlarını belirlemiştir: Meşru eleştiri ve muhalefet "yapıcı ve sadık" olmalıdır (1991a: 57-9, 86, 172; 1991b: 29, 61, 82, 194, 207, 132-4, 150; 1992: 220, 287). Kemalistlerin ve Atatürk'ün kadın muhalefetini ve TKB grubunu, eski İttihat ve Terakki üyeleri, Şeyh Said vd. ile uğraşırken "en tehlikeli düşman" olarak görmedikleri açıktır. Ancak ikinci derecedeki sosyal muhalifler olarak TKB'nin "halline" sıra gelecektir, memleket "rejim düşmanlarından" temizlendikten sonra.

İffet Halim Oruz, Muhiddin dönemindeki TKB yönetiminin eleştirisini yaparken, hükümetin bu konudaki tutum ve görüşlerini satır aralarında açıklıyor. TKB yöneticilerinden biri olan Oruz'a göre cemiyetin kuruluşu doğrudur. Ancak TKB "fena idare" edildiği için "Türkiye Cumhuriyeti çocuğu" olamadı. "Tarafsız düşünen ve bu teşekkülü [TKB] yakından tetkik etmiş" biri olarak Oruz bu yılları şöyle anlatır:

Bu sıralarda, İngiltere'de, Almanya'da, Amerika'da süfrajent mantığını yürüterek muvaffak olmuş bir kadınlık ve kadın teşekkülleri vardır; Türkiye'de de bu gibi hakları istemek için zaman gelmiştir, kadınlığın gözü açılmıştır. Kadın Birliğinin kuruluş devresi bu itibarla, gayet tabiidir, bunun için o sıralarda cemiyetin etrafında dönüp dolaşan gürültüleri de tabii görmek icap eder." (İffet Halim 1933: 14; *ab*)

"Fakat bu kadar!" TC "büyük bir inkılapla beraber gelmiş bir Cumhuriyet olduğu için, büyük bir inkılapla gelmiş bir kadın cemiyeti (TKB kastediliyor) dünyadaki herhangi bir demokrasinin cemiyeti şeklini alamaz." TKB'nin idaredeki kusuru bu noktayı kavrayamaması ve

Fransız, Alman vb kadınlığı gibi "süfrajat" mantığı ile hareket etmesin-dedir. TKB süfrajat mantığıyla hareket etmeyip "büyük kurtarıcısının" hakları bahşetmesini beklemeliydi: "Koca inkılap ve onun başındaki büyük adam [Atatürk], kadın meselesini de ihmal edemezdi". Medeni Kanun'u kabul etmiş, kadınlığına belediyecilik hakkı vermiş bir hükümet tarzında bir kadın teşekkülü hak istemekle uğraşmamalıydı. Oruz veciz bir ifadeyle eleştirisini tamamlar: "Türk Kadın Birliği bir Cumhuriyet çocuğudur, fakat Türkiye Cumhuriyeti çocuğu değildir!"

Oruz kadınların "birlik" halinde örgütlenmesini de eleştirir. "Türk inkılabının esasları en yüksek manada insanlık mefhumuyla birleşir. Kadınlık erkeklik davasında değil!.." Kadınların erkeklerden ayrılarak birlik oluşturmaları ikilik yaratmaktadır (İffet Halim 1933: 13-4). Zafer Toprak da KHF'nin kuruluşunun ve faaliyetlerinin Ankara hükümetince onaylanmadığına işaret eder. KHF'nin kuruluşu Ankara'nın tüm ulusu kapsayacak Halk Fırkası hazırlıklarına rastlamaktadır. "Bölücü" nitelikte bir fırka günün koşullarına uygun düşmez (1988a).

Demek ki, "teknik bir solidarist (tesanütçü/dayanışmacı) korporatist, organizmacı, uyumcu toplum modeli"ni hedefleyen (Parla 1991b: 212-9) Kemalizm, kadın ve erkek "uzuv"ları arasında bir bölünmeyi değil, "bütünleşmeyi" öngörür. Kemalizm "tek-parça, monolitik, organizmacı" bir halk-millet kavramsallaştırmasıyla "yekvücut, kaynaşmış kitle-halk-millet" içinde sınıfların varlığını reddetmiş (Parla 1992: 84, 209, 219-20), ezilen bir zümre olarak kadınların hakları için "ayrı" örgütlenmesini rejim için tehlike olarak görmüştür. "Atasına" ve "Atatürk kadın devrimine" yürekten bağlı olan Oruz'un aktardığı gibi, 1930'lu yıllarda Cumhuriyet iktidarı oy hakkını tanımadığı kadınlara "Kadın-erkek konusu yoktur, hep beraber devrimlere yönelmek vardır, Halk Evlerine giriniz ve Cumhuriyet devrimleri için çalışınız," demiştir (Oruz 1986: 30).

Cumhuriyet Kadını Kimliği Üzerinde Çatışma

Kemalistlerle Nezihe Muhiddin'in karşı karşıya geldiği ikinci alan Türk kadını/cumhuriyet kadınının kimliğidir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte Milli Müdafaa döneminde tartışılan "Türk kadını nasıl olmalıdır?" sorusu tekrar gündeme geldi. Kemalist erkek yazarlar ve siyasetçiler "Türk kadını"nın tanımını yaparak, kadınların siyasal, toplumsal ve ahlaki davranışlarını belirlemek istiyordu. Devrin güçlü dev-

let adamı Recep Peker'in yukarıda gördüğümüz, Meclis'teki "Türk kadını vatana evlat yetiştirerek vatani vazifesini yapmıştır" sözünü anımsayalım. Falih Rıfkı (Atay) yukarda anılan makalesinde, "hükümete karşı bir kadın meselesinin olmadığını", TKB Grubu'nun karar mekanizmalarına katılma iddiasından önce kadın çoğunluğu eğitmesi, Türk İnkılapçıların sağladığı hakların kadınlar arasında yaygınlaşmasını sağlaması gerektiğini vurguluyordu. Yunus Nadi (Abalıoğlu), "Türk Kadını"⁵ başlıklı makalesinde ve daha da açık olarak "Çok Şükür Kurtulduk" başlıklı makalesinde, kadınların "hayırsever" cemiyetler kurmasının yeterli olduğunu iddia ediyor, hükümet çevrelerinin son dört yıldır kadınları Himaye-i Etfal çevresinde faal hale getirmeye uğraştığını, ancak başaramadığını anlatıyor ve Türk kadınının kimliğini "analarımız"a indirgiyordu:

Ankara'da mütemâdî ve müte'âkıb dört sene zarfında Türk kadınlığını (Hî-mâye-i Etfâl)e 'alâkadâr etmek istedik, ve muhterem kadınlarımız oldu ki bu maksad etrâfında kendileriyle berâber çalıştık... Türk kadını kimdir, ve Türk kadınlığı nedir?.. Bu su'âl ortaya konulduğu zamân gözlerimizin önüne dünyanın emsâlini görmemiş olduğu mu'azzam âbideler dikilir: fedâkârlığın, cidiyyetin, hamiiyyetin, ve insâniyyetin en mu'azzam misâlleri ve en muhteşem nişânları! Hemen başımız sıkıldıkça dillerimizden gayr-i ihtiyârî dökülmez mi: – Ah anam, ah anacığım!.. Anamız o 'azîz ve büyük Türk kadınıdır. ...

'Asrın inkılâbâtı bizi doğru yoldan şaşırtamaz. Türk kadınlığı daha nice zamân bu meziyyet ve fazîletleri ile Türklüğün hayât ve mevcûdiyyetine hâkim ve nâzım olacaktır.⁶

Mustafa Kemal: Türk Kadını Nasıl Olmalıdır?

Mustafa Kemal, kadınlık üzerine görüşlerini en iyi özetleyen konuşmasını, İzmir'de Kız Muallim Mektebi'ndeki bir müsamereden sonra öğrencilerle sohbetinde yaptı. Kemalizmin kadınlık ve kadın haklarına bakışı bu ifadede özetleniyor. Burada kendisine yöneltilen, "Türk kadını nasıl olmalıdır" sorusuna Türk kadınının aydın, erdemli, ağır ve gururlu olması gerektiğini belirtti. Kadının vazifesi Türkleri koruyan ve savunan nesiller yetiştirmekti. Milletin kaynağı, toplumsal hayatın esası olan kadın yüksek olmalıydı. Mustafa Kemal, dönemin "terakkiperver" erkeklerinin sık sık kullandığı, Tefik Fikret'in (1867-1915) kadınlığın durumuna ilişkin ünlü deyişini de dinleyicilerine ilettiler:

Türk kadını en münevver, en fazîletkâr ve en ağır kadın olmalıdır. Ağır, sıkletde değil, ahlâkda, fazîletde ağır ve vakûr bir kadın olmalıdır. Türk kadınının

vazîfesi, Türkü, zihniyetiyle, 'azmiyle muhâfazaya müdâf'a'ya kâdir nesiller yetiştirmektir. Millet'in menba'ı [kaynağı] hayât-ı ictimâ'înin [toplumsal yaşamın] esâsı olan kadın, ancak fazîletkâr olursa vazîfesini îfâ edebilir. Herhâlde kadın çok yüksek olmalıdır. Burada "Fikret" merhûmun cümlece ma'lûm olan bir sözünü hatırlatırım: "Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer [insan]".⁷

Türk kadını kavramının oluşturulmasında kadınların etkin olmalarının ölçüsü, kadınların ulusal inşa sürecine katılımının göstergelerinden biriydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Nezihe Muhiddin yazdığı makalelerde, verdiği konferanslarda ve demeçlerinde Türk kadını kavramını geliştirdi. Nezihe Muhiddin'in Türk kadını tanımı, geçmişte kadın tarihimizin "müstesna" kadınlarının açtığı yolda, "(Cumhuriyet) inkılabımızın verdiği büyük fırsatla" ilerleme olanağı bulan, tüm içtimai ve siyasal haklara sahip, millet'in ve Cumhuriyet'in inşasında etkin olan, Batı'nın alkol vb gibi "yozlaştırıcı" etkilerinden uzak bir kadının tanımıdır. Bu kadın geçmişteki kadın şahsiyetlerin ortaya koyduğu özelliklerden bütünüyle farklılaşmamıştır. Nezihe Muhiddin Erken Dönem Osmanlı kadın hareketinin "kadınlık mefkûresini", öncellerinin savunduğu üzere İslamî değerlerin değil, Aydınlanmanın ilkelerinin yönlendirdiği bir referans çerçevesi içinde gerçekleştirme çabasıdır. Nezihe Muhiddin "Türk kadını"nı etkin ve katılımcı olarak görüyor, Kemalistler ise "Türk kadını"nı en büyük görevi vatana evlat yetiştirmek olan anneler olarak tanımlıyor; siyasal ve sosyal katılımını reddederek, edilgen ve seyirci bir konuma yerleştiriyordu. Nezihe Muhiddin ve TKB Grubu'nun varlığı Kemalistlerin "yeni kadın" yaratma siyasalarıyla çelişiyordu. Kemalistlerin, aşağıda tartışacağım "çocuk kadın" modeli Nezihe Muhiddin gibi "sesi gür çıkan" kadınları kapsıyordu.

Cumhuriyet Kadını: "Çocuk Kadın"

Taha Parla'nın, Mustafa Kemal'in *Nutuk'u*, söylev ve demeçleri üzerine yaptığı metin incelemelerinden çıkarsadığı önemli sonuçlardan biri, Mustafa Kemal'in liderlik anlayışının "paternalist, patriyarkalist" olduğudur (1991a: 167). Öyle ki, kitle-halk-millet, paternalist ve monokratik bir eğitici tarafından yani "atası" tarafından "büyütülecek bir çocuktur":

Gelişecek olan, daha doğrusu onun [Atatürk] tarafından geliştirilecek olan, millettir. Bir metafor kullanacak olursak, bu ulusal "büyüme romanı"nın (Bil-

dungsroman) kahramanı toplumdur; ama asıl kahraman, onu büyütecek olan, ondaki gelişme yeteneğini sezen, işleyen, koruyan ve eseri yaratan kişi ("Ben"), Atatürk'tür. (1991a: 30)

Parla'ya göre, karizmatik lider büyüdükçe, büyütüldükçe, bireyler (ve toplum) küçülmüştür, ya da büyüyememiş çocuk olarak kalmıştır (1991a: 177). Parla'nın tahlillerinden yola çıkarak burada, Kemalistlerin "Cumhuriyet kadını" tiplemesinin "yetişkin olmayan, rüştüne ermemiş, çocuk kadın"dan öteye gidemediğini tartışacağım. Yeşim Arat'ın (Arat 1989) Cumhuriyet'in ilk kadın milletvekillerinin "cumhuriyetin kız çocukları" kimliğine tekabül ettiği çıkarsaması bu yöndeki görüşü kuvvetlendiriyor. Kemalist ideolojinin "kolektif kimlik mimarlığı" (Parla 1991a: 49) uyarınca "yeni kadın", ne kavram, ne de kişi olarak, kadınlık mefkûresini yarım asır boyunca gerçekleştirmek için çalışan Osmanlı Türk kadınlarını ve İstanbul'un güçlü, aristokrat kökenli, münevver kadınlarını içeriyordu. Tunçay'ın belirttiği gibi, "Batılılaşabilmek için, Osmanlı/İslam geçmişiyle ilgili herşeyin silinip süpürülmesini isteyen Cumhuriyet Türkiye'si" (1992: 237) ülkenin yenileşme tarihiyle birlikte kadınlığın tarihini de reddediyor, o dönemde var olan ve etkin olan kadın şahsiyetlerini "yeni kadın" kavramı içinde görmüyordu. Parla Kemalizmin tarih felsefesini şöyle açıklar:

Kemalizmin tarih felsefesi, liberal ve Marksist tarih felsefelerinden farklı olarak, tarih dönemlerinin bir önceki dönemin tohumları içinden çıktığını düşünmez, tarihte süreklilik ve kanuniyet bulunduğunu kabul etmez; faşist tarih felsefelerine benzer biçimde, tarihin bir noktada durdurulup sıfırdan başlayabileceğini /başlatılabileceğini benimser ya da iddia eder. (1991b: 121)

Nezihe Muhiddin hem ülkenin kadın tarihini hem de "terakki ve tebeddül" tarihini Kemalistlerden farklı olarak, süreklilik kavramı içinde değerlendiriyordu. Muhiddin'e göre İstibdat döneminde kesintiye uğramış olsa da 1923'teki Cumhuriyet'in temelleri Tanzimat'tan bu yana uzun yıllar süren "teceddüd-perverlerin" aydınlanma hareketine dayanıyordu. Böylece Muhiddin, Osmanlı döneminden hiçbir siyasal ve kültürel mirası ve reformlardaki devamlılığı kabullenmeyen Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla Osmanlı mirasının ve kadın tarihinin yorumunda ayrı düşünüyordu. Kemalistlerce, soyut bir "Anadolu" kadını motifinin desteklediği ve yeni yetişecek nesillere dayalı bir tasarımla, Ata'nın "elinden tuttuğu kadın" Cumhuriyet kadını olarak topluma sunuldu. Mustafa Kemal'in manevi evladı Ülkü ile birlikte çekilmiş fotoğrafları bu dönemin basınında geniş biçimde yer aldı. Bu fotoğrafla-

rın iktidarın kadın tasavvuru yönünden önemli bir simgesel değeri vardır. "Yeni kadın"ı yaratacak olanlar Mustafa Kemal'in elinden tuttuğu, Cumhuriyet'in inkılaplarıyla büyüyen çocuk ve genç kızlardı. Bu bakımdan Kemalistlerin tasavvurundaki "yeni kadın" ya da "cumhuriyet kadını" aslında bir "çocuk/yetişkin olmayan kadın"dı. O halde Nezihe Muhiddin'in Kemalistlerle ortaya çıkan çelişkisinin bir yüzü de bir İstanbul/Osmanlı münevveri olarak siyasi/kültürel geçmişi olmalıdır. Osmanlı döneminden hiçbir siyasal ve kültürel mirası ve reformlardaki devamlılığı kabullenmeyen Kemalistler, Muhiddin ve TKB grubunun etkinliklerini önce yok sayarak, hareket güçlendiğinde de dışlayarak ve gözden düşürerek engellemelerinin altında yatan nedenlerden biri de eylemcilerin Osmanlı geçmişleridir.

Kemalist iktidar ilk yıllarında ortaöğretimden zeki ve başarılı genç kızları seçerek Avrupa'da eğitime gönderdi. Aynı amaçla İsviçre'ye gönderilen Afet Hanım'ı (İnan) Ankara, İstanbul kadınlarına karşı "Cumhuriyet kadını" olarak sundu. Muallim Afet Hanım basında ilk kez 3 Nisan 1930'da Türk Ocağı'ndaki "kadınların intihap hakkı hakkında"ki konferansıya yer aldı. O sırada Musiki Muallim Mektebinde Yurt Bilgisi öğretmeniydi. Belediye seçimlerine kadınların katılması için yasa değişikliği yapıldığı günlerde Afet Hanım'ın konferansının konusu kadınların seçme ve seçilme hakkıydı. Afet Hanım hitabesinde, "Kadınlara intihap etmek ve edilmek hakkının verilmesi milli hâkimiyetin ifadesidir," dedi. Konferansı Ankara Kadınlar (Yardım) Birliği düzenlemişti. Haberde "Ankara'da kadın hareketlerine ait bir intiba" başlığı bulunuyordu. Konferansta Mustafa Kemal, İsmet Paşa (İnönü) ve Kazım Paşa (Karabekir), vekiller, sefirler, Afet Hanım'ı dinledi ve alkışladılar.⁸ Afet Hanım (İnan) Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'ne (Türk Tarih Kurumu) başkan seçildiği 1930 yılında 22 yaşındaydı.

Kemalistler yeni nesiller yetişene değin toplumsal ve siyasal alanda faal olmak isteyen kadınların etkenliğini hayırseverlik ve "Himaye-i Etfal"ın geliştirilmesi olarak sınırlamak istiyordu. Yeni yönetimin Cumhuriyet kadını, Mustafa Kemal'in çizdiği toplumsal projenin dışına çıkmayan, siyasal otoriteye sadık ve itaatkâr olmalıydı. "Büyük kurtarıcının" kendisine tanıdığı hakları takdirle karşılayıp ona şükranlarını sunmalı ve kayıtsız şartsız bağlılık bildirmeliydi. Nezihe Muhiddin ve TKB Grubu bu tanımın niteliklerinden uzaktı.

Nezihe Muhiddin ve TKB Grubu Kemalistlerin bu yaklaşımını ve siyasalarını tahlil etmişti. Cumhuriyet yönetiminin, kadınları "gayr-i

meş'ûr [bilinçsiz/şuursuz] bir çocuk, bir mecnûn"⁹ olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyor, kadınların seyirci ve duacı değil etkin katılımcılar olmasını istiyordu. TKB'nin bu yolda faydalı olacağına dair iktidarı ikna etmeye çalışıyorlardı. Kadınlar ve özellikle TKB, katılımıyla Cumhuriyet prensiplerini güçlendirecek hazır, yorgun olmayan bir güçtü.¹⁰

TKB'nin *Cumhuriyet* gazetesinin 25 Şubat 1925 tarihli iğneleyici yayınına karşı 26 Şubat günü *İkdam*'da yayımlanan bildirisinde de kadınlara çocuk muamelesi yapanları eleştirdiğini görmüştük. Muhiddin'in ve TKB Grubu'nun bu çabaları karşılıksız kalacak ve eylemci arkadaşlarıyla birlikte siyaset alanından dışlanacaktır.

II. Mustafa Kemal Atatürk Üzerine Kurulu Kişi Kültü

Taha Parla, Weber'in karizmatik otorite teorisine¹¹ dayalı olarak Atatürk'ün psikolojisini/psikozunu ve felsefesini çözümler. Vardığı sonuç Atatürk'ün otokratik bir karizmatik lider olduğudur. Parla'ya göre, Atatürkçülük/Kemalizm çok önemli bir tarihi-siyasi kişiye bir ulusal kahramana gösterilen saygının çok ötesinde bir kişi kültürüdür, bir kahramana tapınma olgusudur. "O, kurtarandır (halaskâr), koruyandır (hâmi), kurandır (bâni), yetiştirendir (mürebbi), yol gösterendir (mürşit), denetleyendir (vasi), önder olandır (pişuva), layık olandır (liyakatli), Türkler'in en büyük babası, patriyarkı, en eski atasıdır (Atatürk)..." (1991a: 165-8, 175; *ah*). Bu unvanlar gerek Atatürk'ün bizzat kendisi tarafından gerekse (erkek) izleyicileri/Kemalistler tarafından 1925 yılından, yani tek-parti tek-şef sisteminin otoriter yöntemlerle sağlanlaştırıldığı dönemden itibaren kamuoyuna sunulmuş ve yaygınlaştırılmıştır. Siyasal kültürümüzde kalıcı bir psikolojik-siyasal öge olan "atacılık" sendromu/fenomeni, karizmatik liderciliğin had safhasıdır (Parla 1991a: 175). Parla'nın tahlilleri 1923-35 arasındaki kadın hakları savunucularının ve Nezihe Muhiddin'in neden Atatürk için ululama ve kahramana tapınmaya varan bir yüceltme tutumuna girdiğini ve bu tapınmayı içselleştirdiklerini de açıklıyor. Nezihe Muhiddin'in kahramana/lidere tapınma tutumu özellikle 1925 yılından itibaren yazılarında görülür. Muhiddin'in 1925-27 yılları arasındaki yazılarında beliren "baba" nosyonu, bundan böyle kalıcı bir siyasal öge olarak kuşaktan kuşağa taşınacak olan atacılığın ve patrimoniyal söylemin sürekliliğinin habercisidir:

... gâzilerimiz büyük gâzî babalarının timsâl-i celâdeti [kahramanlık örneği; metinde celâtî] olan pûlâd [polat/çelik] kahramânlarımız ulvî ve sermedî [düzenli] bir aheng-i meşy [yürüyüş ahengi] ile geçiyorlar. Gözler meftûn [tutkun] ve meshûr [büyülenmiş] onları ta'kîb ederken gönüller ıztırâb senelerinin yâdiyla [anısıyla] mahzûn [metinde mahzûc] bir inşirâh [ferahlık] ve sa'âdetle kudsî [kutsal] bir du'â fısıldıyor.¹²

Muhiddin "Büyük Gazi"yi yüceltme tutumunu *Türk Kadını* (1931) kitabının giriş yazısında ve ilerdeki bölümlerinde de sürdürür. Anılan kitabında Atatürk için kullandığı ifade ve unvanlarla Nezihe Muhiddin'in, yaratılan lider tapıncı/kültünü benimsediği görülüyor. Nezihe Muhiddin'in anılan kitabında Atatürk için kullandığı ifade ve unvanlar şunlardır:

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ...

Büyük rehber, Misilsiz [eşsiz] dehanın yarattığı ...

Senin parlak meşalenden bir zerre ziya alarak ...

... ziyadar [ışıklı] izine hediye ediyorum.

Bütün Türk milleti, yürüdüğü ışıkları izlere kalplerinin minnet ve şükranından örülmüş eserleriyle kıymetli ve mutena [seçkin] poketler serpiyorlar.

Anadolu şahikalarında milliyet ve istiklal aşkıyle kükreyen Büyük Gazi kahraman Mustafa Kemal'in...

Cumhuriyet inkılâbının emsalsiz rehberi memleketi ümitsiz ve perişan bir ihtizardan [can çekişme] kurtarıp kurtarmaz, büyük kurtarıcı elini Türk kadınına uzattı.

Türk kadını aziz rehberinden aldığı büyük ilhamla...

Büyük Gazinin büyük inkılâp prensipleriyle yetişmekte olan...

Türk kadını 1930 muvaffakiyyetini hazırlayan Büyük Mürşidi... (Bkz. *age*, 1-3, 58, 68, 70, 71: 66, 113, 121, 123, 124)

Muhiddin'in Mustafa Kemal'i yüceltme örneklerine 1925'ten sonraki makalelerinde de rastlıyoruz. Nezihe Muhiddin yüceltme kültürünü ve düşünme biçimini ne denli benimsedi ve içselleştirdi? "Önünde secdeye varmaya"¹³ kadar uzanan bu abartılı üslubu, amaç ve kaynak yönleriyle açıklamayı deneyeceğim. Amaç yönünden bu üslup, büyük olasılıkla, Nezihe Muhiddin tarafından siyasal terör ortamında tutuklanmamak, TKB etkinliklerini sürdürmek için "rejim düşmanlarıyla" birlikte olmadığını kanıtlamaya yardımcı unsur olarak kullanıldı. Nezihe Muhiddin'in basında yer alan demeçleriyle, TKB kongresindeki üslubunu karşılaştırsak bu övgü ve tapıncı haklar mücadelesini sürdürmek için başvurduğu bir taktik olarak algılamak mümkün. Demeçlerinde, söylevlerinde "cesur ve gür sesiyle" konuşurken¹⁴ ve bu ifadele-

re hiç rastlanmazken, *Kadın Yolu*'ndaki kimi yazılarında ve *Türk Kadını* kitabında Atatürk için abartılı övgülerini açıklayıcı bir unsur "var olma mücadelesi" olabilir. Bu kitabın bir savunma niteliği taşıdığını 6. Bölüm'de tartışacağım.

Muhiddin'in ifadelerine kaynak yönünden bakarsak, o günlerin siyasi ortamının henüz Osmanlı siyasal kültürünün etkilerini taşımasıyla ve devamlılığıyla ilintisi görülmelidir. Makalede geçtiği gibi, o dönem Mustafa Kemal'e "büyük unvanların" verildiği ve üzerine kişi kültürünün yaratıldığı günlerdir (Parla 1991a, 1991b, 1992). Bu tutum, Osmanlı İmparatorluğunun ataerkil bir sultanizm (patrimonyalizm) özelliği göstermesiyle yakından ilgilidir. Atatürk için kişi kültürünün kurgulanışı bir yönüyle Osmanlı siyasal kültüründe devletin başındaki padişah ve siyasal elit için kullanılan unvanların, yeni rejimde Atatürk'e uyarlanması olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal'e Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, özellikle 1925'ten sonra verilmekte olan unvanları aydınların benimseyerek yazında kullanması, Osmanlı monokratik sultanizm geleneğinin kültürel sürekliliğini gösteriyor. Taha Parla, Atatürk'ün şahsında "Kahramana tapınma ve şef sistemi"nin –kendisi tarafından– nasıl kurgulanıp yerleştirildiğini, ve Atatürk'ün Weber'in "karizma ve karizmatik otorite" kuramındaki "büyük adam ve otorite tipine" uygunluğunu etkili bir biçimde ortaya koyar (1991a; 1991b: 233-42 ve 1992).

Mustafa Kemal'in sekiz yıl aradan sonra ilk kez İstanbul'a geldiği Temmuz 1927 günlerinde basında kullanılan unvanlar ve üslup bu kuramı doğrulayan örneklerdir. "Safâ' Geldin Büyük Halâşkâr! [Kurtarıcımız]",¹⁵ "Gâzî Paşa hazretleri Saray'ın penceresinden halka iltifât eylemiştir."¹⁶ "Gâzî Paşamızı yarın hasret ve 'aşk ile bağrımıza basacağız!"¹⁷ Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in geldiği 1 Temmuz günü "Bahtiyâr [bahtiyar] Şehir, Bahtiyâr Millet, Bahtiyâr Vatan" başlıklı yazısıyla "Büyük Gâzîmizi" kutsar: "Bugün İstanbul en büyük gününü yaşıyor. Türkiye'nin halâşkârı büyük Gâzî İstanbul'a geliyor. Bugün İstanbul'un kucaklayıp bağrına basacağı büyük adam Türk milletinin en büyük çocuğudur."¹⁸ Aka Gündüz (Akay), Osmanlı tarihinin "Büyük halâşkâra" selam durması gerektiğini vurgular: "Topkapı, Dolmabahçe, Yıldız, Çırağan selâm dur, o geliyor! Ve târîh, Türk'ün tarîhi sen de selâm dur!"¹⁹ Öte yandan, Mustafa Kemal'in muhaliflerinin daha çok İstanbul'da bulunduğunu göz önüne alırsak, *Cumhuriyet* gazetesinin yukarıda örneklerini verdiğim yayınının, kamuya "Gâzî"yi nasıl karşıla-

ması gerektiğini duyuran hatta belirleyen bir çizgide olduğunu da görebiliriz.

Keza, Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Hatıraları* başlıklı kitabında Atatürk için kullandığı unvanlar ve sıfatlar bu kültürün başka bir örneğini oluşturur. Ağaoğlu, Atatürk'ten "Büyük Gazi, büyük şef, Gazi Paşa Hazretleri, Mustafa Kemal Hazretleri'nin deha nuru, o büyük insan, kurtarıcı, öz baba, büyük kurtarıcı rehber, büyük reisimiz" sıfat ve unvanlarıyla söz eder. Aynı eserde Ağaoğlu "Gazi Hazretleri tapınmadan hoşnut kalmaz," diyerek siyasi kültürümüze ironiyle dolu bir katkıda bulunmuştur.²⁰

TKB'nin önde gelen üyelerinden yazar, şair Şükûfe Nihal'in Mustafa Kemal'e övgüleri tapınç kültürünün bir başka örneğini oluşturur:

Burası (Çankaya Köşkü), bu mütevâzî' yuva; vakûr bir sükûnet içinde mu'azzam şimşekler, sâ'ikalar yaratan bir: "Garb Cebhesi Kumandanı!"na 'â'iddir... Burası, kâ'inâtta rûhları ulûhiyyete îsâl eden son merhâle midir [tanrı katına gönderen son aşama mıdır]? Büyük Gâzî! ... Büyük kahramân!..²¹

Susturulma, Unutturulma ve Tarihten Siliniş

1. Polisiye Tedbirlerle Siyasal Haklar Hareketinin Bastırılması

Nezihe Muhiddin ve TKB yönetimi için 1927 yaz sonu, üç yıllık etkinliklerin hükümet baskılarıyla son bulduğu, TKB'nin kapatılma tehlikesi geçirdiği ve Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten ihraç edildiği bir dönemin başlangıcı oldu. Harekât, TKB idare heyetine ve Nezihe Muhiddin'e karşı hükümetin yönlendirmesiyle 25 Ağustos'ta başlatıldı. Bu harekât sırasında Mustafa Kemal İstanbul'daydı; 1919'dan bu yana ilk kez 1 Temmuz 1927'de İstanbul'a gelmişti. 1 Temmuz - 30 Eylül döneminde onunla birlikte hükümet de İstanbul'daydı. Vekiller Tokatlıyan Otelinde kalıyordu. Şimdi olayları sırasıyla ve kaldığımız yerden devam ederek inceleyelim.

Kadın Birliği, 1927 yazında Heybeliada'da eğitim ve dinlenme amaçlı bir kadın kampı açmak üzere harekete geçti. Kamp için İstanbul Valiliğinden izin alınarak çalışmalara başladı. Nezihe Muhiddin kadınların mahrum olduğu, "erkeklerle mahsûs" kabul edilen eğlence ve dinlenme hayatından bu girişimlerle yararlanacaklarını belirtiyordu.¹ Kampın otuz genç kız ve kadını ağırlayacağı, ücretinin de beş lira olarak saptandığı belirtiliyordu. TKB'nin yaz etkinlikleri bununla da kalmıyor, cemiyete bağış toplamak üzere Değirmendere'ye bir gemi gezisi düzenleniyordu. Ancak bu girişimler, gerekçe gösterilmeden valilikçe önlendi. Kampın açılışının yapıldığı 25 Ağustos'ta emniyet kuvvetleri izinsiz olduğu gerekçesiyle çadırları söktü ve aynı gün valilik 30 Ağustos'ta yapılacak olan Değirmendere gemi gezisine izin vermediğini bildirdi.² Kampın yıkılma gerekçesi Emniyet Müdürlüğünden izin alınmamasıydı:

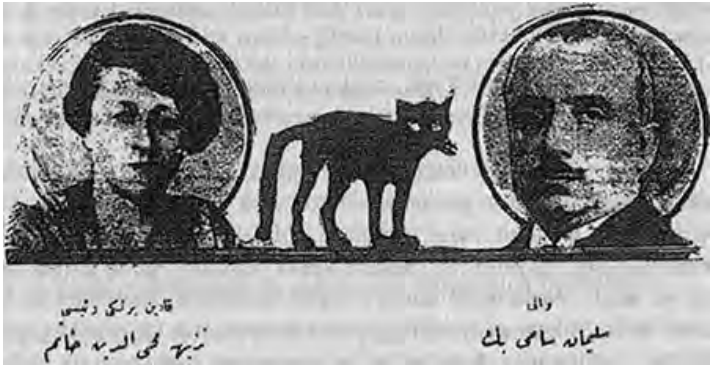
Kadın Birliği tarafından Heybeliada'da bir kamp açılacağı bu kampa genç kızlarla hânımefendilerin de iştirâk edebilecekleri birçok def'alar yazılmış, Kadın Birliği çadır ve diğer kamp levâzımını tedârif etmiş ve Heybeliada'da çamlıklar arasında istihzârına [hazırlıklarına] başlamıştı. Bütün istihzârât bitip

kampın resmî küşâdı yapılacağı sırada polis idâresi tarafından kampın açılmayacağı Nezîhe Muhîddîn Hânım'a tebliğ edilmiş ve ba'dehu [bunun üzerine] jandarmalar tarafından kamp mahallindeki çadırlar kaldırılmıştır. Bu hâdisse üzerine Nezîhe Muhîddîn Hânım sökülen çadırlara ve kampın misâfirleri genç kızlarla hânımefendilere bakarak hayret etmekten kendini alamamıştır.³

Gemi gezisi ise "hükûmet mahzûrlu gördüğü" için iptal edilmişti.⁴ Nezîhe Muhiddin bu uygulamaları durdurmak için İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'den kadın kampının açılmasını istedi. CHF reisi İbrahim Tali Bey'i ziyaret etti. Maarif vekili Mustafa Necati Bey'le görüşmek istedi. Başlangıçta konuya ilişkin haberlerde Muhiddin ile İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey arasında daha önce bir çelişki yaşandığı öne sürülüyordu. Bu söylentiler çatışmanın kamuoyunda kişisel gibi algılanmasına yönelikti: "Nezîhe Muhîddîn Hânım Kız Hayât Mektebi müdürü iken vâlî beyle aralarında bir sû'-i tefehhüm [yanlış anlama] olmuş ve bunun üzerine Nezîhe Hânım müdürlükten 'azl edilmişti [çıkarılmıştı]."⁵ TKB valiliğin yasaklamalarını durdurmak için çeşitli makamlara başvurdu. Fakat bu çabaları sonuçsuz kaldı.

Hükûmetin adım adım Birliğin yönetimine karşı tavrı aldığı anlaşıyordu. İlk adım kadın kampının ve gemiyle gezintinin yasaklanmasıydı. İstanbul'da Kadın Birliği'nin kapatılacağı söylentileri yayıldı. Muhiddin bu söylentilere kararlılıkla direniyor, Birlik kapansa dahi mücadelenin süreceğini belirtiyordu. Bir muhabirin "Son günlerde Kadın Birliği'nin kapanması mevzû-i bahs oluyor, doğru mu?" sorusuna karşı "Birlik kapansa dahi Kadın Birliği o kadar 'azimkârdır [kararlıdır] ki arasındaki tesânüd [dayanışma] sarsılmaz. Birlik resmen kapatılır. Bu bir şekilden 'ibaretdir. Bu mefkûre etrâfında toplananlar yekdiğerine [birbirine] o kadar merbûtdur [bağlıdır] ki... Birliğimiz kapandığı zaman biz mefkûremizde yine sâbit kalacağız," dedi. Muhiddin, Birliğin kadınları harekete geçirdiğini, "terbiyevî, ictimâ'î, sıhhî, mefkûre ve teşkîlâtı bulunan bir cem'iyet" olarak kapatılmaması gerektiğini savundu. Eğer bu eylemler "kabahatse beni hapse kadar götürsünler" diyordu. Memlekette inkılapta sonra düşünsel ve toplumsal alanda kadınların harekete geçmesini Kadın Birliği sağlamıştı.⁶

Kadın Birliği'nin Nisan 1927 Kongresinde, hesaplarda ve idare heyetinin seçiminde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla Vilayete şikâyetle başlayan muhalefet, Eylül'deki şikâyetlerle devam etti.⁷ TKB'deki muhalif grup kamp ve gezi konusunda "Vilâyet tarafından Birliğe karşı alınan vaz' [tutum] ve tavrın Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Birliğin ba-

"Vâli Süleymân Sâmî Bey", "Kadınlar Birliği Re'îsi Nezihe Muhîddîn Hânım",
 "Nezihe Muhiddîn Hânım'la Vâli Bey Arasındaki Kara Kedi!",
Cumhuriyet, 29 Ağustos 1927.

şında bulunmasından" ileri geldiğini öne sürdü. Muhalefet "Birliğin inkişâfı için" Nezihe Muhiddin'in başkanlıktan çekilmesini istedi. Muhiddin'in önce büyük bir üzüntüye kapılarak istifa etmek istediği, daha sonra karşı çıktığı duyuldu. Muhiddin'in istifasının görüşülmesi için Birlik idare heyetinin birkaç gün sonra (Pazar günü) toplanacağı öğrenildi. Aynı toplantıda gemi gezisi için toplanan paraların sahiplerine iadesi meselesinin de görüşüleceği açıklandı.⁸

Bu haberden bir hafta sonra 10 Eylül 1927 günü Kadın Birliği'nin "resmen teftişine [aranmasına] lüzûm" görüldü ve emniyet müdürlüğü Birlik'te arama başlattı.⁹ Polis müdüriyetince yapılan teftişten sonra Valilik tarafından, Nezihe Muhiddin'in Birlik kasasından usulsüz olarak 500 Lira para alıp kendisi için harcadığı ve Birlik binasını kendisine ve ailesine ikametgâh olarak kullandığı ileri sürüldü:

Aldığımız habere göre Birlik re'îsesi Nezihe Muhîddîn Hânım, Birliğe 'â'id kasadan hey'et-i idâre kararı olmadan (500) lira almış ve umûr-i zâtîyyesine [kişisel işleri için] sarf eylemiştir. Ma'mâfih Nezihe Muhîddîn Hânım, bu parayı bir hafta sonra hemân i'ade etmiştir. Lâkin Cem'iyetler Kanûnu mûcibince cem'iyet kasasından husûsât-ı zâtîyye [kişisel hususlar] için hiçbir meblağ alınamayacağından bu husûs nazar-ı dikkate alınmıştır. Nezihe Muhîddîn Hânım, Birlik binâsını kendisine ikâmetgâh ittihâz eylemiştir [olarak kullanmıştır]. Cem'iyetler Kanûnu mûcibince [uyarınca] cem'iyet binâları husûsî ikâmetgâh ittihâz edilemez.¹⁰

Kadın Birliği'nin bazı üyelerinin Nezihe Muhiddin'in "pek keyfi hareket ettiği, hey'et-i idâreye danışmadan her türlü mu'âmelâtda [işlemde]" kendisini yetkili saydığı gerekçesiyle Valiliğe şikâyetle bulunduğu anlaşıyordu. Bu şikâyetlerden ötürü Heyet-i umumiyyenin toplanarak yeni bir idare heyeti seçeceği açıklandı (*agm*). Nezihe Muhiddin, ilk zabıta teftişi sırasında Birlik'te bulunmadığını ve teftişin yazılı bir belge olmadan ve yetkili kişilerce yapılmadığı için usulsüz sayılması gerektiğini ileri sürdü.¹¹ Polis tarafından yapılan teftişin TKB azalarının şikâyeti üzerine gerçekleştiğini açıklayan *Cumhuriyet* gazetesi Birlik aleyhine tutumunu verdiği haberlerde sürdürdü. Haberde TKB'nin "uçurduğu balonların, ortaya döktüğü dedikoduların" aleyhine netice verdiği TKB'yi küçümseyici ifadelerle anlatılıyordu.

Kadın Birliği'nin son zamânlarda uçurduğu balonlar, ortaya döktüğü dedikodular kendi 'aleyhine bir 'aksü'l-'amel [tepki] tevli'd etmiştir [doğurmuştur]. Kendilerinden bahsettirebilmek için her gün bir vesîle îcâdından hâlî [eksik] kalmayan Birlik hey'et-i idâresinin, son vaz'iyetinden sonra mevki'leri haklı bir sûretde sarsılmıştır. Birlik â'zâlarının kısm-ı küllîsi [bir bölümü] yapılan bu hatâlı hareketlerden dolayı hey'et-i idâreye mu'ârz [karşı] bir vaz'iyet almışlardır. Vâki' olan şikâyet ve görülen lüzûm üzerine Kadınlar Birliği iki gün evvel polis tarafından teftiş edilmiştir.¹²

TKB'den İstifalar

Teftiştten iki gün sonra idare heyetinden Doktor Safiye Ali Hanım'ın istifa ettiği duyuldu. Haberde başka istifaların da beklendiği yazıyordu. Toplumda saygın bir yeri olan Dr. Safiye Ali'nin istifası Birlik aleyhine olan cereyanı güçlendirdi. Safiye Ali istifası için doğrudan Nezihe Muhiddin'i suçlamadı ama onu sorumlu tutan bir açıklama yaptı. Kadınlığın "daha yüksek bir sûretde temsîli" gerektiğini vurguladı. Türk kadınlığının Muhiddin yönetimince temsil edilmediği, Nezihe Muhiddin'in ve idare heyetinin Birlik'ten ayrılması gerektiği fikri kamuoyunda Dr. Safiye Ali'nin açıklamalarıyla yaygınlaştı.¹³

Nezihe Muhiddin, Birliğin kasasında herhangi bir açık olmadığını, bu söylentiyle kendisini istifaya zorladıklarını ancak istifa etmeyeceğini açıkladı. Ayrıca Safiye Ali Hanım'ın Birlik'ten çekildiğini gazetelerden duyduğunu, resmen Birliğe müracaat etmediğini belirtti.¹⁴

TKB'nin Hükümetçe Faaliyetten Men Edilerek Mühürlenmesi

Kadın Birliği birkaç gün sonra, 19 Eylül'de geçici olarak faaliyetten men edildi ve "defterleri, kasası ve evrâk-ı sâ'iresi [diğer belgeleri]" mühür altına alındı. 2. Maddedeki değişiklikle kadınlara siyasal hakları hedefleyen yeni nizamnamesi (tüzüğü) de feshedildi. Polis Müdüriyetince Nezihe Muhiddin'e yöneltilen suçlamalar şunlardır:

Polis Müdüriyyetince yapılan tedkikat neticesinde Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Birlik bütcesinden beş yüz lira ile kirâladığı binâyı ikâmetgâh ittihâz eyleyerek [olarak kullanarak] bilâ-bedel [bedelsiz olarak] istifâde eylediği; bu kısımda yapılan tenvîrât [aydınlatma] ücretini Birliğe mâl ettirdiği, Birliğin hizmetçilerine şahsî işlerini gördürttüğü, bütün bunlardan başka hey'et-i idâre â'zâlarından hoşuna gitmeyenleri Vilâyete ve polise ihbâra [duyurmaya] lüzûm görmeden ikide birde değiştirdiği anlaşılmıştır.¹⁵

Nezihe Muhiddin gelişmeleri değerlendirmek ve önlem almak üzere Birliğin üyelerini 23 Eylül Cuma günü olağanüstü kongreye çağırıldı¹⁶ ve polis müdüriyetinden kongrenin düzenlenmesi için defterlerin ve belgelerin kendisine geri verilmesini istedi. Polis Müdüriyeti "defâtir [defterler] ve evrâkı teslîm edemeyeceğini" duyurarak¹⁷ kongreyi men etti ve 22 Eylül'de Nezihe Muhiddin ve heyet-i idare hakkındaki evrakı mahkemeye verdi. Polis Müdür yardımcısı, Nezihe Muhiddin'i kesin bir dille suçlayarak iddiaları açıkladı ve heyet-i idarenin üyelik ödentisini bile vermediği için olağanüstü kongreyi yapma yetkisi olmadığını ileri sürdü. Hakkında soruşturma başlatılan ve evrakları mahkemeye verilen idare heyetinin sorumlu bir kurul olamayacağını belirtti. Bu durumda hükümet velayet hakkını kullanarak bir kongre toplayacaktı:

Polis Müdüriyyeti görülen lüzûm ve zarûrete mebnî [dayalı olarak] bu kongrenin 'akdini [düzenlenmesini] men' etmiş ve dün Birlik merkezine iki polis me'mûru göndererek keyfiyyeti [durumu] teblîğ etmiştir. Dün akşam görüştüğümüz polis müdür mu'âvini Hasan Reşîd Bey, kongrenin seddi [engellenmesi] hakkında âtîdeki îzâhâtı vermiştir:

– Efendim, şimdi kendilerini hey'et-i idâre â'zâsı 'addedenler mes'ûl bir hey'et değildir. Çünkü bunlar hakkında polisçe tahkîkât icrâ edilmiş ve haklarındaki evrâk ahîren [sonunda] mahkemeye tevdi' edilmiştir [verilmiştir]. Bu sebeble gayr-i mes'ûl [sorumlu olmayan] bir hey'et-i idârenin kongre 'akdine pek tabî'î olarak müsâ'ade edilmemektedir. Zâten hükûmet velâyet 'ammesini [hakkını] isti'mâl ile [kullanarak] kongreyi bi'z-zât toplayarak ortadaki vaz'iyeti esâsından ıslâh eleyecektir [düzeltecektir]. Hey'etin mahkemeye sevklerini mûcib [neden] olan sebepler şunlardır:

Bir kerre Nezîhe Muhîddîn Hânım Birliğin parasından (500) lira alarak umûr-i şahsiyyesine sarf etmiştir. Gerçi Nezîhe Muhîddîn Hânım bu parayı i'âde eylediğini musirren [ısrarla] ifâde etmekte ise de bu müsbet bir kayıd [yazılı bir belgeye] ve ma'lûmâta müstenid bulunmamaktadır [dayanmamaktadır]. Sâniyen Nezîhe Muhîddîn Hânım, bedel-i îcârî [kira bedelini] Birlik bütçesinden tesviye edilen [ödenen] Birlik binâsını kendisine ikâmetgâh ittihâz eyleyerek şahsen istifâde etmiştir. ... Hey'et-i idâreyi teşkîl eden hânımların intihâbı da usûlsüz olmuştur. Çünkü hey'et-i idâreye intihâb edilecek â'zânın Birlik nizâm-nâmesinde mezkûr şerâ'iti [belirtilen koşullara] hâ'iz olmaları [sahip bulunmaları] lâzımdır. Hâlbuki bunlar, â'idâtlarını bile tesviye etmemişlerdir. Binâ'en'aleyh hey'et-i idâre â'zâsı olamazlar. Bu sebeble bu gayr-i mes'ûl şahısların kongre 'akdine müsâ'ade edilmemiştir.¹⁸

Birlikte toplanmasına izin verilmeyen heyet-i idare Nezihe Muhiddin'in Cihangir'deki evinde toplandı. Bu toplantıda İdare Heyeti savcılığa hitaben, Birliğe ait evrakın iadesiyle tekrar faaliyette bulunmasına izin verilmesini isteyen bir dilekçe yazdı. Kıbrıslı Azize Hanım *Milliyet* muhabirine ufak yanlışlıkların olabileceğini, ancak Birliğin şahsi hücumlarla bozulmasına ve kapanmasına meydan vermeyeceklerini belirtti. Azize Hanım, Birliğin, "memleketimizde kadın varlığını göstermek ve geliştirmek" amacıyla kurulduğunu vurgulayarak TKB'nin feminist siyasalarını savundu. Azize hanım bu şikâyetlerin "şahsî hücumlar" olduğunu vurguladı:

Cem'iyyetimizin kapanmasına müsâ'ade etmeyeceğiz. Vâkı'a ba'zı ufak yanlışlıklar olmuş ise de bunlara istinâden Birliğin seddi doğru değildir. Birlik de, yeni yürümeye başlayan bir çocuk gibi ilk adımlarda düşebilir, lâkin elbette kalkıp yürüyecektir. Birlik memleketimizde kadın mevcûdiyyetini göstermek ve inkişâf ettirmek isteyen bir teşekküldür. Hey'et-i idâre â'zâsından bir kısmının â'idâtını muntazaman vermemesi, bu hey'etin fa'aliyyetden men'edilmesini îcâb ettirmez. Zâten hangi cem'iyyet â'idâtını tamâmen topluyor? Herhâlde Birliği öldürmeyeceğiz. Birliğin şahsî hücumlarla bozulmasına meydan vermeyeceğiz.¹⁹

Bir başka üye Kadın Birliğini baltalamak isteyen bazı üyelerin başlangıçta idare heyetini desteklerken sonradan muhalefete geçtiklerini, küçük şeyleri vesile ederek idare heyetini baltalamaya çalıştıklarını, yeni bir kongrenin hangi tarafın kuvvetli olduğu göstereceğini belirterek Nezihe Muhiddin'i savundu: "Cem'iyyetin hey'et-i idâresi, işlerinin hesâbını vermeğe âmâdedir. Nezîhe Hânım'ın aldığı beş yüz lirayı i'âde ettiğine dâ'ir makbûz vardır" (*agm*). Bu açıklamalara göre, heyet-i idare üyeleri bazı TKB üyelerinin cemiyeti "baltalamak" üzere ki-

şisel saldırıda bulunduğunu ve olup bitenleri bu kişilerin başlattığını düşünüyordu.

Nezihe Muhiddin'in 24 Eylül günü Birlik'ten istifa ettiği haberi yayıldı.²⁰ Basında Nezihe Muhiddin üzerine spekülâtif haberler, olumsuz değerlendirmeler çoğaldı. *Milliyet* gazetesinde istifa haberi "yerinde bir karar" başlığıyla veriliyor,²¹ Kadın Birliği'nde esen şiddetli rüzgârlardan ötürü Nezihe Muhiddin'in "bir baş tarağı ile bir hamam tasını toplayıp çıktığı" söyleniyordu.²² Başka bir haberde, olaylarda "ecnebi parmağı" olduğu duyuruluyordu.²³ Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten Cihangir'de bir eve taşındığını, bu evin "Matmazel Tesi" adında, "nere-den gelip nereye gideceği ve ne ile meşgul olduğu mechul olan" Belçikalı bir kadına ait olduğu belirtiliyordu. "Belçikalı matmazel" in Nezihe Muhiddin'in "akıl hocası" olduğu, Kadın Birliği'nin faaliyetlerine "alttan alta" karıştığı açıklanıyordu (*agm*).

Aynı günlerde "Birlik azasından bazı hanımlar, Türk Ocağı heyet-i idaresine mensup hanımlarla" toplandı (anımsayalım, o sırada Türk Ocağı reisi Nakiye Hanım'dı). Toplantıda Kadın Birliği'nin Kongre'de seçilmiş olan, Nezihe Muhiddin başkanlığındaki idare heyetini, tıpatıp Recep Peker'in sözleriyle suçladı: "Türk kadınlığını temsil ettiğini idî'â eyleyen Kadınlar Birliği'nin bugünkü hey'et-i idâresi bu vazîfeyi yapacak kabiliyyetde değildir." İki heyet, Kadın Birliği'nde yeni bir idare heyetinin seçilmesine karar verdi.²⁴ Böylece muhalif grup Pazar-tesi günü Türk Ocağı'nda toplanarak heyet-i idarenin görevine son vermek istediğini açıkladı.²⁵ *Cumhuriyet* gazetesi muhalif grubun toplanarak yeni bir kongreyle yeni bir heyet-i idare seçeceğini duyururken haberi veriş tarzı yine yanlıydı:

Nezihe Muhiddin Hânım'ın Kadın Birliği'ni fecî' bir vaz'iyete düşürmesinden son derecede müte'essir olan ba'zı hânımlar kendi aralarında bir kongre 'akdine lüzûm görmüşler ve elli yedi â'zâ ile Vilâyete bir istîd'â [dilekçe] vermişlerdir. Makâm-ı vilâyet [valilik makamı] bu kongrenin 'akdine mü-sâ'ade etmiştir. Hânımlar bugün sâ'at on üçte Türk Ocağı'nda toplanacaklar ve kendilerine bir re'îs ve hey'et-i idâre intihâb edeceklerdir.²⁶

Vilayete verilen "51 imzalı bir tahrir [önerge]" ile TKB yeni idare heyetinin seçimi için olağanüstü kongre toplama izni istendi.²⁷ Düzenleyenler tarafından bu toplantıya "Nezihe Muhiddin ve diğer birkaç arkadaş"ın katılması engellendi.²⁸ Nisan 1927 TKB Kongresinde seçilmiş olan, Nezihe Muhiddin'in başkanı olduğu idare heyeti, TKB muhalif grubu tarafından polis darbesiyle fesh edilmiş sayıldı. TKB olağan-

nüstü kongresi olarak adlandırılan²⁹ bu toplantıya Valiliğin hemen izin vermesi hükümetin muhalif grubu desteklediğini gösteriyordu. Nezihe Muhiddin toplantıdan önce henüz istifâ etmediğini açıkladı ve toplanacak kongrenin yasal olmadığını savundu.³⁰

Türk Ocağı'nda Valilik Emri ile Kadın Birliği Kongresi
(26 Eylül 1927)

Toplantı Türk Ocağı'nda 26 Eylül günü saat 14'te başladı ve geçici olarak kongre reisliğine Bakırköy İlk Mektep müdiresi Raşide Hanım seçildi.³¹ Ardından, Latife Bekir Hanım'ın (Çeyrekbaşı) başkanlığında kongre açıldı. Kongre katipliğine Aliye Esad ve Taha Toros'a mektubundan tanıdığımız Saime Hanım (Eraslan) seçildi. Latife Bekir tarafından kongrenin yeni idare heyetini seçmek üzere toplandığı genel kurula açıklandı. Genel kurul Nezihe Muhiddin'in lehinde ve aleyhindekiler olarak iki muhalif gruba ayrılmıştı. Hükümetin uygulamalarını desteklemeyen, Muhiddin'i savunan bazı üyeler hukuken kongrenin usulsüz olduğu, ancak önceki idare heyetinin kongre toplama yetkisi bulunduğunu öne sürerek itirazlarda bulundu. Bu itirazlar Latife Bekir tarafından reddedildi ve Saime Hanım'ın (Eraslan) Nezihe Muhiddin aleyhindeki heyecanlı, öfkeli, gösteri ağırlıklı konuşmalarıyla bastırıldı. Üyelerden Emrullah Bey söz alarak kongrenin yasal olmadığını, toplanma yetkisi olmayan bir heyetin idare heyetini seçme yetkisi bulunmadığını söyleyerek, "Cemiyyet infisah edilmemiştir [feshedilmemiştir]. Cemiyyetler Kanununun 21. Maddesi mucibince [uyarınca] cemiyyetler ancak bir mahkeme kararıyla fesh olunabilir"³² dedi. Bu iddia üzerine "hararetli tartışmalar" başladı. *Kadın Yolu*'ndaki yazılarından tanıdığımız Enver Behnan Bey (Şapolyo) idare heyetinin "fîilen" fesh edilmiş sayıldığını, bunun genel kurulun da "münfesih" (feshedilmiş) olması anlamına gelmediğini, dolayısıyla yeni idare heyetinin seçilebileceğini belirtti. Emrullah Bey fıkırinde ısrar etti yine erkek azadan biri ona katılarak bu seçimi yapabilmek için bir emir ve bildiri olması gerektiğini söyledi. Bu sırada Latife Bekir "heyecanla ayağa kalktı" ve Birliğin mühürlü olduğunu söyleyerek "Hey'et-i idâre yoktur. Biz yeni hey'et-i idâreyi intihâb etmek üzere bu ictimâ'ı Vâlî beyin emriyle 'akdettik!" dedi.

Saime Hanım (Eraslan), Latife Bekir'in sözünü kesti ve –Taha Toros'a mektubunda belirttiği gibi– Muhiddin'i yolsuzlukla suçladı.³³

Eraslan'ın bu suçlamasını aktaran iki gazetenin yayınında hem tutar olarak, hem de harcandığı yer olarak çelişki ve eksikler vardır. *Cumhuriyet* gazetesine göre Muhiddin "Birliğe ait paradan (500) lira" alarak özel işlerine harcamıştır. *Milliyet*'e göre Muhiddin (300) lirayı "kendi gazetesine" sarf etmiştir. Eraslan'ın Muhiddin'i suçlarken "kendi gazetesini" dediği yayının, ilk üç sayısına Nezihe Muhiddin'in sahip olduğu, 4. sayıdan itibaren TKB'nin yayın organı olan *Kadın Yolu* dergisidir. Bu kongreden kısa bir süre sonra, yeni dönem için TKB başkanı seçilecek olan Latife Bekir'in, hükümetin uygulamalarını savunan konuşması dikkat çekicidir: "Hükümet, Kadın Birliği'nde bir varlık gösteremeyen ve buna karşılık bir takım yolsuzluklara neden olan Kadın Birliğini kapatmıştır" ve "hükümet TKB'yi kapatmakla doğru davrandı" sözleri Latife Bekir'in, hükümetin TKB idare heyetine ve Nezihe Muhiddin'e karşı uygulamalarını benimsediğini ve desteklediğini gösteriyor. Türk Ocağı'ndaki kongrenin ikinci aktörü Saime Hanım'ın (Eraslan) Nezihe Muhiddin'i suçlamaları ise "yargısız infaz" örneğini oluşturuyordu. Bu tutuma üyelerden sert tepki geldi ve bir üye "Nezîhe Hânım mahkûm [hükümlü] değildir. O ancak maznûn mevki'ndedir [zan altında bulunmaktadır]. Şahsî mes'ealeleri burada mevzû'-i bahs etmemek daha münâsib [uygun] ve ma'kûl [mantıklı] bir hareket olur" dedi (*agm*).

Yine de bir grup TKB üyesinin "hukuk" savaşımı sonuç vermedi. Sonuçta aza sayısı yetersiz olduğu halde ve kongrenin yasal olmadığı yönündeki tüm uyarılara, itirazlara karşın, Saime Hanım'ın (Eraslan) da bulunduğu yeni idare heyeti ve heyet-i merkeziyye seçildi. Seçilenler içinde önceki yönetimde yer alan yalnızca iki isim vardı: Safiye Ali ve Samiha Kemal. Yeni merkez heyetine Sabiha Zekeriyâ'nın (Sertel)³⁴ ve Efzâiyyî Yusuf'un girmesi dikkat çekiyordu. Seçilen kurullar –gazete haberinde imla ve bilgi hatası yoksa– şu isimlerden oluşuyordu:

(Hey'et-i idâre): Latife Bekir (Çeyrekbaşı), Sâ'ime (Eraslan), Sa'diyye, Fâ'ize, Reşîde, Safiyye 'Alî, 'Aliye Es'ad, Ra'nâ Sâniyâver, Pâkîze, Kıymet, Medîha Fazlı.

(Hey'et-i merkeziyye): Efzâiyyî Yûsuf, Mâdiha, Nigâr, Sa'diyye, Sabîha Zekeriyâ (Sertel), Sâmiha Kemâl, Mutahhara, Hamiyyet, Dürdâne, Hüsniyye Muhtâr, Lâmi'a Refik, Zeyneb, Hüsniyye, Bedî'a, Senîha, Emîne Semiyye, Hayriyye Sâlim, Şükûfe 'Abdurrahman, Seyyime İbrâhîm. (*agm*)

Latife Bekir'in "usulsüz" kongrede, bu toplantıyı Vali'nin emriyle düzenlediklerini vurgulamasından Valiliğin bu kongreyi desteklediği,

Bekir'in hükümetle birlikte davrandığı belli oluyor. Latife Bekir'in ve Saime Hanım'ın (Eraslan), 26 Eylül'de Türk Ocağı'nda toplanan kongredeki konuşmaları, Recep Peker'in Kadın Birliği'nin kadınları temsil etmediğine ilişkin TBMM'deki ifadesi³⁵ ve İstanbul valiliğinin açıklamalarıyla uyum içindeydi. Saime Hanım (Eraslan), kendi el yazısıyla yazılmış ve imzalı mektubunda Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten ihracı, suçlanması ve mahkemeye gönderilmesiyle son bulan olaylarda, dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul İl Başkanının, Valinin ve Polis Müdürünün birlikte "hareket ettiğini" açıklamaktadır.³⁶ Yunus Nadi bu kongre ile Nezihe Muhiddin'in başkanı olduğu idare heyetinin uzaklaştırılmasını "Oh! Çok Şükür Kurtulduk!" nidasıyla değerlendiriyordu. Nadi, "Bir millet sonuçta bir ailedir," diyor ve TKB'nin bu "ailenin" dışındaymış gibi "hareket ettiğini" öne sürüyordu. Nadi'nin TKB'ye ilişkin yorumları hükümetin bu konudaki görüşlerini açıklıyor gibiydi:

O hâlde son neticeden yine memnûnuz. Çünkü Türk kadınlığı nâmına [okunamadı; "kokuşmuş" olabilir] bir çehre 'arz eden fenâ bir vaz'iyetden kurtulduk. Eğer son kongre (Kadınlar Birliği)ni bi'l-küllîyye [tamamen] ilgâ etmiş [ortadan kaldırmış] olsa idi belki daha ziyâde memnûn olurduk. Bizim bildiğimiz Türk kadınlığı böyle dillere destân olacak vaz'iyetlere aslâ ve kat'â cevâz vermez de onun için. Ümîd ederiz ki yeni hey'etler Türk kadınlığının nezâhet ve nezâketine muvâfık [uygun] bir mevcûdiyyet içinde yürümeye i'tinâ ederler. Şimdilik yegâne ümîdimiz bundadır. Nitekim dünkü vaz'iyetlerden mütemâdî bir istifrâğ [kusma] hissi ile bî-huzûr [huzursuz] oluşumuz da mübârek kadınlığımızın bu en mühim yüz aklığının ihmâl edildiğini gördüğümüzden idi.

Dünkü Birlik yakasını -mâhiyyet ve ma'nâsını kendisinin de bilmediği- bir takım nazarî ve hevâ'î da'vâlara kaptırarak olmadık mâlî-hûlyâlarla [hülyâlarla] vakit geçirirken hakîkî Türk kadın ve kızlarının hakîkî vaz'iyet ve ihtiyaçlarından kat'iyyen ve kat'iyyen bî-haber olduğunu her hâl ve hareketiyle i'lân ediyordu. Bir millet, nihâyetde bir 'âile demek değil midir? Bir 'âile ise nihâyet bir ananın ve son tahlilde analığın şefkat kucağından başka bir şey midir? Daha dün bin bir esâretten kurtardığımız 'azîz Türkiye'mizde kadınlık nâmına ilk safa gelecek mes'ele 'acabâ sâdece kadınlığın hukûkundan mı 'ibâret-dir? 'Acabâ bizde kadın meb'ûs olmadığı, kadın avukat olmadığı, kadın her şey olmadığı için mi 'azâb ve ıztrâb vardır? Tatalım ki kadın her şey oldu, bununla her da'vâ ve bu meyânda kadınlık mes'elesini[n] halledilmesi mi olur? Dünkü birlik ... sanki cem'iyyetimizden hâric gibi bir mevcûdiyyet göstermekte ısrâr etmiş idi. Vilâyetin Birliğe mu'ânz ısrârları ile buna karşı-Nezîhe Muhiddin Hânım'ın şahsında- Kadınlar Birliği'nin 'anûd [inatçı] ve iddi'âcı mukâbeleleri doğrusu bu mes'eleda tüy üzerine tüy dikti. Onun içindir ki yeni vaz'iyet karşısında:

- Ooh, diyoruz, amân kurtulduk!³⁷

Bugünden bakarak değerlendirecek, bu olayların, TKB'nin Mart 1927 Kongresi'nde kadınlara siyasal haklar maddesinin, yani "ünlü 2. Maddenin" tüzüğe eklenmesine hükümetin muhalefetinden kaynaklandığını ileri sürebiliriz. TKB'deki muhalefetin bu kongreden sonra ortaya çıktığını biliyoruz. Muhalifler açıktan açığa siyasal haklar talebinde bulunmaya karşı olmak yerine, hareketin öncüsü Nezihe Muhiddin'i karalayarak başkanlıktan uzaklaştırma yolunu seçti. Bu durumda Hükümetin TKB'deki Nezihe Muhiddin muhalifi grupla birlikte yürüttüğü Kadın Birliği'nden "sufrajatlerin uzaklaştırılması" siyasası her yönüyle başarılı olmuştu. Bu *Cumhuriyet* gazetesinin çok iyi tanımladığı gibi "kati bir tasfiye" idi.³⁸

Nezihe Muhiddin'in TKB'den İhraç Edilmesi

Kadınlar Birliğinin yeni heyet-i idaresi Türk Ocağı'nda toplanarak Sadiye Hanım'ı başkan seçti.³⁹ Sadiye Hanım'ın başkanlığındaki yeni İdare heyetinin ilk icraatı Nezihe Muhiddin'i Birlik'ten ihraç etmek oldu.⁴⁰ İkinci olarak mühürlü bulunan TKB merkezinin açılması ve yeni idare heyetine teslim edilmesi için Vilayete başvurmayı kararlaştırdı. Yeni Başkan Sadiye Hanım Birliğin gayesini "Türk kadınına hukuk ve vezayifini göstermek, kadınlığı tekamüle doğru sevk etmek" olarak açıkladı. "Başlıca emelimiz kadın hukûkunun te'mînine ve Türk kadınının 'ilmî, fennî ve ictimâ'î sâhalarda medenî i'tilâsına [yükselmesi-ne] çalışmaktır" dedi. Sadiye Hanım kısa bir süre sonra, Ocak 1928'de işlerinin yoğunluğunu öne sürerek istifa edince yerine Latife Bekir (Çeyrekbaşı) başkan seçildi. Sadiye Hanım'ın ilk dönemde başkan seçilmesinin Latife Bekir'in olayların sıcak yaşandığı o günlerde üzerine tepki çekmemesi için uygun görüldüğü anlaşıyor. Nezihe Muhiddin'i dermekten tasfiye hareketinin liderinin Latife Bekir olduğu ve operasyonların Saime Eraslan ile birlikte yürütüldüğü belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim hemen sonra TKB Başkanı seçilen ve uzun dönem bu görevi yürüten Latife Bekir hükümetle hiçbir çelişkiye düşmemiş ve İzmir milletvekili seçilmiştir. Konuya ilişkin haber TKB'nin etkinlikleri hakkında bilgi vermek yerine, TKB yöneticilerinin Nezihe Muhiddin'i suçlamalarını yansıtıyordu. TKB'nin yeni dönemde "sessiz ve sâkin bir hâl ve vaz'ıyyetde bulunduğu" belirtiliyor, bunu kabul eden bir yönetici TKB'nin etkin olamamasını şu sözlerle açıklıyordu:

... fa'âliyyet ve hayâtiyyet mefhûmları biraz da bütçe mes'elesi ile 'alâka-dârdır. Birliğin bugünkü sâkin hayâtını biraz da Nezîhe Muhîddîn Hânım hâ-zırlamıştır. Çünkü Nezîhe Hânım, Birlik'ten ayrıldıktan sonra, hey'et-i idâre, Birlik kasasında hîçbir şey kalmamış olduğunu görmüştür.⁴¹

Nezihe Muhiddin Mahkemedede

Nezihe Muhiddin, TKB'den ihraç edilmeden önce valiliğin TKB'ye müdahalesine karşı yasal hakkını kullanmak istedi ve Eylül ayında Vilayet aleyhine dava açtı. Dava gerekçesi Kadın Birliği'ne valiliğin müdahalesinin Cemiyetler Kanuna bütünüyle aykırı olduğuydu. Dava Muhiddin TKB'den ihraç edildikten sonra başladı. Vilayet vekili, davacının hali hazırda derneğin üyesi ve reisi olmadığını ileri sürerek bu davayı açma hakkının bulunmadığını savundu. Mahkeme gerekli evrakların getirilmesi kararıyla bir ay sonraya atıldı.⁴²

Aynı günlerde İstanbul Vilayeti tarafından Nezihe Muhiddin aleyhinde "Cemiyetler Kanununa muhalif hareket" gerekçesiyle açılan dava başladı. Davada Muhiddin'e basında bir süredir yer alan suçlamalar yöneltilti.⁴³ Bu davada, Nezihe Muhiddin suçlamaları kabul etmedi. Birkaç sene önce olduğu için Birlik reisesi olarak bu parayı nerede harcadığını hatırlamadığını söyledi. Mahkemenin gelişmesi *Cumhuriyet*'te şu şekilde yer aldı:

Zabtın kırâ'atini müte'âkıb [tutanağın okunmasının ardından] hâkim İlhamî Bey Nezîhe Muhîddîn Hânım'ı isticvâb etti [sorguladı]. Nezîhe Hânım 34 yaşında olduğunu, evli bulunduğunu, Şehzâdebaşı'nda Birlik binâsında ikâmet ettiğini, hey'et-i idâre â'zâsının usûlî dâ'iresinde [usullere göre] ta'yîn edilip [atanıp] Vilâyetin tasdikine [onayına] iktirân eylediğini [sunulduğunu] söyledikten sonra re'îsin (500) lira mes'elesi hakkındaki su'âlîne de şu cevâbı verdi: "341 [1923] senesinden şu zamâna kadar vukû' bulan müte'addid teftişler netîcesinde eğer bir ihtilâs [hırsızlık], bir sû'-i isti'mal [görevi kötüye kullanma] vukû' bulsa [olsa] idi şübhesiz ki tezâhür ederdi [görünürdü]. Menba'-ı vâridâtımız [gelir kaynaklarımız] dâ'imâ tesbît edilmektedir. Ben Birliğin re'îsiyim. Eğer böyle bir ihtilâs [çalma] vukû'a geldi ise bunu veznedârdan sormak icâb eder."

Nezihe Muhîddîn Hânım bu hesâb mes'elesinde pek ziyâde 'asabîleşerek Birlik'ten beş yüz lira değil beş paranın bile gâ'ib olmadığını [kaybolmadığını] söyledikten sonra birçok hesâblar vermiş ve müdâfa'asına şu sûretle devâm etmiştir: "– Re'îs beyefendi, ben hayât husûsunda ihmâlkârım. Birçok def'alar vâki' olmuştur ki borçlu olduğum yere borcumu ödedikten sonra borcuma mukâbil verdiğim senedleri almamışımdır. Bu beş yüz liranın cihet-i sarfını [ne yönde harcadığını] hâtırlayamıyorum. İhtimâl ki bu sened de böyle olmuştur.

Ben bu parayı birkaç sene evvel aldığım için nereye sarf edildiğini hâtırlamıyorum."

Nezihe Hânım 'aynı heyecân ve 'asabiyyetle kendisini bir müddet daha müdâfa'a ettikten sonra vekîli 'İrfân Emîn Bey müvekkilesinin son zamânlar-da haksız bir takım dedikodulara ma'rûz kaldığını söyleyerek beş yüz lira mes'elesini de îzâh ederek bunda bir sû'-i isti'mâl mevcûd olmadığını, bütün hesâbâtın tedkîk edilmesini talep etti. (agm)

Sulh Mahkemesinde açılmış olan davanın bu ilk celsesinde mahkeme reisi, Nezihe Muhiddin'e isnad olunan eylemlerden yalnızca Birlik varidatından 500 lirayı zimmetine geçirmesi ve heyet-i idarede yapılan değişiklikleri hükûmete ihbar etmemesinin kanunen ceza gerektirdiğini açıkladı. Bu bakımdan emniyeti kötüye kullanma durumu, adı geçen "Birlik reisesi olması itibariyle ceza kanununun 510. Maddesine temas ve şikâyetle hacet kalmadan re'sen [doğrudan doğruya] hukuk-i umumiyyece" izlenmesi gerektiğini ve davanın Asliye Mahkemesine gönderilmesine karar verdi. Hadisede emniyeti kötüye kullanma eyleminin delillerinin mevcut olup olmadığının incelenmesinin de sevk edilen mahkemeye ait olduğunu bildirdi.⁴⁴

Nezihe Muhiddin'e yöneltilen "500 lirayı TKB kasasından aldı, kendisi için sarfetti, bir hafta sonra iade etti" suçlaması ne denli doğrudur? Nezihe Muhiddin bu parayı gerçekten de kendisi için mi sarfetmiştir? Bugün bu soruya kesin bir yanıt bulma olasılığı hayli zayıf. Nezihe Muhiddin'in sahibi olduğu, 4. sayıdan sonra Türk Kadın Birliği'nin yayın organı olan *Kadın Yolu*'nun basım masrafları için bu miktar parayı alıp geri vermiş olması, bu parayı "özel işlerine" harcamasından daha kuvvetli bir olasılıktır. Bunu düşündüren veri Saime Hanım'ın (Eraslan), Türk Ocağı'ndaki kongredeki konuşmasında "kendi gazetesine sarfetti" sözleridir.

Cumhuriyet'in adliye muhabiri 29 Kasım günü (1927) Nezihe Muhiddin'e, bilgi almak için gittiği Dördüncü İstintak Dairesi'nde rastladı. Burada muhabirin "aleyhinizdeki davaya ne dersiniz" sorusuna "Eğer 'aleyhimde yapılan isnâdların [iftiraların] iğrenç noktaları olmasa size sâdece 'güleceğim' derdim. Fakat ma'alesef çok iğrenç!" karşılığını verdi. Muhiddin kanunen Kadın Birliği'nin reisesi olduğunu, kendisini reislikten ancak kanunun çıkarabileceğini vurguladı. Kendisini, "vazifesini görmüş yahut idealinin bir kısmını tahakkuk ettirmiş bir insan" olarak addettiği için aleyhinde yürütülen harekâtı fazla önemsemiyordu.⁴⁵ Aynı yılın sonbaharında mahkemeler sürerken, basında Nezihe

Muhiddin hakkındaki söylentiler devam etti. Nezihe Muhiddin ise bu olaylarla ilgili olarak fazla konuşmadı, kişisel olarak hiç kimseyi suçlamadı. Ancak, Birlik'ten ayrıldıktan sonraki dönemde TKB'nin çizgisinde hayırseverliğin öne çıkmasını eleştirdi.⁴⁶ Bu eleştiriye TKB yeni idare heyetinin cevabı sert oldu.⁴⁷ Muhiddin, Nisan 1930'da Birliğin gayesini takipte hiçbir varlık gösteremediğini belirtti.⁴⁸ *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir haberde Birliğin yeni idare heyeti için abartılı ifadeler kullandığı öne sürüldü.⁴⁹

Vilayetin davasının sonuçlarıyla ilgili elimizde bir belge bulunmuyor. Ancak bu dava, Nezihe Muhiddin'in siyasi hayatının sona ermesine, kamuoyundaki saygın yerini yitirmesine neden oldu. Nitekim, mahkemenin başladığı Ekim ayında *Yeni Kitab*'da çıkan, "bir gazeteci" imzalı yazı bu gerçeği ifade eder. Bu yazıda son iki ay içinde Nezihe Muhiddin'in gazetelere, kuvvetli mevzularla dolu "85 sütunu dolduracak" yazı malzemesini verdiği, ama artık yere yuvarlandığı anlatılır.⁵⁰ Gerçekten de Nezihe Muhiddin hakkında, o günden sonra yalnızca "Adliye" sütunlarında, davalarına ilişkin kısa haberler çıkacak, çok seyrek olarak varlığı hatırlanacaktır.

Kadın Birliği, Nezihe Muhiddin'i ihraç etmekle kalmadı. 1927 yılında Valiliğin açtığı davanın yanı sıra TKB de Nezihe Muhiddin aleyhine "sahtekârlık ve emniyeti suistimal" gerekçesiyle dava açtı. Bir buçuk sene süren bu dava 13 Mayıs 1929'da TBMM'nin kabul ettiği af kanunu⁵¹ ile "sukut etti" (düştü).⁵²

II. Siyasete Veda ve Savunma: "Türk Kadını" (1931)

Bildiğimiz kadarıyla, Nezihe Muhiddin'in hakkında, "emniyeti suistimal ve sahtekârlık" davaları açıldığı yıllarda bir gazetede "N. M." imzalı iki makalesinin⁵³ yayımlanması dışında bir etkinliği olmadı. Muhiddin 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan (SCF) aday oldu, ancak bununla ilgili elimizde fazla veri yok. Ekim 1930 seçimlerinde partinin Beyoğlu ilçesinden mebus adayı olduğunu biliyoruz. SCF'nin programında kadın haklarına ilişkin maddeler bulunduğu için bu partiyi desteklediğini düşünebiliriz. Programın 11. Maddesi tek dereceli seçim ve kadın haklarına ilişkindir: "Madde 11 - Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini [yayılmasını] müdafaa edecektir" (Tunçay 1992: 405). Mete Tunçay'ın belgelediği üzere Nezihe Muhiddin Beyoğlu ilçesinden Makbule Ha-

nım'ın (Atadan) birinci olduğu listede ikinci olarak yer aldı (1992: 513). "Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu değişikliğinin" TBMM'de 5 Aralık 1934 günü kabul edilmesinden (Kocatürk 1988: 571) sonra, 1935 seçimlerinde Nezihe Muhiddin bağımsız milletvekili adayı oldu⁵⁴ ve kazanamadı.

Nezihe Muhiddin'in 1930-31'de yazdığı *Türk Kadını* kitabı, Ayşe-gül Baykan'ın belirttiği gibi, kadın tarihyazımı açısından önemli bir kaynaktır. Benim çalışmam açısından ise *Türk Kadını*, Nezihe Muhiddin'in yıllarca süren mücadelesinde vardığı trajik noktada, topluma ve özellikle Kemalistlere karşı, içinde beslendiği Erken Dönem Osmanlı Türk kadın hareketini, kadın tarihimizi, kendi düşünceleri ve etkinliklerini, yani Nezihe Muhiddin'i savunma niteliği taşıyor. Muhiddin "Büyük Rehber İthaf" ettiği kitabın ilk cümlelerinde ne amaçla yazdığını açıklar:

Bu küçük eserde muhtelif siyasi devirlerin kadınlığımız üzerinde yaptığı te'sirleri ve hazırladığı hayatî şartları tetkik ederken kadınlarımızın bu mües-sirler [etkenler] karşısında tenebbuhiyet [uyanış] ve intibak kabiliyetlerini ölç-mek istedim. Muhitlerindeki büyük hadiselerden daha çabuk ikaz emri olarak daha seri [çabuk] harekete geçen kadın şahsiyetlerinden birer birer bahsettim. Tabii tercemei hallerinden [yaşamöykülerinden] değil, yalnız mukızlara [harekete geçiricilere/ikaz edenlere] karşı verdikleri hareket cevaplarının mahiyetini, umumiyet ve hususiyetleri itibariyle müşahade [gözlem] altına almaya çalıştım. Devirlere göre kadınlık hayatımızdaki mütenavip [nöbetleşe] ve mütemadi akışları bir voltmetre ibresinin hassasiyet ve şaşmazlığıyla kaydedebilmekte pek mahir olmadığımı itiraf ederim.

Yalnız kendimi bildim bileli şahit olduğum ve tesiratını bizzat gördüğüm hadiseler arasında son ve büyük inkılabımızın büyük mahiyetini aczime bak-mayarak kadınlık nokta-i nazarından [açısından] izah etmek istiyorum.

Sakim [hastalıklı / yanlış] tesirli harici münebbihlere [uyarıcılara] karşı mukavemet göstererek binefsihi [kendi kendine] tekamül eden müstesna uzvi-yetler [organizmalar] de vardır. İşte bu enfüsî [özel] şahsiyetler bugünkü büyük ve kıymetli inkılabı hazırlamıştır. (*Türk Kadını*, 2: 65-6; *ab*)

Kanımcı, Muhiddin, yeni tarihyazımı ile Osmanlı geçmişe set çeken Kemalist siyasalara karşı bu kitapta, Osmanlı Erken Dönem kadın hareketinin kişiliklerini yeni kuşak kadınlara ve tarihe taşımak istedi.

Türk Kadını Nezihe Muhiddin'in siyasal yazın yaşamına koyduğu noktadır. Görebildiğim kadarıyla, bu kitabın basıldığı 1931 yılından sonra siyasal makale ve yazı yazmadı ya da yazdıysa yayımlanmadı. 1935 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız adaylığı dışında siyasal etkinliklere katılmadı.

Türk Kadını'nda Nezihe Muhiddin'in "gür çıkan sesi"ni duymak zordur. Yirmi yıldır yazı yaşamı ve sosyal alanda etkin bir kadın olan Muhiddin'in önceki yazılarında ve konuşmalarındaki kendine güvenli, yüksek tonu, *Türk Kadını*'nda değişir. Nezihe Muhiddin, bu "küçük kadın eserini, (*Türk Kadını*) mütevazı bir çiçek gibi", "Büyük rehber, Büyük kurtarıcı, Büyük Mürşid, misilsiz deha, kahraman, Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ziyadar izine" hediye ediyordu.

Türk Kadını'nın içeriği ve dili Nezihe Muhiddin'in diğer yazı ve demeçlerinde görülen entelektüel düzeyinin çok altındadır. *Türk Kadını*'nda Muhiddin kadın hakları, iktisadiyat, içtimaiyat üzerine fikirlerini ve deneyimlerini derli toplu, sistematik bir biçimde okura sunmadığı gibi, bu alanlara değinmez. Kitap, Nezihe Muhiddin'in yazılarında ve konuşmalarında hiç görülmedik bir biçimde, belirli bir sistematik izlekten yoksundur. İfadeler, cümleler makalelerindeki güçte değildir.

Okura sunduğu "kitabın ihtiva ettiği bahisler" yani "içindekiler" listesinde "Kadınların İlk Ciddi Faaliyetini Nerede Gördüm?" ve "Kadın Birliğini Niçin Teşkil Ettim" bölümleri yer almaz. Birincisi Osmanlı-İslam-Türk kadın hareketini anlattığı, ikincisi Türk Kadın Birliğini ve kendisini anlattığı için, Muhiddin bu bölümleri içindekiler listesinden çıkararak saklamaya, satır aralarına sıkıştırmaya çalışmıştır. Otoriter iktidara karşı savunmasını yaparken ve TKB'nin etkinliklerini anlatırken, bir bakıma özsansür uygulamıştır. Bu bakımdan *Türk Kadını* beceriksiz sayılabilecek bir savunmadır. Savunma amacı metni daraltmıştır. Metin eksik, yer yer kopuktur. Ancak bu eksikliklere karşın Osmanlı Türk kadın hareketi hakkında hayli geniş bilgi ve yorum içerir. Muhiddin bu kitapta, minimal ölçekte de olsa kadın tarihini gününe taşıma amacına ulaşmıştır.

III. Kadın Birliği'nin Yeni Çizgisi (1927-1935)

TKB'nin 1927-1935 dönemindeki faaliyetleri ayrıntılı bir incelemenin konusu olabilir. Bu noktada, TKB'nin bu dönemindeki faaliyetlerine, yöneticilerinin anılarına, TKB'nin yayımladığı "Kadın Sesi" broşürlerine ve basındaki haberlere bakarak yaklaşalım.

Eylül 1927'de Türk Ocağı'ndaki TKB kongresi Kadın Birliği'nin tarihinde bir dönüm noktasıdır. TKB bundan böyle bir daha geri dönmemek üzere siyasalarını değiştirecek, kadın hakları politikalarından uzaklaşacak, 1935'te "kendini fesh edene" kadar "hayır işlerine" ve

Atatürk'ün önerisi üzerine İstanbul'un çevre köylerinde "köylü kadınların eğitime" ağırlık verecektir.⁵⁵ Bu dönemde kesintisiz olarak TKB başkanlığını yürütecek olan Latife Bekir (TKB başkanlığı 1927-1935) başkan seçildikten kısa bir süre sonra bir gazetecinin "Kadınların hukûk-i siyâsiyyesi ile meşgûl olacak mısınız?" sorusuna açık ve net olarak, "Hayır. Biz Nezîhe Hânım gibi hayaller peşinde koşacak değiliz," yanıtını verdi. Bundan böyle siyasal haklarla ilgilenmeyeceklerini, "memlekette himayeye muhtaç çocuk ve kadınlara" iş bulmak üzere çalışacaklarını açıkladı. Bekir, "Ben öteden beri Nezihe Muhiddin Hânım'ın icraatına karşıyım," dedi:

Ben öteden beri Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın icrâ'âtına 'aleyh-dârım. Nezîhe Hânım â'zâlıktan dahi çıkarılmıştır. Nezîhe Hânım cem'iyeye â'zâ kaydolunmaya tekrâr mürâca'at edecek olursa kabûl edilip edilmeyeceği hakkında bir şey söyleyemem. Nezîhe Hânım Değirmendere tenezzühü [gezisi] için birçok biletler satmıştır. Biz buna 'â'id hîçbir hesâb almadık. Şimdi ikide birde mürâca'atlar vâki' olmakta ve bilet bedelleri talep olunmaktadır. Tabî'î biz bu hesâbları kabûl etmiyoruz.

– Kadınların hukûk-i siyâsiyyesi ile meşgûl olacak mısınız?
 – Hayır. Biz Nezîhe Hânım gibi hayâller peşinde koşacak değiliz. Belki bunun da zamânı gelir. Fakat bizim bundan evvel yapacağımız işler vardır. Meselâ Birliğin iktisâdî kısmına fazla ehemmiyyet vereceğiz. Yerli mâlların revâcına [sürümüne] ve memlekette muhtâc-ı himâye [korunmaya muhtaç] kadın ve çocuklara iş bulmaya çalışacağız. Birliği bir klûbe tahvîl etmeğe [dönüştürmeye] ... uğraşacağız.⁵⁶

Kadınlara Cumhuriyet hükûmeti tarafından önce belediye (1930) daha sonra milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanındığı (1934) yılları da içeren bu dönemde Kadın Birliği'nin etkinlikleri ciddi bir biçimde azaldı ve öyle görünüyor ki, Yunus Nadi'nin makalesinde⁵⁷ çizdiği hayırseverlik ve "çocukları koruma" sınırını korudu. Bir gazetecinin öngördüğü gibi⁵⁸ 1928 sonrasında TKB'nin etkinlikleri basında ve kamuoyunun gündeminde çok az yer aldı.

Kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkının "verileceği", 1929 Nisanında Dahiliye Müsteşarı Hilmi Bey tarafından açıklandı.⁵⁹ Büyük bir olasılıkla Nezihe Muhiddin'e ait olan N. M. imzalı bir makalede kadınların mebus olmak istedikleri düşüncesi savunuldu.⁶⁰ TKB, 1927 Ekiminden sonra ilk kez bu bağlamda yeniden gündeme geldiği halde açıklamalar sırasında sessiz kaldı, "Darülaceze'deki çocuklara hediyeler dağıttı".⁶¹ *Milliyet*'in haberine göre seçme ve seçilme hakkı için, "Kadın Birliği Avrupa'dan getirttiği nizamnameleri tatbika başladı".⁶²

Aynı günlerde Himaye-i Etfal cemiyetinin Anneler Birliği toplandı.⁶³ Birkaç gün sonra Kadın birliği'nde Nebahat Hamit Hanım tarafından "Belediye ve Kadın" konulu bir konferans verildi. Nebahat Hamit belediye iş ve ihtiyaçlarının "tamamen ev işinin büyük bir şeklinden başka bir şey olmadığını", "kadının esasen meşgul olduğu bu gibi işlerdeki" becerilerinden yararlanılacağını anlattı. Konuşmasını, "kadınların erkeklerin vazifesini tamamlamak istediğini ve bu cereyanın erkek aleyhtarlığı değil iştirak-i mesaiden [çalışmaya katılımdan] ibaret" olduğunu vurgulayarak tamamladı. Hamit'in, kadınlara "erkeklerin vazifesini tamamlamak" olarak öngördüğü toplumsal konum, Medeni Kanun-1926'da kadının kocasının "muavini" olduğu yaklaşımıyla uyum içindeydi. Konferans kadınlar tarafından "şiddetle alkışlandı".⁶⁴ Nisan ayında Türk Ocağı Reisi Muallim Nakiye Hanım'ın öncülüğünde ilk "Çocuk Haftası" etkinlikleri başlatıldı. "Türkiye'nin her tarafında 23 Nisan'da başlamak üzere, memlekette çocuğun kıymet ve ehemmiyetini arttırmak" gayesiyle kutlanan Çocuk Haftası, daha sonra TBMM'de kabul edilecek olan 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın (Kocatürk 1988: 489) öncülüydü.⁶⁵

Ertesi gün gazetelerde, TKB'nin kadınların hemen her yerde erkeklerle aynı ücreti aldığını açıkladığı haberi yer aldı. Birlik Başkanı Latife Bekir "son iki haftadır fabrikaları gezen 'Musavat Komisyonu' üyelerinin kadın ve erkek yevmiyelerinin aynı derecede olduğunu hatırlatma fazla iş çıkaran kadınların erkeklerden fazla ücret aldığını gördüklerini" açıkladı.⁶⁶ Bu açıklamaya *Milliyet* gazetesinde "İş Hayatında Kadın" başlıklı haber-yorum eşlik etti. Habere göre "en güçlü erkek işinden en yüksek ilim ve teknik meselelerine kadar her sahada kadınlarımız mühim vazifeler alıyorlar"dı. O halde "galiba kadınlarımız Belediye azalığına hak" kazanmışlardı.⁶⁷ Kadın Birliği idare heyeti 12 Mayıs'taki toplantısında kadınların Belediye Meclisi'ne geçer geçmez yapacakları ilk işin "süt meselesini" halletmek olduğuna karar verdi. Toplantı haberi, kadınların artık "müfrit" taleplerde bulunmayacağı ima edilerek, "O halde mesele kalmadı!" başlığıyla veriliyordu.⁶⁸

Bir ay sonra, Efzayiş Suat'ın (önceki adı Efzayiş Yusuf) Kadın Birliği'nin delegesi olarak Berlin'deki "Beynelmilel Kadın Kongresi"ne katılacağı açıklandı.⁶⁹ Efzayiş Suat'ın yurda döndükten sonra açıklamaları yayımlandı. *Cumhuriyet* Türk kadınlığının kongrede hakkıyla temsil edildiğini belirtiyor ve Efzayiş Suat hanımı "hassaten tebrik" ediyordu.⁷⁰ Sabiha Zekeriya (Sertel) Kadınlar kongresi hakkındaki

eleştiri yazısında, kongrenin "beynelmilel emperyalizm ve İrtica hareketlerinin bir uzvu" olduğunu öne sürdü. "Bizim Kadınlar Birliği bu gayenin körükörüne aleti olmaktan çekinmelidir" sözleriyle TKB yönetimini uyarıyordu. "Emperyalist hükümetlerin doğuda, Afrika'da, istismar edilen her karış toprak üstünde saltanatlarını idame için kurulan Cemiyet-i Akvam, bu defa kadın cemiyetlerini bu emele alet etmekte"ydi. Sabiha Zekeriya'ya göre Türk Kadın Birliği'nin bu sahada Cemiyet-i Akvam'a alet olması affolunur bir hata değildir. "Bu itibarla Türk Kadın Birliği de eski fikirleri temsil eden yanlış ve geri bir teşekküldür."⁷¹

Vali vekili Muhiddin Bey TKB'yi ziyaret edip "kadınların da belediye intihabatına iştirak edebileceklerini" söylemesi üzerine "Kadın Birliği'nde bir faaliyet baş gösterdi." Birlikteki tartışmalar sonunda şu fikir etrafında birleşildi: "Kadın nasıl evin nazımı ise, aynen şehrin de nazımı olabilir." Muhiddin Bey'in açıklamalarına göre ilk önce kadınların seçilme hakkı tanınıyordu. Seçme hakkı bir sonraki seçimlerde gerçekleşecekti.⁷² Çok geçmeden kadınlara belediye seçimlerinde hem seçme hem de seçilme hakkı tanınacağı açıklandı.⁷³ Aynı günlerde kadınların muhtarlığı tartışması başladı. Yetkililer kadınların "şimdilik" muhtar olamayacağını duyurdular. Oysa Bergama köylerinden birinde "Kara Fatma isminde bir kadının senelerce muhtarlık yaptığı" anlaşılmıştı. *Cumhuriyet* gazetesinde "Doğru Değil mi?" sütununda "Hanımlarımız muhtar olmak istiyorlarmış" deniyordu. Sütunun adı belli olmayan erkek yazarı, "Hanımlarımız siyasi, içtimai haklar almak için çalışsınlar, uğraşsınlar, buna hiç kimsenin bir diyeceği yoktur. Fakat bütün dünyada en ziyade kadınların meşgul bulundukları hayır müesseselerini ihmal ederek siyasi haklar peşinde koşmaları da hoş görülemez," sözleriyle kadınların hayır işlerine dönmesi gerektiğini yineliyordu.⁷⁴ Kadınların muhtarlığı tartışmasında TKB sessizliğini korudu. Muhtarlık tartışmasını yansıtan haberde TKB'nin seçimlere katılacağı ve namzetlerini hazırladığını bildiriliyordu. Buna göre, Latife Bekir, Efzayiş Suat, Mediha Fazlı, Semiha Rauf, Lamia Refik, Aliye Halit, Feriha ve Güzide Beyhan hanımların ismi geçiyordu. Habere göre bu isimleri işiten bir hanım, "Kadın Birliği heyeti idaresi, galiba kendi azasını olduğu gibi belediye azası namzedi gösterecek" diyordu.⁷⁵ Nezihe Muhiddin hakkında açılan birden çok davada kendini savunmaya çalışırken, Muhiddin'i ihraç eden ve hakkında "emniyeti suistimal" davası açan TKB idare heyeti belediye seçimlerine hazırlanıyordu. Ancak, 1929 yı-

lı gazetelerinde TKB'nin değil, Himaye-i Etfal ve kolu olan Anneler Birliği'nin faaliyetlerine değinen haberler yer aldı.

Kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkının tanındığı⁷⁶ 1930 Nisan ayında TKB yeniden hareketlendi. TKB Genel Sekreteri Efzayiş Suat Hanım Birlik'te 31 Mart günü bir konferans verdi. "Belediyeciliğin en ince teferruatını sayan" Efzayiş Suat, kadınların bu işlerde daha başarılı olacağını belirtti. Bu tutumu haberde "kadınlar meydan okuyor" yorumuyla verildi. Efzayiş Suat, "Bu hakkı bize temin eden büyük Gazi ve Cumhuriyet hükümetimize bütün ruhumuzla teşekkür etmeliyiz!" sözleriyle konuşmasını alkışlar içinde tamamladı.⁷⁷ Kadın Birliği 1 Nisan sabahı saat onda Sultanahmet'te intihap haklarını kutlamak üzere bir miting düzenledi. Latife Bekir nutkunda "bu zaferin Kadın Birliği'nin ilk ve en büyük zaferi olduğunu söyledi". Bekir'den sonra kürsüye gelen Saime Faik,⁷⁸ "Yaşasın Gazi, yaşasın kadınlık!" sözleriyle nutkunu bitirdi. Mitinge Nezihe Muhiddin katılmadı. Haberde çeşitli illerde kadınların CHF'ye üye kaydolmak üzere başvurdukları belirtiliyordu.⁷⁹ Ertesi gün *Cumhuriyet*'in manşetinde "kadınların tezahüratı" vardı. Kadın Birliği, "yeni Belediye Kanununun Reisicumhur tarafından tasdik edildiği gün büyük tezahurat yapmaya karar" vermişti. Aynı haber önemli bir kadın şahsiyeti kamuoyuna ilk kez sunuyordu: Muallim Afet Hanım'ın (İnan) fotoğrafının altında CHF'ye ilk giren kadın olduğu belirtiliyor, ertesi gün Türk Ocağında "kadınlara intihap hakkı hakkında bir konferans" vereceği duyuruluyordu.⁸⁰ Yunus Nadi aynı günlerdeki başyazısında "ailenin temeli ve milletin şefkatli anası olan kadının memleket işlerinde hiç olmazsa erkekler kadar hukuka malik olması" gerektiğini, yasanın kabulü ile Türk cemiyetinin yükseleceğini belirtiyordu.⁸¹ CHF Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa tarafından "kadınların fırkaya kabulüne" 7 Nisan'da başlanacağı bildirildi.⁸² Aynı günlerde, Ermeni kadın hareketinin öncülerinden Hayganuş Mark'ın (Bilal ve diğerleri 2001) *Haygin*'de yayımlanan kadınlara sağlanan haklarla ilgili makalesine gazeteler yer verdi.⁸³ Aynı günlerde Afet Hanım'ın (İnan) kadın hakları üzerine verdiği konferans gazetelerde geniş yer buldu. Afet Hanım'a göre kadınların seçilme hakkını almaları demokrasinin gereği idi:

Kadın intihap etmek hakkını ihraz etmelidir [almalıdır].

- Çünkü, demokrasinin mantığı bunu icap ettirir;
- Çünkü, kadının müdafaa edeceği menfaatler vardır;
- Çünkü, kadının siyasi hakları tatbik etmesi kendisi için faydelidir.⁸⁴

Kadınlar "her taraftan CHF'ye müracaat ederek" üye kaydoluyorlardı. TKB üyeleri de bulundukları yerdeki parti teşkilatlarına üye oldu.⁸⁵ Kadın Birliği 11 Nisan Cuma günü, saat 9'da Sultanahmet meydanında tertipleyeceği büyük kutlama mitingine hazırlanıyordu.⁸⁶ Aynı günlerde (Ankara) Kadınlar Yardım Birliği'nin "kadınlara intihap hakkı verildiği için" İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'e teşekkür edeceği bildirildi. Derneğin başkanı Nöber Kazım, kâtib-i umumisi (genel sekreteri) Tezer Ağaoğlu (Taşkiran) idi. Fahri başkanı "İsmet Paşa [İnönü] hazretlerinin refikası [eşi]" Mevhibe Hanım'dı. "Tabii reisler de Fevzi [Çakmak, 1876-1950] ve Kazım [Özalp, 1882-1968] Paşalar refikalarıydı."⁸⁷ Kadın Birliği'nin "hararetle" hazırlandığı mitinge *Cumhuriyet* "Türk kadını yarınki ictimaa sen de gel!" çağrısını yapıyor ve bu mitingün "intihap hakkını alan Türk kadınının ilk umumi tezahürü" olduğunu duyuruyordu.⁸⁸ Hükümetin desteklediği görünen bu mitinge kadınların katılması için "hararetli" çağrılar sonuç vermedi. TKB'nin mitingi "30-40 kadar kadın ve onları seyre gelen binlerce erkeğin iştirakiyle" yapıldı.⁸⁹ Anlaşılan *Cumhuriyet*'in çağrısına "meraklı erkekler" yanıt vermişti. Miting ve Nakiye Hanım'ın ertesi gün yaptığı açıklama Kadınlar Birliği azasınca da düş kırıklığı yarattı. Nakiye Hanım Kadın Birliği mitingini "facia" olarak niteliyor ve kadınların katılmamasından TKB yönetimini sorumlu tutuyor, Birliğin "idaresizliğine atfediyordu".⁹⁰ İdare heyetinin istifası ihtimali belirdi. Birlik azasından "Saim (Eraslan), Lamia Refik ve Efzayiş Suat hanımlar" CHF'na giderek müfettiş Hakkı Şinasi Paşa'yı ziyaret etti. Heyet miting hazırlıkları için paşaya teşekkür etti ve yapılan dedikodulardan şikâyetle bulundu.⁹¹

Nezihe Muhiddin'in "1930 başarısı" olarak yorumladığı (*Türk Kadını*, 68: 121) Belediye seçimine katılma hakkının tanınmasında TKB'nin mücadelelerinin payı oldu mu? *Cumhuriyet*'in "Hem Nalına Hem Mıhına" sütununda "(Muhiddin'in) Kadın Birliği reisi iken o kadar uğraştığı, kadının intihap etmek ve edilmek hakları kendisi reislikten çekildikten sonra teslim edildi. O çalıştı, semeresini başkaları topladı" yorumu yapıyor.⁹² Muhiddin de aynı sıralarda "Hükümetimiz kadınlara bu hakkı verdi. Fakat mevcut Kadın Birliği azasının bu hakkı hüsnü istimal edeceğine [iyi kullanacağına] itimadım yoktur," diyordu. Dahası "Kadın Birliği benim zamanımda doğdu benim zamanımda büyüdü," diyor ve TKB yönetimini "cahil sütnineler" olmakla eleştiriyordu.⁹³ Muhiddin'e göre "bu hanımlar türlü hilelerle müessesenin başına geçip kurulmuşlardı. Muhiddin'e göre artık Kadın Birliği'ne lüzum yoktu:

"Kadın Birliği artık yardım birliğine inkılap etmiştir. Bugün kadın birliği yoktur, millet birliği vardır. Hükümet millet arasında cinsiyet farklarını, imtiyazlarını birer birer ayıklamaya başladı. Mesele bu safhaya döküldüğünde kadın davası kendiliğinden ortadan kalkmıştır."⁹⁴

TKB'nin Nisan 1930'dan, İstanbul'da uluslararası kadınlar kongresine ev sahipliği yaptığı ve kendini feshettiği 1935 Mayısına değin süren çalışmaları basında tekil, kısa haberlerle yer aldı. *Cumhuriyet* gazetesindeki TKB haberlerine özetle değinmeliyim. Kadın Birliği'nde belediyeçilik üzerine konferanslar devam etti.⁹⁵ Dr. Mazhar Osman'ın kadınları aşağılayan bir yazısı KB üyeleri arasında teessürle karşılandı ve tepkilere yol açtı.⁹⁶ Birkaç gün sonra *Cumhuriyet*'in "Hem Nalına Hem Mihına" sütununda Rusya'da kadınların askerlik yaptığını belirtildikten sonra, "Ey hadi bakalım, Kadın Birliği azayı muhteremesi yalnız intihap hakkı istemek kâfi değil, asker olmak hakkını da isteyin, sizi bekliyoruz! Nasıl işinize geliyor mu hanımefendiler?" deniyordu.⁹⁷ İki gün sonra aynı sütunda TKB idare heyeti üyesi olan ancak yazıda "bir hanımefendi" olarak belirtilen Mediha Fazlı'nın cevap mektubu yayımlandı. Mediha Fazlı, "Bünyesi müsait olan her kadın icap ettiği zaman vatanını müdafaa için asker olmaktan çekinmez. Fakat Kadın Birliği azaları harbi ortadan kaldırmak istiyorlar. Harp aleyhinde harp çarelerini düşünüyorlar," sözleriyle kadınların barışçılığını vurguladı. Fazlı'nın mektubu, II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda Uluslararası Kadın Birliği'nin ve üyesi olan TKB'nin -1935 İstanbul Kongresinde de karşılaşacağımız gibi- "sulh" için uğraştığını ima ediyordu.⁹⁸

Bu tartışmalar sürerken TKB 1930 belediye seçimlerine hazırlanıyordu. Başkan Latife Bekir, Nakiye Hanım'ın TKB'ye ilişkin eleştirilerine yanıt veriyor, müsamereler yaparak ve rozet dağıtarak topladıkları para ile "birçok hayırlı işler" yaptıklarını, senede yüz kız çocuğunu giyindirdiklerini, birçok çocuğu okutmak için para verdiklerini, birçok kadına da iş bulduklarını açıklayarak ilave ediyordu: "Şimdilik bizim için de bu kafidir."⁹⁹ TKB Mayıs 1930'da "kamuya yararlı dernek" statüsü kazanmak üzere Valiliğe müracaat etti.¹⁰⁰

Mayıs 1931'de, İstanbul belediye meclisinin bir toplantısında ilk kez bir kadın söz aldı. Muallim Nakiye Hanım, "çocuk sütü teminindeki müşkülât" konusu tartışılırken konuşmaya katıldı ve kreşlerin ve yatılı okulların düzenlenmesinin, 150 çocuğa süt sağlanmasından daha önemli olduğunu belirtti.¹⁰¹ Aynı günlerde, 10 Mayıs günü başlayan CHF 1931 kongresinin bildirisinde, fırkanın kadınların siyasi haklarını

kullanması için "lazım gelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife adedeceği" vurgulandı.¹⁰²

1931 Ağustosunda yaşanan bir gelişme "Beynelmilel İş Kadınları Birliği" (Soroptomistler)¹⁰³ üyelerinin İstanbul'a gelmesiydi. Kadın Birliği'nin karşıladığı heyet, Türk iş kadınlarının derneğe katılmasını hedefliyordu.¹⁰⁴

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu değişikliğinin 5 Aralık 1934 günü, TBMM'de kabulünde (Kocatürk 1988: 571) TKB'nin bir kutlama eylemi olmadı. *Yedigün*'den gazeteci Naci Sadullah siyasal haklar vesilesiyle yaptığı TKB röportajında, Birliğin üyelerini daha çok dış görünüşleriyle, fotoğrafta nasıl çıktığıyla meşgul kadınlar olarak tanımlaması dikkat çekiyordu. Latife Bekir gazeteciye, "En büyük isteklerimizden biri erkeklerle mü-savi haklara sahip olmaktı. İsteklerimizin bir kısmına nail olduk. Şimdi en büyük arzumuz mebus olmaktır," dedi.¹⁰⁵

IV. On İkinci Arsiulusal Kadınlar Kongresi, TKB'nin Kendini Feshi (Nisan-Mayıs 1935)

Arsiulusal Kadınlar Kongresi (18-24 Nisan 1935)

Nisan 1935'te Uluslararası Kadınlar Birliği'nin (UKB) on ikinci bey-nelmilel kongresinin İstanbul'da toplanması ile TKB yeniden gündeme geldi. Kongre hazırlıkları için 2 Nisan'dan itibaren kente gelmeye baş-layan UKB yöneticilerinin basın açıklamaları büyük ilgiyle karşılandı. 18 Nisan günü Latife Bekir'in "Hoşgeldiniz" nutkuyla açılan kongreye "32 memleketten beş yüz kadar kadın" katıldı. Bu ülkeler ABD, Avus-tralya, Avusturya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Dani-marka, Finlandiya, Fransa, Hindistan, Hollanda, İngiltere, İran, İrlan-da, İspanya, İsveç, İsviçre, Jamaika, Lehistan, Macaristan, Mısır, Nor-veç, Polonya, Portekiz, Romanya, Suriye, Türkiye, Ukranya, Yeni Ze-landa, Yugoslavya, Yunanistan idi. Cezayir, Filistin gibi henüz bağımsızlığını kazanmamış topluluklardan da kadın delegeler kongreye ka-tıldı. Hitler ve Musolini'nin yönetimindeki Almanya ve İtalya'nın "ka-dın dernekleri olmadığı için" kongreye katılmadığı bildirildi. Asıl ne-den ise her iki ülkenin hızla silahlanarak savaş siyasetlerine yönelme-siydi. Japonya delegesi ise son anda kongreye katılmadı. İngiltere, Fransa ve ABD delegeleri Türkiye'nin henüz dahil olmadığı/edilmedi-

ği Cemiyet-i Akvam'ın silahsızlanma komisyonlarının faal üyeleri idi. Kongre gerçekte II. Dünya Savaşı öncesi büyük güçlerin emperyalist saflaşmasını gösteriyordu. Kongrenin iki teması vardı. Kadın hakları/ feminizm ve barış. Uluslararası Kadın Birliği'nin kadınların eşitliği için komisyonlar halinde yürüttüğü çalışmalar bu kongrede enine boyuna tartışılacaktı. Ancak yaklaşan dünya savaşı tehlikesi, kongrede "sulhun korunması" temasını en acil mesele olarak öne çıkardı. Silahlanmaya –daha özgül olarak belirtmek gerekirse Almanya, İtalya ve Japonya'nın silahlanmasına– ve "Hitler tehlikesine" karşı, başta İngiliz delegeleri olmak üzere, Fransa, ABD ve diğer Batılı ülkelerin delegeleri tutum aldı ve gündemde bu başlığın ağırlık kazanmasını istediler. Buna karşılık kongrede –Mısır Huda Sharaawi tarafından temsil ediliyordu– Doğu ülkelerinin delegeleri dünya meselelerine değinmekten daha çok feminizmi gündeme getirdiler, kadınların hak taleplerini savundular. Türk delegeler ve "kadın sayıtlar" ise istisnasız her konuşmada "Yüce Atatürk'e şükran duygularını ifade etmeyi" borç bildiler. TKB Başkanı Latife Bekir, Kongreyi açış konuşmasında "Son zamanlara kadar yalnız erkeklere mahsus olan medeni ve siyasal bütün haklardan büyük şefimiz Atatürk'ün sayesinde bugün müstefid bulunan Türk kadınlığının mümessili" olarak söz aldığını vurguladı.¹⁰⁶

Zafer Toprak, kongrenin İstanbul'da toplanmasının ardında "Türk kadınının siyasal haklarını kısa sürede elde etmesi"nin yattığını öne sürüyor. Ancak barışın kongre gündeminde yer alması TKB için beklenmedik bir gelişmeydi. Toprak'a göre, "On İkinci Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi CHP çevrelerince öngörülemez bir politik arenaya dönüşmüştü. Almanya ve İtalya kongreye katılmamıştı. İngiltere, Amerika ve Fransa ise kongreye ağırlığını koymuşlardı. Türkiye, farkında olmaksızın 'müttefiklerin' propagandasına alet olmuştu. Tüm Avrupa'nın silahlandığı bir dönemde pasifist tavır almak, barışı savunmak, silahsızlanmadan yana olmak ulusal çıkarlarla bağdaşmayabilirdi" (1986).

TKB'nin Kendini Feshi (10 Mayıs 1935)

Türk Kadınlar Birliği'nin 1924 yılında başlayan etkinlikleri 1935 Mayıs ayında "Ars-ı Ulusal Kadınlar Kongresi"nin hemen ardından "kendini feshi" ile sona erdi.¹⁰⁷ Böylece TKB'nin ilk evresi tamamlandı. Bu "kendini fesh" kararı CHP'nin baskılarıyla alındı. Zafer Toprak'ın da

belirttiği gibi, "Emir yüksek yerden gelmişti, CHP, Türk Kadınlar Birliği'nin kendini fesh etmesini istiyordu." (1986). Birlik Reisi Latife Bekir basına demecinde, "Birliği sevinç içinde kapatıyoruz," dedi. Gazetecinin, "Siz ve diğer kadın azalar bundan sonra ne yapacaksınız?" sorusuna Bekir, "Hepimiz Fırkada (CHP), hayır cemiyetlerinde azayız. İçimizde bu cemiyetlerde faal işlerde çalışanlar var. Bu cemiyetlerde çalışacağız," yanıtını verdi. Bekir, Nisan 1935 Kongresinde seçildiği UKB ikinci reisliğinden de istifa edeceğini duyurdu.¹⁰⁸ Bekir, "Türk kadınına Türk erkeği kadar hak ver(il)diği için" TKB'nin etkinliğine devam etmesinin gereği kalmadığına inandığını belirtti:

Teşkilatı esasiye kanununun son tadili Türk kadınına Türk erkeği kadar hak verdiği için ben bile artık bu müessesenin ademi lüzumuna [gerekli olmadığına] kani idim. Birliğin bugüne kadar kalmasının sebebi, hükümetimizin müsaadesi ile bundan bir sene evvel Uluslararası Alyansın kongresinin İstanbulumuzda yapılması tarihinin tesbit edilmiş bulunması ve kongrenin de ancak Kadınlar Birliğinin bulunduğu yerde yapılması mecburi olduğundan idi.¹⁰⁹ (ab)

TKB 1949 yılında yeniden kuruldu, başkanlığına Latife Bekir Çeyrekbaşı getirildi (Moralı 1969). Askeri darbe dönemlerinde (27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980) geçici olarak kapatılması dışında, en yaygın şubeye sahip kadın derneği olarak günümüze değin etkinliklerini sürdürdü.¹¹⁰ Nezihe Muhiddin'in istifasından kısa bir süre sonra başkan seçilip 1935 yılına dek bu görevi yürüten Latife Bekir (Çeyrekbaşı) 1946'da İzmir milletvekili olarak parlamentoya girdi (Moralı 1969).

V. Unutturulma, Tarihten Silinmiş

Kemalistlerin "yeni kadın" tasarımına uygun düşmeyen, Kemalist kadın hakları projesine kendisini uyarlayamayan ve otoriter bir siyasal ortamda kadın hakları alanında devletten bağımsız bir güç oluşturmaya çalışan Nezihe Muhiddin'in Türkiye'nin tarihinden silinmesi süreci, mahkemelerle yıldırma, unutturulma ve reddedişe dayalı bir yol izledi. Aleyhinde "yolsuzluk, sahtekârlık, emniyeti suistimal" suçlamalarıyla birbiri ardına açılan davalardan, aklanarak veya beraat ederek değil, af kanunu ile kurtulabildi. Bu davalar, kişisel itibarını kamu önünde kadın haklarını yeniden savunamayacak denli düşürmüştü. Ardından suskunluk dönemi geldi. 1927'de kadınlığı aşağılayan bir karikatüre ilişkin bir demecinde belirttiği gibi, "izzet-i nefsi kırılan insanlar, daha

kolaylıkla sükut ederler".¹¹¹ Hiç kimse onu hatırlamak istemiyor, yanı-na yaklaşmıyordu. Celal Nuri (İleri), Nezihe Muhiddin'in mahkemele-ri sürerken, kadınlara ilişkin bir makalesinde "Gazetelerde kadın imza-larına rast geliyorum. Nezihe Muhiddin Hanımefendi neden sustu, küstü? Bu sükut kendisine yakışır mı?" sorularıyla onu hatırladı.¹¹² Ni-san 1930'da kadınların Belediye seçimlerine katılma hakkı tanındığın-da¹¹³ *Cumhuriyet*'te "Hem Nalına Hem Mihnâ" köşesinde, Nezihe Muhiddin'in aday bile olmaması "talihsizlik" olarak nitelendi.¹¹⁴ Ara-lık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındığında bir muhabir onu hatırladı ve görüşmesini alaycı bir tarzda aktardı.¹¹⁵ On İkinci Ar-sıulusal Kadınlar Birliği Kongresi İstanbul'da yapılırken Suat Derviş, Nezihe Muhiddin ile konuştu (1935). Ve son olarak İbrahim Hoyi'nin Nezihe Muhiddin ile röportajı yayımlandı (*agm*).

Bu dönemde, evinde yakın dostlarıyla bir araya geldiği, küçük bir çevreye açık olan aylık çay toplantılarını sürdürdü, roman yazarak ge-çimini sağlamaya çalıştı, öğretmenliğe devam etti.

Muhiddin'in Türkiye'nin tarihinden silinişi ise, onu artık tanımayan nesillere yönelik tarihyazımı ile gerçekleşti. Enver Behnan Şapolyo, ilk önemli makaleleri *Kadın Yolu*'nda yayımlandığı ve o dönemde Ne-zihe Muhiddin'den övgüyle söz ettiği¹¹⁶ halde, daha sonraki yıllarda yazdığı tarih/anı kitaplarında, genel yayın müdürünün adını anmadı. Yaşar Nabi Nayır, aynı şekilde Nezihe Muhiddin'e anılarında ya da ya-zılarında atıf yapmadı ve değinmedi. Gençlik yıllarında ilk yazılarını yayımlayan yazı işleri sorumlusunu, Nezihe Muhiddin'i iki yazar da yok saydı.

Afet İnan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*'nda, kaynakça bölümünde *Türk Kadını* kitabı bulunduğu halde Nezihe Mu-hiddin'in adını anmadı (İnan 1970). Tezer Taşkiran ünlü referans kita-bında Kadın Birliği'nden Esma Zafir'e değinirken, Nezihe Muhiddin'in adından bile söz etmedi. Nezihe Muhiddin'in düzenlediği ve açış ko-nuşmasını yaptığı Hukuk-i Aile İçtimai'nin¹¹⁷ anlatırken Muhiddin'in konuşmasının yerine babası Ahmet Ağaoğlu'nun makalelerinden alın-tılar yayımladı (Taşkiran 1973: 125 ve 104-15). Türk Kadınlar Birliği ise görebildiğim kadarıyla hiçbir yayınında Nezihe Muhiddin'e değin-medi. Muhiddin'i tanıyan kuşaklar, bu pırıltılı kadının imgesini de be-raberlerinde götürerek, yavaş yavaş yok oldular.

Sonuç

Nezihe Muhiddin'in bu incelemenin konusu olmasının nedeni, onun geçen yüzyılın sonlarında doğmuş ve bu yüzyılın başlarının geçiş toplumunda etkin olmuş önemli bir feminist düşünür-eylemci olmasıdır. Muhiddin Cumhuriyet'in kuruluş döneminin siyasal ortamında ulusal inşaya kadınların katılımını sağlamak ve "kadın elleriyle" cumhuriyet inkılabının yerleştirilmesi ve kadınların karar mekanizmalarına katılımı için mücadele etti. Kadınlığı "erkek tahakkümündeki" (Oruz 1986: 29) toplumun dayattığı eşitsiz konumda yaşayan bir "zümre" olarak algıladı. Kadınlığın özgül durumunu tahlil etti ve süfliyetten (değersizleştirilmeden) kurtulması için mücadele etti. Erkek alanında, onca alay, aşağılama, çarpıtmaya karşın bir feminist olarak varoldu ve kadınları savundu. Nezihe Muhiddin kadınların toplumda "mevcudiyetini ve gücünü" gösterme mücadelesinin kadınların birliğiyle başarılabacağına inandı. Kadınların tüm haklarını "iktisab etmek" (almak) için mücadele etti. "Haklarımızı vermeseler de biz onları alacağız" sözü onun mefkûreci/mücadeleci karakterini simgeliyordu. Kadınların kimliklerine, benliklerine¹ sahip çıkmalarını savundu. Kadınlığın durumunun, biyolojik özelliklerden değil, toplumsal kurgulardan kaynaklandığını gördü. Nezihe Muhiddin siyasal alana "kadınlık nokta-i nazarından [açısından]" baktı ve milliyetçi "inkılâbın verdiği büyük fırsatla" kadınların haklarına kavuşması, eşit vatandaşlar olarak millet imgelemi ve tasarımı içinde yer alması için uğraştı. Kadınların toplumsal vazifelerini yerine getiren vatandaşlar olarak tüm haklara sahip eşit bireyler olmasını arzu etti. Yeni toplum projesinin kadınların katılımı olmaksızın başarılı olamayacağını, Cumhuriyet'in inkılaplarının tamamlanamayacağını savundu. Kadınları büyük kitleler halinde ulusal inşaa sürecine ve dönüşümlere katılmaya çağırdı. Kadınların siyasal iktidar ve toplumsal güç alanlarına katılımı için çalışmaları onu kadın tarihimizin eşsiz bir kişiliği haline getiriyor ve Muhiddin'in toplumumuzun,

bu yüzyılın başındaki en önemli kadın düşünürleri arasında yer almasını haklı kılıyor.

Muhiddin ve TKB Grubu'nun mücadelesine karşılık olarak Cumhuriyetçi erkekler, kadınların toplumdaki rolünü anneliğe indirgemeye çalıştılar. Kadınların toplumsal rolünün, "annelikten vakit bulduklarında, en fazlasından hayırkârlık" olduğunu öne sürdüler. Kadınları eşlerinin muavini, edilgen, seyirci ve toplumsal projenin tamamlayıcıları olarak görmek istediler. Muhiddin ve TKB Grubu'nun bu büyük toplumsal projenin, diğer adıyla Cumhuriyet'in kuruluşunda kadınlara erkeklerle eşit önemde bir rol verme mücadelesi, Kemalist iktidarla çatışmaya neden oldu. TKB Grubu ve Nezihe Muhiddin örgütlenip iktidar üzerinde bir baskı grubu oluşturdıkları, kadınların haklarını kazanmada ve ulusal inşada toplumsal failler/eyleyiciler olmak istedikleri için Cumhuriyetçilerle karşı karşıya geldi. Cumhuriyetçi feministlerin "kadınlık mefkûresi"ni yaşama geçirmeye çalışıp bu alanın failleri/eyleyicileri olmak istemeleriyle, Cumhuriyetçi iktidarın "çağdaşlaşma ideali"ni kendi tekelinde tutma ve Tekeli'nin gösterdiği gibi kadın haklarını Batı'ya karşı demokrasinin sembolik göstergesi olarak kullanma siyasası (Tekeli 1982) cumhuriyetçi kadınlarla iktidar arasında çatışmayla sonuçlandı. Bu, aynı zamanda her iki tarafın "ideallerinin" de çatışmasıydı. 1923-1927 yılları arasında ortaya çıkan çelişki şudur: Cumhuriyetçi iktidar "kadınlar" adına konuşmak, kadın haklarının sınırlarını cinsiyetçi temelde, ataerkil sınırlar içinde belirlemek ve kadın hakları alanındaki kazanımları rejime mal etmek istiyordu. Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucuları/TKB Grubu'nun eylemcileri ise "hürriyet" ortamında yeniden kurulan kamu alanında siyasal, toplumsal ve iktisadi haklarına kavuşmak için, yeni kurulmakta olan rejimin kaldırım kenarında izleyenleri² değil, kurucuları, toplumsal failleri/eyleyicileri olmak istiyorlardı. Cumhuriyetçi birinci dalga feminizmin siyasal haklar hamlesi, kısa bir süre sonra Kemalist rejim tarafından polisiye tedbirlerle ve karalama yöntemiyle bastırıldı.

Bu olgunun analizi, Türk milliyetçiliğinin sınırlarını, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki siyasal iktidarın otoriter ve cinsiyetçi niteliğini ve ülkemizin kadın tarihini anlamaya ve tahlile yardım ediyor. Bu çatışmanın ilk ayağı, Kemalistlerin ve CHF'nin kadın hakları dahil olmak üzere modernleşmeye ilişkin her türlü düşüncenin ve edimin üzerinde siyasal denetim kurma, yönlendirme ve kendine maletme siyasalarıdır. Kemalist siyasetçiler ve cumhuriyetçi erkek yazarlar tek bir

sesle TKB eylemlerini ve fikirlerini "ciddi bulmadıklarını" açıklayarak, kadınların geçmişteki ve Cumhuriyet'in kuruluşundaki mücadelelerini yok saymaya, eylemcileri dışlamaya çalıştılar.

Cumhuriyetçi öncü grup, Nezihe Muhiddin'e karşı toplumun kadın inkılabına "hazır olmadığını" ileri sürerken, erkek bireyler olarak henüz böyle bir dönüşüme hazır olmadıklarını, bu konuda hissettikleri tereddüdü de açığa vuruyorlardı. Nezihe Muhiddin ve TKB Grubu'nun mücadelesi otoriter yöntemlerle bastırıldı. 1925'te kadınlara karşı "Türk kadını vatana evlat yetiştirerek memlekete karşı vazifesini ifa etmektedir" önermesiyle kadınların siyasal ve sosyal haklarına karşı çıkan Kemalistler, ne olmuştur da kadınların 1930'da Belediye seçimine katılmasını, 1934'te ise siyasal haklarını sağlayan yasaları çıkarmışlardır? Bu sorunun yanıtı iki yönlü olabilir. İlki kadınlar cephesindeki gelişmeler. 1923-27 yılları arasında KHF ve KB çatısı altındaki kadınların hak mücadeleleri bu hakların kazanılmasında etkili oldu. Ancak, bugüne değin taşınan, modernleşme reformlarının kadınların mücadelesi sonucu değil, Cumhuriyet yönetiminin siyasaları sonucu gerçekleştiği iddiasını tüm topluma ve dünyaya kabul ettirmek için KHF ve TKB'nin anılan dönemdeki mücadeleleri Kemalistlerce bastırıldı. İkinci olarak, Şirin Tekeli'nin çok iyi bir şekilde gösterdiği gibi, II. Dünya Savaşı öncesinde, I. Dünya Savaşı'nda müttefikleri olan ülkelerde, Almanya ve İtalya'da hâkim olan faşist yönetimlerin ve liderlerin çizgisiyle Türkiye'nin farkını dünyaya göstermek üzere kadın hakları ve Türk Medeni Kanunu demokratikleşmenin ve modernleşmenin simgesi olarak işlev gördü (Tekeli 1982). Yunus Nadi'nin 1929'daki bir yazısı bu görüşü sergiler:

İnkılabın feyzi ve kadınlığımızın kemale istidadı sayesinde şimdiden görmekte olduğumuz tekamül manzarası gözlerimizi kamaştırıyor ve yer yer kalplerimizi iftihar hisleriyle dolduruyor... Türk kadınlığına ait inkılabın ehemmiyet derecesini bilhassa Avrupa'da müşahade etmek mümkündür... Kadınlığımız kendisine taallûk eden inkılabın güzelliğini ve yüksekliğini Avrupa'nın içinde binnefis göstermeğe ve isbat etmeğe muvaffak dahi olmaktadır.³ (ab)

Nezihe Muhiddin Cumhuriyetçileri, kadınları "gayri meş'ûr [bilinçsiz/şuursuz] çocuk" olarak görmemesi için uyarırken, Kemalistlerin "tabula rasa" kadını, "çocuk kadın"ı topluma dayatmasına tanık oldu. Kadınlığın süfliyetten kurtulması için yaşamı boyunca mücadele eden Nezihe Muhiddin, saldırılarla kendisinin kişisel olarak değersizleştirilmesine engel olamadı. Bir kadın hakları savunucusunun, toplumda et-

kin olmuş karizmatik bir kadının, Nezihe Muhiddin'in tam da siyasal kırılma noktasında kadınları örgütleyerek, hükümetten kadınlara siyasal ve toplumsal haklar talep etmesi, onun kişisel tarihindeki en büyük düş kırıklığını ve engellenme bunalımını yaşamasıyla sonuçlandı. Adı unutturulan ve tarihten silinen kadınlığın bu "enfüsî şahsiyetinin" bıraktığı izler ise silinemedi.

Notlar

Giriş

1. Muhiddin'in yaşı hususunda iki farklı bilgi var. Tuncor (1996), Toros (1976) ve Oruz (1958), 1889'u doğum yılı olarak gösterirken kendisi 1893'te doğduğunu ifade ediyor (bkz. "Nezîhe Hânım Da'vâsı", *Cumhuriyet*, Sayı 1226, 7 Teşrin-i Evvel 1927, 3).
2. Muhiddin'in roman, öykü vb. kurgu eserlerindeki edebi düzeyinin yorumu ve eleştirisi bu çalışmanın sınırlarını aşıyor. Muhiddin'in ulaşabildiğim kurgu yapıtları şunlardır: *Şebâb-ı Tebâh*, İstanbul, Muhtar Halid Kitabhanesi, 1327 [1911]; *Benliğim Benimdir*, İstanbul, Sudi Kitabhanesi, 1929; *Periler Mağarası*, İstanbul, Numune Matbaası, 1932; *Kevser Nine*, İstanbul, Anadolu Türk Kadını, 1934; *Bozkurt: Küçük Mehmet'in Romanı*, İstanbul, Muallim Fuat Anadolu Türk Kütüphanesi, 1934; *Ateş Böcekleri*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1936; *Bir Aşk Böyle Söndü*, İstanbul, Sertel Basımevi, 1939 (2. Baskı: *Bir Aşk Böyle Bitti*, İstanbul, Vatan Basımevi, 1943); *Avare Kadın*, İstanbul, Arif Bolat Kitabevi, t.y. (1943); *Bir Yaz Gecesi*, İstanbul, Tan Basımevi, t.y. (1943); *Çingiraklı Yılan*, İstanbul, Arif Bolat Kitabevi, t.y. (1943); *İzmir Çocuğu* (*Geçen Cihan Harbi Mütareke Senele-ri*), İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1943; *Kalbim Senindir*, İstanbul, Yeni Sabah Basımevi, t.y. (1943); *Sabah Oluyor*, İstanbul, Arif Bolat Kitabevi, t.y. (1944); *Florya*, t.y. (operet, İstanbul'da 1936'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda sahnelendi, müziği Sezai Asal tarafından bestelendi; Taha Toros, görüşme).
3. Kemalizm terimini, Taha Parla'nın çok iyi açıkladığı gibi, resmi ve egemen bir siyasal ideoloji anlamında kullanıyorum. Keza Kemalistler terimini Parla'nın anılan kaynaklardaki tanımıyla kullanıyorum. Bu çalışmada, aksi belirtilmediği takdirde, Parla'nın yaptığı "Kemalizmler" ayrımını dikkate alarak, 1923-1938 tarihsel Kemalizmini referans çerçevesi olarak alıyorum (bkz. Parla 1991a: 9-19 ve 1992: 317-29).
4. Bu konuda nicel bir araştırma yok, ancak Tunçay tek parti döneminin ilk yarısında eğitime yüklenen siyasal propaganda işlevine ve bu doktriner yaklaşımı hoşgörmeyenlerin bulunduğuna değinir (Tunçay, 1992: 238-9).
5. Atatürk inkılaplarına bağlılık ve yaygınlaştırma amaçları çoğu Kemalist kadın derneğinin tüzüğünde açıkça belirtilmiştir. Örnekler:
"Madde 2 - a) Atatürk'ün Türk kadınlarına ön görerek verdiği hakları Türkiye Cumhuriyeti Kanunları içinde korumak..." *Kadın Haklarını Korumaya Derneği Tüzüğü*, 1979. Kuruluşu 1962.
"Madde 2 - Birliğin gayesi: A) Türk inkılâbının kadınlarımıza verdiği hakları korumak ve bunların kullanılmasını sağlamak." *Türk Kadınlar Birliği Ana Tüzüğü*, 1949;

"Madde 4 - Dernek, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve Türk milleti-nin yükseliş yolu olan Atatürk'çülüğe bağlı kalmayı, çalışmalarında aşağı-da belirtilen sosyal ilkelere göre düzenlemeyi amaç olarak benimsemiştir." *Yardımsenler Derneği Tüzüğü 1928-1973, 1975.*

"Madde 2: Derneğin amacı, Atatürk İlke ve İnkılapları doğrultusunda ve Sosyal refah Devleti anlayışı çerçevesinde, kadın işgücüne yönelik istihdam, eğitim, kültür, hukuk ve sağlık alanlarında bilimsel araştırma ve tanıtım faaliyetlerinde bulunmak ve..." Bkz. "Kadın İşgücünü Destekleme Derneği Tüzüğü", kuruluşu 1993.

"b) Atatürk ilke ve Devrimleri ile kazanılmış olan Kadın Haklarının ko-runmasını, yaygınlaştırılmasını, geliştirilmesini ve bu alanda yurt çapında eğitimi sağlayacak olanakları araştırmak." "Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Derneği Tüzüğü" (daha sonra Merkezi), kuruluşu 1990.

Zerrin Ediz Türkiye'de kadın demekleri üzerine incelemesinde 1923-1993 yılları arasında kurulmuş demeklerin tüzüklerini, yönetmeliklerini sergiler (Ediz 1994). Bu çalışmadan alıntılarla örnekleri sürdürelim:

"1- Kişiliği: A) Dernek adının yüklediği sorumluluğun bilinci içinde Atatürk ilke ve devrimlerinin korunması, taassup ve cehaletle mücadele..." Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği (kuruluşu 1949) yönetmeliğinden aktaran Ediz 1994: 71.

"Madde 2 - A) Atatürk İlkelerinin ışığı altında, çalışan Türk kadınının bağımsızlık özgürlük ve eşitlik haklarını savunmak, bu konudaki taassup ve gericilikle savaşmak", Türkiye İleri Kadınlar Derneği (kuruluşu 1965) tüzüğünden aktaran Ediz 1994: 111. Anılan dernek, daha sonra, İlerici Ka-dınlar Derneği'nin (kuruluşu 1975, bkz. Ediz 1994: 131-42) kurucusu olan Beria Onger tarafından kuruldu.

"Madde 2: Derneğin amacı Atatürk İlke ve Devrimleri ile gerçekleşmiş olan hakların korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve çağdaş eği-tim yolu ile çağdaş insan ve çağdaş topluma ulaşmasıdır." Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (kuruluşu 1989) tüzüğünden aktaran Ediz 1994: 236. Ediz, adı geçen çalışmasında, kurucuları "kadın derneği" saymadıkları hal-de "kurucularının çoğu kadın olan ve kadınlara yönelik etkinlikler gerçek-leştiren" bu derneği kadın demekleri kategorisine dahil ediyor.

"Dernek her şeyden önce, - Yasalara, Demokrasiye, ferdi hak ve hürri-yetlere, - Fikir ve vicdan hürriyetine, - Laikliğe, Atatürk ilke ve inkılapla-rına bağlı, - Örf, âdet ve dini inançlara saygılıdır." Kadınlarımız Fikir ve Kültür Derneği (kuruluşu 1989) tüzüğünden aktaran Ediz 1994: 244.

"b) Atatürk ilke ve Devrimleri ile kazanılmış olan hakların korunması, yaygınlaştırılması, geliştirilmesi ve bu alanda yurt çapında eğitim sağlan-ması için çalışmak." Kadın Araştırmaları Derneği (kuruluşu 1989) tüzü-ğünden aktaran Ediz 1994: 255 (ab).

6. 70 yılı aşkın bir döneme ait bu geniş literatürün ve tutum alma kalıplarının birkaç temsilci örneğini vermek için, bkz. *Türk Kadın Birliği Kadın Sesi Cumhuriyetin 10uncu Yıldönümünü Kutlular*, 1933; Kadın Demekleri Fe-derasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar, 1983 ve İffet Halim 1933, Oruz 1986.

7. Afet İnan'ın bu konudaki açıklamaları şöyledir: "Türk kadınının seçim meselesi ile ilgili tarihinin üzerinde duracağım... Bu devrenin olaylarına tanık olmam dolayısıyla kişisel anlamda yer alacak, diğer taraftan B.M. Meclisi tutanakları ve kanun metinleri tarihi belgelerimizi teşkil edecektir... Türkiye'de kurulmuş olan kadın teşekkülleri diğer memleketlerde olduğu gibi, bir siyasi hak isteme ve bu bakımdan bir uğraşıma girişme yolunu tutmamışlardır. Ancak bu teşekküllerin müspet tarafı aydın kadınlarımızı bir araya toplayıp fikri bir gelişmeye vesile olmuş ve toplum içinde Kızılay gibi, veyahut diğer hayır derneklerinde toplu olarak çalışma olanağı sağlamıştır. Milletlerarası kadın dernekleriyle olan ilişkilerde siyasi haklarımızın kazanılmasına yarayacak bir çalışma olmamıştır... Kurtuluş Savaşı sırasında yine kadınlarımız tarafından siyasi hak isteği ortaya atılmamıştır." (İnan 1970: 163; *ab*). Bu yöndeki değerlendirmeler için bkz. Abadan-Unat 1982: 20; Doğramacı 1989: 89, 137; Onger 1965: 20; Sönmez 1975: 375; Taşkıran 1975: 397; Arat 1985.
8. Anılan sosyal bilimcilerin araştırmalarının yayımlandığı *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın* (Tekeli 1990a) yeni kadın kuşağının kimlikleri ve düşünceleri için önemli bir kaynaktır.
9. Bundan sonra *Türk Kadını*.
10. Bundan sonra Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucularını "KHF kurucuları" olarak; Kadın Birliği'nin 1924'te kuruluşundan sonra ise "TKB Grubu" olarak adlandıracam.
11. O dönemde soyadı kanunu kabul edilmediği için kadınların ilk isimlerinin yanına babalarının, evlendiklerinde ise eşlerinin adı gelirdi. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de kadın imzalı erkek yazarların varlığı (müstear isimler) ve bunların kimler olduğu konusu ise araştırılmayı bekliyor.
12. Bkz. Nezihe Muhiddin, *Benliğim Benimdir*, İstanbul, Sudi Kitabhanesi, 1929.
13. N. Hikmet Banoğlu sansürlü yıllarda basının durumunu anlatır ve bu hususa değinir: "Gazetelerde çalışan ve yazarlar daimi takip altında bulunduklarından bazı gazeteler bir hilei şer'ie bulmuşlar, yazılara müstear isim koymaya başlamışlardı. Bu, hafiyelerin [II. Abdülhamid'in hafiyeleri kastediliyor] işini bozduğundan 7 Ağustos 1881 tarihinde İstanbul'da çıkan Türkçe ve yabancı dil gazetelerine şu tebliğ yazılmıştı: 'İstanbul'daki gazetelerin imzasız veya müstear adlarla mektuplar, varakalar neşretmeleri katiyen memnu olup bu resmî ilân hilâfına o suretle mektup, varaka neşrine cesaret edecek gazetelerin imtiyaz sahiplerine ilk defa tenbihat yapılacak, tekerrüründe gazetesi muvakkat olarak tatil edilecek, üçüncü defada ise gazete tamamen lağvedilecektir'" (Banoğlu 1960: 40; *ab*).
14. Bu alandaki önemli bir belge, II. Meşrutiyet devrinde ve sonraları gazetecilik yapmış olan Münir Süleyman Çapanoğlu'nun (1896-1973) "Türk Basınında Nam-ı Müstearlar" adlı kitabı yayımlanmamış, "el yazısı olarak" kalmıştır (Koçu 1958: 3734-5). Oğlu Cem Çapanoğlu'na söz konusu el yazması kitaptan yararlanmama izin verdiği için teşekkür ederim. Cem Çapanoğlu Mart 2001'deki görüşmemizde bu kitabı yayıma hazırladığını

ve Gazeteciler Cemiyeti tarafından yayımlanacağını belirtti. Kadın imzalarıyla yazan erkek yazarlara birkaç örnek verirse: Münir S. Çapanoğlu'nun, "Pervin Safa", "Şaziye Süleyman" adlarıyla çeşitli kadın dergilerinde yazıları yayımlandı (Koçu 1958: 3734-5 ve Taha Toros Arşivi). Celal Nuri (İleri, 1881-1938), "Afife Fikret" adıyla *Atı* ve *İleri*'de yazdı (Taha Toros Arşivi).

15. Görebildiğim kadıyla özgün belge olarak yalnızca Taha Toros Arşivinde Nezihe Muhiddin'in el yazısıyla yazdığı Osmanlıca mektubu ve akrabası olan Mizyal Karaçam Şengil'de orijinal bir fotoğraf bulunmakta. Ayrıca Taha Toros'un belirttiğine göre, İzmir'de araştırmacılara malzemeleri vermek istemeyen ve kendisinin yayımlayacağını söyleyen bir bayanda, aileden kalan belgeler arasında Nezihe Muhiddin'in kimi mektupları ve notları bulunuyor. Umarım bu belgeler pek yakında gün ışığına kavuşur.
16. Taha Toros (görüşme), Kasım 1997.
17. Cemal Kutay (görüşme), Şubat 2000.
18. Bu alıntı formatını örnekleyelim: *Türk Kadını*, 29: 89. Buradaki ilk rakam(lar) 1931 baskısındaki, noktalama işaretinden sonraki rakam(lar) ise 1999 baskısındaki sayfa numaralarını gösteriyor.
19. "Atatürk" soyadı, TBMM'de 24 Kasım 1934'te bir kanun ile kabul edildi: "'Kemal' özdadlı Cumhurreisimize Atatürk soyadı verildiği hakkında Kanun'un kabulü." (Kocatürk 1988: 570). Bu yasanın hemen ardından, 17 Aralık 1934'te "Atatürk soyadının veya bunun başına ve sonuna söz konarak yapılan adların hiçbir kimse tarafından öz ve soyadı olarak alınamayacağına dair Kanun" (Kocatürk 1988: 571) TBMM'de kabul edildi.
20. *Kadın Yolu*: İstanbul'da, 16 Temmuz 1341 (1925) ile 1 Ağustos 1927 tarihleri arasında 30 sayı yayımlanan, Nezihe Muhiddin'in sahibi olduğu aylık dergi. 4. sayıdan sonra adı *Türk Kadın Yolu* olarak değişti ve sahipliğini Türk Kadınlar Birliği üstlendi. Görebildiğimiz kadıyla 21. sayısından itibaren sahibi yeniden Nezihe Muhiddin oldu.

1 Yaşamöyküsü

1. "Konferans", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 3, 6 Nisan 1329 [1913], 3-4.
2. Bkz. Muhteşem Neffel, "Kadınlar Cihânında, Türklerin Büyük Kadını Nezihe Muhiddin Hânım'a", *Seyyale*, Sayı 1, 22 Mayıs 1330 [1914], 8-10.
3. "Büyük kadınlar" terimi gerek Fatma Aliye ve Emine Semiye (1868-1944), gerekse Halide Edib tarafından kullanıldı. İlk iki yazar Osmanlı toplumunda kadınlığın yükselmesi için verdikleri mücadelede, tarihteki önemli kadın şahsiyetleri yaşadıkları güne taşımayı ve geniş kadın kitlelerine tanıtmayı hedefledi; Fatma Aliye kadınlara kadınlık gururunu geri kazandırmak, "süfliyyetden" (değersizleştirilmeden) kurtarmak için, İslam kadınlığını, "tarih-i nisvanımızın [kadın tarihimizin] büyük kadınlarını" (Kızıltan 1990: 303) gününe taşıdı. Daha sonra Halide Edib bu tutumu "Büyük Kadınlar" yazı dizisiyle sürdürerek döneminin kadınlarına büyüklük hissini

taşıyacaktır. Yalnız bir farkla. Edib'in bu "büyük târif-i 'a'ile arasında" tanıttığı önemli kadınların "ekseriyyeti Türk" değildi. Bkz. Halide Edib, "Büyük Kadınlar", *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı 6, 15 Eylül 1333 [1917], 81-3.

4. Bkz. "Turkish Women Seek Freedom", *The New York Times*, 24 Şubat 1924, VIII, 2: 2.
5. Taha Toros (görüşme). Muhiddin Bey, Musul İstinaf Mahkemesi (Bidayet Mahkemesi'nden sonra, Temyiz'den önce gelen üst mahkeme) reisliği de yapmıştır. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası Fa'âliyyetde", *Vakit*, Sayı 1989, 26 Haziran 1339 [1923], 1.
6. Asabiye uzmanı Dr. Faik Muhiddin Adam İzmir'e yerleşti. Vefatından sonra İzmir'de İkinci Beyler Sokağı'na Faik M. Adam'ın adı verildi. Ancak daha sonra bu isim değiştirildi; Taha Toros (görüşme). Adam ailesinden kimseye ulaşamadım. Faik Muhiddin Adam için bkz. Yalman 1970: IV, 37-8.
7. Tuncor 1996. Ayrıca bkz. *Türk Kadını*, 29: 89.
8. O zamanın kültürlü aileleri, kız çocuklarının eğitimi için evde özel ders aldırırlardı.
9. Bu konudaki bilgiler farklılık gösteriyor. İffet Halim Oruz, Ağa Hüseyin Paşa'nın, Nezihe Muhiddin'in babası olan Muhyiddin Bey'in dedesi olduğunu ileri sürüyor (1958a).
10. *Türk Kadını*, 29: 89. Nezihe Muhiddin bir süre devam ettiği Kumkapı'daki Sörler Mektebi'nde Fransızcasını ilerletti (Tuncor 1996).
11. Şerif Mardin, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın (1813-1871), 1860'larda, bütün devlet memurlarının edebi bilgilerini yükseltmeye ve ayrıca onları ülkenin temel kanunları ile ilgili bilgilerle techiz etmeye yönelik siyasalar uygulama çabasına değinir (1996: 234).
12. "Kıbrıslı Zade Azize Hanımefendi ilk defa Avrupa'da Uluslararası Kadın Kongresi'nde Türk kadınlığını başarıyla temsil etmişti" (*Türk Kadını*, 18-9: 79; *ab*). Kıbrıslı Azize Hanım'ın yaşamı ve görüşleri hakkında bir kaynağa ulaşamadım.
13. İffet Halim Oruz, Cumhuriyet öncesi Osmanlı kadınlarının hak mücadelelerinde "dünya süfretlerinin" yolunu izlediği görüşündedir: "Bizim kuşağımızdan önce aydın kadınlarımızın ve onları destekleyen erkek şahsiyetlerin de dünyadaki kadınlık hareketinin Türkiye'ye yansıttığı görülür. Ancak bu hareket daha ziyade süfretlerin yolunu takip eder... İkinci meşrutiyet döneminin bu davadaki öncü kadınlarını saygıyla anmak görevimizdir. Emine Semiye'ler, Fatma Aliye'ler, Kıbrıslı hemşireler, Leman'lar, Nuriye'ler, Ulviye Mevlan'lar, ilk kez uçağa binen kadınıımız Belkis Şevket ve Halide Edip bu dönemin ünlü şahsiyetleridir" (1986: 12; *ab*).
14. İdadi, Osmanlı eğitim sisteminde ortaöğretim kurumudur. Sultanilere ve meslek yüksekokullarına öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.
15. *Vakit*: Filip Efendi tarafından 1875'ten başlayarak İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. Kadınlar için ilk kez haftalık bir ek de veriyordu. 1879'da kapandı. Hakkı Tarık (Us, 1889-1956) ile ağabeyi Mehmet Asım (Us, 1884-1967) tarafından 22 Ekim 1917'de yeniden yayımlanmaya başladı. Başyazarı Ahmet Emin (Yalman, 1888-1957) olan gazetenin yazarları ara-

sında Ali Ekrem (Bolayır, 1867-1937), Reşat Nuri (Güntekin) vardı. Ruşen Eşref (Ünaydın, 1892-1959), Hüseyin Cahit (Yalçın, 1875-1957), Ziya Gökalp (1876-1924) ve Halide Edib'in de yazıları zaman zaman gazetede yayımlanıyordu. (*Büyük Larousse XIX*: 12067)

16. "Kadınlar Halk Fırkası Fa'âliyyetde", *agy*.
17. Nezihe Muhiddin günlük gazetelerde yayımlanan makalelerine tarih ve kaynak göstermeden *Türk Kadını* kitabında (30-1: 91-2) değinir. Muhiddin'in bu dönemde günlük gazetelerde yazdığı makalelerin büyük bir bölümüne ulaşamadım.
18. *Sabah*: İstanbul'da 25 Şubat 1876-7 Kasım 1922 arasında yayımlanan günlük gazete. Papadopulos Efendi'nin çıkardığı gazetenin ilk yazarı Şemseddin Sami (1850-1904) idi. Gazetenin yönetimini 1882'de Mihran Efendi üstlendi. (*AnaBritannica XVIII*: 569).
19. Bu belgeye ulaşamadım.
20. *İkdam*: İstanbul'da 5 Temmuz 1894 - 31 Aralık 1928 arasında yayımlanan günlük siyasi gazete. Sahibi ve başyazarı Ahmed Cevdet (Oran, 1861-1935) idi. Başyazarlığını 10 Ağustos 1912'den başlayarak Ali Kemal (1869-1922) üstlendi. Mütareke döneminde Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu, 1889-1974) yönetiminde yayımlandı ve Milli Mücadeleyi destekledi. (*AnaBritannica XI*: 485).
21. *Peyam-ı Sabah*: İstanbul'da yayımlanan (12 Ocak 1920 - 11 Eylül 1922) günlük gazete. Mihran Efendi'nin çıkardığı *Sabah* gazetesi *Peyam* gazetesi ile birleşti, gazetenin yönetimini Ali Kemal üstlendi. Gazetenin Kuva-yı Milliye'ye karşı yürüttüğü sert mücadele 1923 yılına değin sürdü. 11 Eylül 1922'de gazetenin adı yeniden *Sabah*'a dönüştürüldü. *Peyam* gazetesinin verdiği "Peyâm-ı Edebî" ekleri *Peyam-ı Sabah* tarafından da yayımlandı ve edebiyat çevrelerinden ilgi gördü (*AnaBritannica XVII*: 568).
22. Z. F. Fındıkoğlu Nezihe Muhiddin'in etkin olduğu Esirgeme Derneği'nin bu yöndeki faaliyetlerini belirtiyor. Bkz. Fındıkoğlu 1944: 706-7. Esirgeme Derneği'nin asıl adı Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'dir. Bkz. "Resm-i Küşâd [açılış töreni]: 'Osmânî ve Türk Hânımları Esirgeme Derneği Merkez-i 'Umûmiyyesinden [genel merkezinden]'", *Sabah*, Sayı 8631, 14 Eylül 1329 [1913], 3. "Teşekkür-i 'Alenî [açık teşekkür]: 'Osmânî ve Türk Hânımları Esirgeme Derneği'nden", *Sabah*, Sayı 8633, 16 Eylül 1329 [1913], 3. Bu belgeleri bana duyuran Ferit Ragıp Tuncor'a teşekkür ederim. Esirgeme Derneği için bkz. Çakır 1991.
23. "Bir Yenilik", *Cumhuriyet*, Sayı 1986, 18 Teşrin-i Sani 1929, 2. Bu görevi hangi tarihe kadar sürdürdüğüne ilişkin bilgiye ulaşamadım.
24. Nezihe Muhiddin kendisi için, "Ben daha ziyade içtimai mevzular üzerine düşünmeği tercih ediyordum," der (*Türk Kadını*, 32: 92-3; *ab*).
25. II. Meşrutiyet dönemindeki etkinliklerini anlatırken Nezihe Muhiddin, kadın muallimlerin bilgi/kültür düzeylerini yükseltmek için özel ders programları ve konferanslar düzenlediğini ve bunlar için Sâtu Bey'i, Selim Sırrı (Tarcan, 1874-1956) Bey'i davet ettiğini belirtir. Bunlar adı geçen derginin yazarlarıdır (*Türk Kadını*, 5: 110-1).

26. Şair Nigâr'ın her Salı evinde düzenlediği çay toplantılarına Süleyman Nazif de katılırdı. Nezihe Muhiddin'in yazarı bu toplantılarda tanıdığı belirtiyor. Taha Toros (görüşme).
27. Nezihe Muhiddin, "Süleymân Nazîf Bey'den Birkaç Hâtıra", *Kadın Yolu*, Sayı 26, 15 Kanun-i Sani 1927, 3.
28. *Atı*: İstanbul'da 1 Ocak 1918'de yayımlanmaya başlayan günlük siyasal gazete. Başyazarı Celal Nuri (İleri) idi. Mütareke döneminde köklü toplumsal, siyasal ve kültürel eleştirileriyle dikkati çekti. Mondros Mütarekesi (1918) sonrasında yeni Osmanlı yönetimini eleştirince kapatıldı. *Âni* adıyla yeniden yayıma geçtiyse de gene kapatıldı. 30 Ocak 1919'da *İleri* adıyla yayımlanmaya başladı. Celal Nuri'nin İngilizlerce Malta'ya sürülmesi (1920) üzerine gazetenin yönetimini kardeşleri Suphi Nuri (İleri) ve Sedat Nuri (İleri) üstlendi. Başyazarları Suphi Nuri'den başka Süleyman Nazif ve Yahya Kemal (Beyatlı) yazdı. *İleri* kurtuluş savaşından yana bir çizgi izledi. Bu arada Mustafa Kemal'in (Atatürk) ve Şefik Hüsnü'nün (Deymer) gönderdikleri imzasız yazılara da yer verdi. (*AnaBritannica* XI: 517). İlerde göreceğimiz gibi, *İleri*'nin "Anadolu kıyâmını [ayaklanmasını]" desteklediğini gösteren makalelerinden birini Nezihe Muhiddin yazmıştır. Bkz. "Tezvîrât [hilekârlıklar] Devâm Ediyor", *İleri*, Sayı 631, 12 Teşrin-i Evvel 1335 [1919], 4-5.
29. Celal Nuri (İleri), *Atı*'de, "Afife Fikret" takma adıyla yazdığı "Hânımefendinin Musâhabesi [sohbeti/söyleşi]" başlıklı sütununda bu mektupları ve Nezihe Muhiddin'in üslubunu över: "Nezîhe Muhîddîn Hânımefendi'nin yazdığı çok güzel bir hikâyeyi dizdirip basmadan evvel provalarını bana göndermek lutufkârlığında bulunmuş. Doğrusu böyle ince bir masalı okuduğum vakit yalnız kendi nâmıma değil, bütün Türk kadınlığı hesâbına gurûr titremesi hissettim. Nezîhe Hânım'ın kâbiliyyeti bütün Türk kadınlarının isti'dâdına delâlet eder... Nezîhe Hânım'ın Hüseyîn Rahmî'ye hitâben neşrettiği mektûblar büyük bir vukûf gösteriyor. Rahmî Bey bu yazıları pek beğendi. Nezîhe Hânım Avrupa romancılarını iyi okumuş; hem de hazmederekten okumuş. Üslûbu da kıvrak ve metîn. Üslûb işlerinde en 'aksî, en müşkil-pesend üstâdlardan Süleymân Nazîf Bey bile Nezîhe Hânım'ın rüzgârların ağzından yazdığı monologu pek beğenmiş de Edebiyyât Mecmû'ası nâmına birkaç satır senâyı kendi kalemiyle yazmış. Böyle hemşirelerimizle iftihâr ederiz ve kendilerine büyük muvaffakiyyetler temennî eyleriz. Varolsunlar." Bkz. Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, Sayı 217, 8 Ağustos 1334 [1918], 2. Ayrıca Muhiddin'in Hüseyin Rahmi ile mektuplaşmalarının bir örneği için Bkz. Nezihe Muhiddin, "Hüseyîn Rahmî Beyefendi'ye", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, Sayı 79, 3 Ağustos 1918, 901-3.
30. "'Hak' gazetesinin 4 Temmûz 1324 târifli nüshasında Nezîhe Muhlis Hânımefendi'nin 'İdeal Makâlesi Münâsebetiyle' 'üvânlı makâlelerini, derin vukûf ve ma'lûmâtlarına[,] şedîd ve sağlam fikir ve muhâkemelerine hayrân kalarak, ve çok istifâde ederek okudum. Mes'eledе fikren müşterek olduğumuzu görerek, düşüncelerimin doğruluğuna îmânım arttı ve pek se-

- vindim. Kendilerine gâyet müteşekkirim." Akçuraoglu Yusuf, "Cevâblarımız", *Türk Yurdu*, Sayı 18, 12 Temmuz 1328 [1912], 560-4. Akçuraoglu'nun andığı makale İstanbul kütüphanelerinde bulunamadı.
31. Bkz. "Kadınlar Fırkası", *İleri*, Sayı 1938, 27 Haziran 1339 [1923], 1.
32. Nezihe Muhiddin'in özel yaşamına ilişkin bilgiler Taha Toros ile görüşmeye (Kasım 1997) dayanıyor.
33. Cemal Kutay (görüşme).
34. Bkz. Nezihe Muhlis, ["Hitabe"], *Dârü'l-fünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimâ'ları* içinde, İstanbul, Tanin Matbaası, 1328 [1912], 80-3. Bundan sonra "Hitabe".
35. Yılını bilmiyoruz. Yaptığım soruşturmada Tepedelenligil ailesinin hayatta kalan fertlerinin Nezihe Muhiddin'i tanımadığı ortaya çıktı.
36. Yılını bilmiyoruz. Fotoğraflarından anladığımız kadarıyla yaklaşık 1920 yılı olmalıdır. O halde 20'lerin başları Nezihe Muhiddin'in siyasi faaliyetlerinin yanı sıra çocuğunun bakımı ile ilgilendiği yıllardır.
37. "Romancı Nezihe Muhittin Araz Dün Vefat Etti", *Cumhuriyet*, Sayı 12052, 12 Şubat 1958, 1. Nezihe Muhiddin haberde, ironik bir biçimde Nezihe Araz ile karıştırılarak soyadı "Araz" olarak verilmiştir. Bu yanlışlık yeni nesillerin Muhiddin'in soyadını dahi bilmediğini gösteriyor.
38. Kayıtlarında bulunmamasına rağmen, bu hastanenin La Paix (Şişli) olması ihtimali vardır. Muhiddin'in bu trajik sonu, dönemin ünlü yazarlarından ve TKB'nin etkin üyesi Şükûfe Nihal'in İstanbul huzurevindeki (Oruz 1986: 103-6) ölümüne benzer.
39. *Cumhuriyet*: İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. Yunus Nadi Abaloğlu tarafından kurulmuş, adını Mustafa Kemal'in önerisiyle almıştır. İlk sayısı 7 Mayıs 1924'te çıktı. Gazete yeni rejimi savunma ve halka benimsetme amacını taşıyordu (*AnaBritannica* VI: 251). "Cumhuriyet rejiminin resmi yayın organı" olarak tanımlandı.
40. "Kadın Birliğinin Müracaatı", 40 Yıl Önce, *Cumhuriyet*, Sayı 14530, 11 Ocak 1965, 4.

2 Düşünsel Temeller: Feminizm ve Milliyetçilik

1. Mihrî Hatun'un şiiri şöyledir: Çün nâkıs akl olur dirler nisâ / Her sözün mağrûr tutmaktır revâ // Lîk Mihrî dâînün zannı budur / Bu sözi dir ol ki kâmil usludur // Bir müennes yiğ durur kim ehl ola / Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola // Bir müennes yiğ ki zihni pâk ola / Bin müzekkerden ki bî-idrâk ola. Bkz. Kızıltan 1994: 114; *ab*.
2. Kızıltan, Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1290-1922) eli kalem tutan edibelere, hatta divanı olan şairelere değiniyor. Zeynep Hatun (Amasya ? - 1474), Mihrî (Amasya ? - 1506), Ayşe Hubba Hatun (? - 1583-90) ve Fıtnat Hanım (Zübeyde) (? - 1780) kadın divan şairlerinin öncüleridir (1994). On dokuzuncu yüzyıl kadın şairlerden yirmi ikisinin yaşamöyküsü ve şiirleri İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in çalışmasında yer alıyor (İnal 1988).

Mübeccel Kızıltan, incelemesinde on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın sonlarına değin Divan edebiyatı kurallarına göre şiir yazan otuz altı kadın şaire yer veriyor. Kızıltan, kadın şairlerin kültürlü, üst sınıftan ailelere mensup olduğunu belirtir. Babaları devlet yönetici, ordu ya da ulema sınıfından kültürlü kişilerdir, çoğunluğu hem başkent, hem kültür ve sanat merkezi olan İstanbulludur (üge).

3. Osmanlıca dil kuralları itibariyle "şair" erkek, "şaire" kadın şair; "edib" erkek yazar ve "edibe" kadın yazar anlamına gelir. Ancak kadınların matbuatta var olmasından sonra, "Şair Nigâr" örneğinde olduğu gibi, şair-şaire ayrımına pek rağbet etmeyen kadınlarca bu deyişler daha az kullanıldı, vurgulanması gereken yerler dışında retorikte yer almadı ve giderek ortadan kalktı.
4. Sema Uğurcan, Leman'ın basında ilk kez *Hazan* isimli bendinin 1887'den önceki bir tarihte (M. Leman'ın ifadesine göre 1882-83) yayımlandığını belirtir (1990).
5. Fatma Aliye yazısında, Şair Nigâr'ın "Efsûs" başlıklı şiirinin ilk dizelerini iletir (bkz. Fatma Aliye, "Efsûs", *Atı*, Sayı 96, 6 Nisan 1334 [1918], 2). Büyük şairin anısına bu dizeleri sunalım:

Feryâd ki feryâdıma imdâd edecek yok
Efsûs ki gamden beni âzâd edecek yok
Te'sîr-i mahabbetle yıkılmış güzel ammâ
Vîrâne dili bir daha âbâd edecek yok

6. Mübeccel Kızıltan incelemesinde Fatma Aliye'nin feminist görüşlerine dikkati çekiyor (1990).
7. Söz konusu kitap George Ohnet'in, *Volounté* adlı romanıydı (Kızıltan 1990: 285).
8. Bkz. *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 204, 11 Mart 1315 [1899], 2.
9. Bkz. "'Müsâvât-ı Tâmmemiz İçin", *Musavver Kadın*, Sayı 5, 9 Mayıs 1327 [1911], 10.
10. Halide Edib'in İngilizceden çevirdiği John Abbott'un *The Mother* adlı yapıtı (Enginün 1995: 39) *Mader* adıyla 1897-8'de yayımlandı. (Bkz. *Mader*, çev. Halide, Dersaadet, Karabet Matbaası, 1314). Mahmud Esad Efendi, *Mader*'e yazdığı önsözünde hem Halide Edib'i övüyor hem de Fatma Aliye'nin Batı dillerine çevrilen eserlerinden ve güçlü kaleminden övgüyle söz ediyordu: "... nîsvân-ı İslâmın terakkîsi maksad-ı âlî mersadiyle [yüksek amacını gözeterek] taraf taraf inâs [kız] mektepleri küşâd buyurulmuş ve elhamdülillâh yirmi senelik bir zamân zarfında âsârını, değil 'Osmânlılara, Avrupalılara bile tanıttıracak nice fâzılât-ı nîsvân yetişmiştir. Bundan yirmi otuz sene evvel biri çıkıp da yirmi sene sonra 'ismetlû Fâtma 'Aliye Hânımefendi gibi bir fâzıla-i 'Osmâniyye yetişeceğini ve yazdığı eserin Fransız, İngiliz, Garb lisânlarına da kemâl-i takdîr ile [büyük değer verilerek] nakledileceğini söyleseydi inanmazdık." Bkz. Mahmud Esad, "Kerîme-i Ma'nevîyyemiz [manevi kızımız] 'İffetlû Hâlîde Hânımefendi'ye", *age*.

Mahmud Esad Efendi (1857-1917) kitaba yazdığı önsözde de belirttiği gibi Hazine-i Celile-i Maliye/(Yüksek) Maliye Hazinesi hukuk müşaviridir. *Mader*'in kapağında Halide'nin, "Ceyb-i Hümayûn-ı [padişahın özel harcamalarını yapan daire] Cenâb-i Melikâne [ulu hükümdarın] Kâtib-i Sânisî [ikinci kâtib]" Mehmed Edib Bey'in kerimesi [kızı] olduğu belirtilmektedir. Burada Halide Edib'in, "İfâde-i Mahsûsa" başlığıyla kitabı sunuş yazısında, devrin siyasal kültürü uyarınca, II. Abdülhamid'e bağlılığını belirtmesi dikkat çekicidir.

11. "Kadınlık" kavramının tarihsel ve toplumsal uzantılarından pek haberli olmadığımız bir dönemde, 1980'lerin başında ortaya çıkan Yeni Feminist hareketin üyelerinin çevirdiği ve yayımladığı ilk kitap "Kadınlık Durumu" (Mitchell 1985) başlığını taşıyordu ve bu başlığı Attila İlhan'ın o günlerde yayımlanan bir makalesinin başlığından almıştık. Şimdi anlaşıyor ki, Attila İlhan 1923 öncesi Osmanlıca metinlere ulaştığı için bu terime hayli aşinaydı. Bizler ise feminizmi ülkemizde yaygınlaştırmayı amaçlıyorduk; ülkemizde yüzyıldan fazla bir süreyi kapsayan ve 80'ler feministlerinin duruşunu belirlemiş olan feminist tarihimizin yaratıcılarının ve kazanımlarının farkına varmadan, ama sezgisel olarak bir bağlantı, bir köprü kurarak... Kanaatimce, ideolojik yaklaşımlarımız epey farklı olsa da, Şair Nigâr'ların, Fatma Aliye'lerin, Halide Edib'lerin toplumdaki duruşu anlatılarla yani sözlü kültürle ve davranış kültürüyle anneannelerimiz, annelerimiz aracılığıyla bizlere, 80'ler feministlerine taşınmıştı.
12. Bkz. Emine Semiye, "İslâmiyyetde Feminizm", Halil Hamid, *İslâmiyyetde Feminizm Yâhûd Âlem-i Nisvânda* [kadınlar âleminde] *Müsâvât-ı Tâmmе* [tam eşitlik] içinde, İstanbul, Kitabcı Tahir Efendinin kütüphanesidir, t.y. (yaklaşık 1327 [1911]): 1-8. "Kadınlığın hürriyet-i şahsiyyesini istirdâd [geri alma]" deyişi Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin yazılarında sık kullanılır. Her iki yazar da, İslam reformcularının yaygın biçimde tartıştıkları gibi "Vakt-i Sa'âdet" devrini yüceltirler. Aliye ve Semiye'ye göre Muhammed Peygamber'in yaşadığı Vakt-i Saadet döneminde kadınların mevkii yüksekti; Abbasiler devrinden sonra bazı âdetlerin değişmesiyle kadınlığın durumu gerilemiştir.
13. Fatma Aliye, "Bablulardan 'İbret Alalım!", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 2, 24 Ağustos 1311 [1895], 2-3.
14. Gazete 200. sayıya kadar haftada iki kez yayımlandı. Gazetenin *Hanım Kızlara Mahsus Gazete* adıyla ek yayınları vardır.
15. Bkz. Emine Semiye, "İslâmiyyetde Feminizm", *agy*.
16. Nezihe Muhiddin, kuzini Nakiye Hanım'ın *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Zekiye imzası ile yazı yazdığını belirtiyor (*Türk Kadını*, 16: 77).
17. Zekiye, "'İsmetlü Şâdiye Hânımefendi'ye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 202, 25 Şubat 1314 [1898], 1-2. Halide Edib de İstanbul kadınlarının bilinçaltı bir "yükseklik duygusu" taşıdığına işaret eder. (1994: 160).
18. Nigâr Bint-i Osman, "'Kadın'a Dâ'ir", *Kadın* (Selanik), Sayı 5, 10 Teşrin-i Sani 1324 (1908), 7.
19. Fatma Aliye İstanbul'da yedi sene oturup anılarını yazan Emile Juliard'ın

Osmanlı kadınlarına ilişkin izlenimlerini eleştirir: "Buna ne dersiniz?.. Mösyö 'Jülyar'ın İstanbul'da yedi sene değil yedi sâ'at bulunması sabâhları akın akın küçücek kız çocuklarımızın ellerinde çantaları ve büyücek hânım kızlarımızın da suratlarında yeldirmeleri[,] yeldirmenin kolları üzerinde bulundukları sınıfların işâretini müş'ar [gösterir] şerifleri olduğu hâlde ibtidâ'iyye ve rüşdiyye mekteplerine [ilkokul ve ortaokullarına] gittiklerini görmek kâfi idi. Fakat yedi sene müddet İstanbul'da oturup da bunları göremeyince şimdi şu günlerde dahi bulunsa hânımların gazetelerde yazı yazmakta olduklarını görüp öğrenemeyecekmiş!" Bkz. Fatma Aliye, "Nisvân-ı İslâm ve Bir Fransız Muharriri", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 91, 5 Kanun-i Evvel 1312 [1896], 5-6. Aliye'nin bu makalesinin aynı günlerde Fransızcaya çevrilerek "Paris'te neşr edilmekte bulunan Ceride-i Şarkıyye" gazetesi tarafından yayımlandığını aynı makalenin altına düşülen nottan anlıyoruz. Ayrıca bkz. Kızıltan 1990: 294.

20. Bkz. Fatma Aliye, "Meşâhir-i Nisvân-ı İslâmiyyeden [ünlü İslam kadınlarından] Biri: 'Fatma Bint-i 'Abbâs'", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 8, 14 Eylül 1311 [1895], 3-4.
21. Hanioğlu, özellikle Abdülhamid zamanında hükümdara duyulan bağlılığın özel terimlerle ifade edilmesini anlatır (Hanioğlu 1995: 24-5). Öte yandan, bu tarz ifadeler, devrin siyasal kültürü icabı olduğu kadar, Abdülhamid rejiminde yayın yapmanın ve sürdürmenin zorunlu önkoşuluydu (bkz. Banıoğlu 1960).
22. Nezihe Muhiddin Erken Dönemde etkin olan Osmanlı-İslam kadınlarının II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber sessiz kaldıklarını anlatır: "Çocukken tanıdığım münevver ve mütefekkir hanımlardan pek çok hayırlı işler beklenilecek olan bu inkişaf [meşrutiyet] başlangıcında ses ve sedalarını işitmeği çok bekledim. Nedense hiç ses çıkaran olmadı, kendi köşelerinde, kendi hususi hayatlarında sessiz ve sedasız kalmağı tercih etmelerinde herhalde değişen siyasetin mühim bir tesiri vardı" (*Türk Kadını*, 32: 92; ab).
23. Fatma Aliye'nin yazın ve düşünce yaşamından çekilmesini Kızıltan, özel yaşamındaki zorluklara –en küçük kızı Zübeyde İsmet'in tanassur etmesi (Hıristiyan olması) ve sağlığının bozulmasına– bağlıyor (bkz. Kızıltan 1993: 29).
24. Fatma Aliye II. Abdülhamid'in kadın eğitime katkılarından övgüyle söz eder. Bkz. Fatma Aliye, "Bablulardan 'İbret Alalım!'", *agy*. Görebildiğim yazılarında bu yönde açıklaması olmasa da, bir kaynağa göre, II. Abdülhamid'e bizzat hizmet veriyordu. Metin Hasırcı'nın aktardığına göre, II. Abdülhamid'e "Sosyete içinde teşkilatımı kurdum. Badema [bundan böyle] buradan edineceğim malumatları size ulaştıracağım" sözleri Fatma Aliye'nin devrin tabiriyle "jurnalcilik" yaptığını da gösteriyor (Fatma Aliye Hanım 1994: 13). Hanioğlu, II Abdülhamid dönemindeki ünlü "jurnalciliğin" yığınsal bir histeri haline dönüştüğünü, hemen tüm sivil ve askeri memurların yerine getirdiği bu raporların bilgilendirme/istihbarattan çok yazının hükümdara duyduğu sadakati/bağlılığı ifade etme aracı olarak iş gördüğünü belirtiyor (Hanioğlu 1995: 25).

25. Kaynaklar, 1908 Temmuz'undan sonra birdenbire çoğalan "mecmû'a-i nisâ'iyye [kadın dergileri]"nin fazla yaşamadan kapandığını belirtmektedir: "Ma'ârifte pek az rağbetkâr olduğumuzu fî'len isbât ettik. Bu hakîkâti mahcûbiyyetle i'tirâf etmeliyiz. Zîrâ inkılâb haberimizi müte'âkıb intişâra [yayımlanmaya] başlayan mecmû'a-i nisâ'iyyeler rağbetsizlik yüzünden birer birer üfûl etti [kayboldu]." Bkz. Zekiye, "İ'tirâf-ı Hakîkât" *Mahasın*, Sayı 9, Ağustos 1325 [1909], 670-71.
26. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye: Tanzimat Döneminde 1869-1876 yılları arasında tamamlanarak özel hukuk ilişkilerini düzenlemek amacıyla çıkarılan ve 1851 maddeden oluşan yasa (*AnaBritannica* XV: 474). Mecelle Cemiye-ti'nin başkanlığını Fatma Aliye'nin babası Cevdet Paşa yürütmüştür (Tanpınar 2001: 163-9). Mecelle'nin Türkiye'de hukuk tarihi açısından önemi nedir? Bu soruya Velidedeoğlu şöyle yanıt verir: "(1) Bugünkü görüşlerimize ve 19 uncu asırda Avrupada meydana gelmiş olan yeni hukuk sistemine nazaran böyle noksanlıklarla malul olan Mecelle kendi devrine yani Osmanlı Devletinin o zamanki vaziyetine ve Mecelleden evvelki hukuki vaziyete nazaran ileri bir eserdir... (2) Mecelle islam hukukunun bir kısmını müdevven hale koymuş [kitaplaştırmış] olması itibariyle, hukuk tarihi bakımından mühim bir eserdir... (3) Mecelle, ahkamı fıkhiyeyi tedvin ederek bir kanun haline koymakla adeta fıkının muamelat kısmını *şeklen olsun* dinden ayırıp devletleştirmiş ve laikleştirmiş ve böylece bu sahalarda hakiki manasında laik kanunlar konulmasına yol açmıştır" (1940; *ab*).
27. "Aile hukukuna ise, İslam Hukukunun, bir yasa içinde tedvini caiz görül-meyen en kutsal bölümü gözüyle bakılırdı. Bu nedenle Mecelle içinde fık-hın sadece 'muamelat' denilen bölümü derinleştirilmişti" (Velidedeoğlu 1966).
28. Hukuk-i Aile Karamamesi: 1917'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen, Osmanlı toplumunda nikahlanma ve boşanmayı ilk kez kodifiye eden kararname: "156 maddeden ibaret olup bizdeki klasik tasnife göre 'münakahat [nikahlanma]', diğeri 'müfarakat [ayrılma/başanma]' olmak üzere iki kitaptan müteşekkildir. Birinci kitap 101 maddeden, 6 bap ve 9 fasıldan mürekkeptir" (Fındıkoğlu 1944). Ayrıca bkz. Saymen ve Elbir 1960.
29. Talâk: Boşama, İslam hukukuna göre nikahlı kadını bırakma; kocanın karısını boşaması. Talâk-ı selâse: erkeğin karısına üç kez "boş ol" demesiyle evliliğin/nikahın kesin olarak sona ermesi (*Büyük Larousse* XVII: 11183). Şeriate göre yalnızca erkeklere tanınan bir "hak" olan talâkın "reddetme, defetme, kovma" anlamları İslamcılarca gözden kaçırılmaktadır. Daha açık konuşursak, talâk İslami kurallara göre erkeklerin karılarını istediği zaman birkaç söz söyleyerek "defetmesi, evden kovmasıdır". Burada kadına kendini savunma, reddetme hakkı tanınmaz. Kadını "boşamak", "soka-ğa atmak", "evden defetmek" için erkeğin üç kez "boş ol" demesi yeterlidir. Talâk erkeğin tamamen keyfi bir biçimde karar vererek karısını "boşama"sıdır.
30. Zilfi 1999. Bu açıdan bakarsak, Rotterdam İslam Üniversitesi Rektörü Ah-

med Akgündüz'ün makalesi, Osmanlı'da kadın kölelik sisteminin/cariyeliğin "bilimsel" olarak savunusu ve haklılaştırılması yönündeki geniş literatürün son örneğini oluşturuyor (bkz. Ahmed Akgündüz 2002). Zarinebaf-Shahr'ın çalışması ise, Osmanlı vakıfları ve cariyelerin sosyo-ekonomik durumuna ilişkin önemli belgeler sunuyor (Zarinebaf-Shahr 2002).

31. Osmanlı devletinde esir ticareti, 1847'de padişah Abdülmecid (1823-1861) tarafından yasaklandı ve esir pazarları kaldırıldı. Buna karşın esir ticareti gizli olarak Osmanlı devletinin sonuna değin sürdü (*AnaBritannica* XII: 576).
32. Fatma Aliye'nin *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan makalelerinin bibliyografyası için bkz. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1993: 55-142.
33. Ayrıca, Fatma Aliye'nin esir ticaretinin yasak olduğu sırada köle alıp sattığına ilişkin belgeleri açıklıyor (Kızıltan 1993: 55-8).
34. Emine Semiye, "Terakkiyât-ı Nisvâniyyeyi Kimden Bekleyelim?", *Mahasin*, Sayı 10, Eylül 1325 [1909], 733-6.
35. "Ey ricâl-i munsifâ [insafli erkeklerimiz]! Sizden bize ibrâz olunacak [gösterilecek] 'adâlet ve müsâvâtdır. Biz, zavâllı Türk kadınlarını artık eşyâ-yı beytiyyeden [ev eşyası olarak] 'addetmeyeceğiniz şu vakt-i mes'ûd-i hürriyyetde [mesut hürriyet devrinde] hisse-i ma'ârifimize [eğitimden hissemizi almamıza] edeceğiniz mu'âvenet [destek] bizim için en büyük mükâfât olacaktır; ve biz vâye-dâr-ı 'irfân olur [kültürle donanır] isek bunun semerât-ı nâfi'asını [yarattığı ürünlerin] iktitâf edecek [meyvelerini toplayacak] yine siz değil misiniz?" Bkz. Nigâr Bint-i Osman, "Kadın'a Dâ'ir", *agy*.
36. Burada "Osmanlı kadınlarının siyasal alana 'açık' katılımı talebi" demeliyim. Saray/harem ve siyaset bağlantıları konusunda Leslie P. Pierce'in (2002) çalışmasından yararlanılabilir.
37. Muhiddin, Halide Edib'e duyduğu hayranlığı *Türk Kadını*'nda dile getirir. Halide Edib'in ilk romanı *Seviyye Talip*'e (1987, bkz. Engingün 1995: 107-31) karşılık *Şebâb-ı Tebâhî* (Harcanan Gençlik) yazar, ancak kendini başarılı bulmamıştır (bkz. *Türk Kadını*, 32: 92). Muhiddin, Halide Edib'in Mütareke döneminde Sultanahmet mitingindeki ünlü konuşmasını, *Bozkurt: Küçük Mehmedin Romanı*'nda (1934) aktarır ve Edib'den şöyle söz eder: "Geniş meydanı dolduran halk bir insan, bir kalp, bir duygu halinde kürsüden göklere asılan siyahlar giymiş bir kadının temiz ve berrak sesini dinliyordu" (*age*, 101-2; *ab*).
38. Ders Notları, BÜ, Sosyoloji Bölümü, 1997.
39. Bkz. "Hukûk-i 'Â ile Hakkında Nakıyye Hânımefendi'nin Bir Musâhabe Esnâsında Şahsî Mütâla'aları", *Süs*, Sayı 34, 2 Şubat 1340 [1924], 12.
40. Örnekte, Kadınlar Halk Fırkası'nın ilk ortaya çıktığı günlerde, İstanbul Valisi Ali Haydar Bey'in, böyle bir etkinliğin eğitim meselesi olduğunu açıklamasıdır. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası: Vâlî Bey Böyle Bir Fa'âliyyetin Evvelâ Ma'ârif Mes'elesi Olduğunu Söylüyor", *Vakit*, Sayı 1980, 17 Haziran 1339 [1923], 1.
41. Asıl adı Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'dir. Osmanlı

donanmasını güçlendirmek amacıyla 1909 yılında kuruldu ve Sultan Mehmet Reşat'ın desteğiyle örgütlendi.

42. *Türk Kadını*, 50: 106-7. Buradaki dernek isminin yanlışlığı baskı hatası olabilir. Bu derneğin adı, Muhiddin'in başka bir kaynaktaki kendi ifadesine göre Müdafa-i Milliye Cemiyeti'dir. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası Fa'âliyyetde", *agy*.
43. Sabiha Kâmi, Nezihe Muhiddin'in yakın arkadaşıdır (Toros 1976).
44. Kadınefendi: 18. yüzyıl başlarından saltanatın sonuna kadar padişah eşlerine verilen unvan. Daha önceleri "Haseki" denirdi.
45. "'Esirgeme Demeği' ve Sergisi", Kadınlık Şü'ûnu [olayları], *Türk Kadını*, Sayı 4, 4 Temmuz 1334 [1918], 62-3.
46. "Teşebbüsde İttihâd" başlıklı yazının ilgili bölümleri şöyledir:
 "Biz bugün 'Esirgeme Demeği'nin teşekkülünden [kuruluşundan] bahsedeceğiz. Bu cem'iyetin gazetemize derc ettiğimiz programı pek sâde, pek basît. Demeğin mesâ'îsi [çalışmaları] hemân hemân bir kız sanâyi' mektebinin idâresiyle, i'ânât cem'ine münhasır [yardım toplanmasından ibaret] kalacak gibi görünüyor. Yalnız bir İttihâd ve Terakkî Kız Sanâyi' Mektebi'ni idâre etmek için bu kadar teşkilâtı biz fazla görürüz. Bu mektebin sanâyi'mizin terakkîsine edeceği hizmetleri ne kadar ziyâde olsa yine mahdûd kalır. Başka işler lâzım, çünkü teşkilâtta esâs var... Sonra programında bir şart var: Mektebin ahvâline [durumundan] ilk mü'essisi [kurucusu] olan İttihâd ve Terakkî Nûr-i 'Osmâniyye Kulübü haberdâr olacaktı. Biz, Esirgeme Demeği'nin bu mektebinin erkeklerin elinden tamâmen alınmasını isterdik. Nûr-i 'Osmâniyye Kulübü, ne olursa olsun, yine siyâsî bir fırkanın [partinin] şubesidir. Biz, kadınlar cem'iyetinin gerek siyâsî, gerek ictimâ'î erkek mü'esseseleriyle temâsda bulunmamasını temennî ederiz. Kulüp kadınlar cem'iyetine bir hizmet etmek isterse mektebi tamâmen kadınlara bırakmalıdır, Esirgeme Demeği onu erkekçe değil, kadın, kadıncak güzel idâre edebilir. Esirgeme Demeği terakkî ve te'âlî ettikçe 'umûmî mekteplerimizde fâ'ideli olacak, belki bütün inâs mekâtibini 'dernek' idâre edecektir. Gerçi erkekler hükûmetinin bir ma'ârif müdürüyeti var. Fakat bir kadın rûhuna mâlik değildirler. Kadınlığı takdîr edemezler, anlayamazlar." Bkz. Emine Seher Ali, "Teşebbüsde İttihâd", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 3, 6 Nisan 1329 [1913], 2.
47. Nezihe Muhiddin'in, *Kadınlar Dünyası*'nı Rifat Mevlanzade'nin yönettiğine ilişkin iddiası doğruysa, "Teşebbüsde İttihâd" başlıklı yazıda Esirgeme Demeği'ne yöneltilen eleştiriyi farklı bir gözle okumak mümkündür. *Kadınlar Dünyası*'nı yönettiği iddia edilen gazeteci Rifat Mevlanzade'nin İttihat ve Terakki muhalifi olmasının (bkz. Tunaya 1952: 235, 244, 287) bu eleştiride önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Bu siyasal muhalif tavrın, "Teşebbüsde İttihâd" başlıklı yazıya hâkim olan "radikal" kadıncılık ya da kadın muhalefeti altına gizlenmesi ihtimali vardır.
48. Muhiddin'in mektubu şöyle devam ediyordu: "Nûr-i 'Osmâniyye Kulübü'nün mektebe hakk-ı murâkabesine [denetleme hakkına] gelince: bu onların bir hakk-ı sarfihi [açık seçik bir hakkı], bir hakk-ı müktesebidir [kazanılmış

bir hakkıdır). Esirgeme Derneği ba'zı nekâ'isini [eksiklerini] ikmâl-i ihtiyâcâtını [ihtiyaçlarını] tatmîn sûretiyle te'essüs etmiş bir mektebi, sırf bir mekteb, bir kız mektebi bulunması hasebiyle [nedeniyle] onu mükemmel bir mü'essese hâline ifrâğ etmek [dönüştürmek] için mu'âvenetine şitâb ettiği [desteklemek istediği] ve bugün yalnız lüzûm-ı ihtiyâca binâ'en â'zâlarından bir iki fahrî [gönüllü] mu'allime ta'yîn etmekten başka mâddî bir yardımını olmayan mektebi değil zorla kabza-i temellüküne [mülkiyetine] geçirmek, hattâ Nûr-i 'Osmâniyye Kulübü tarafından 'ünvânlarının bahş edilmesi [verilmesi] gibi bir nezâkete de ma'rûz kalsa yine kazanılmış bir hakkı nez' [yok] etmeyi 'ulüvv-i cenâbına [iyilik ve cömertliğine] sığdıramaz." "Mektûb", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 6, 9 Nisan 1329 [1913], 2-3.

49. Bkz. Fatma Aliye, "Bablulardan 'İbret Alalım!" agy.
50. "Mektûb", agy.
51. Derneğe bu adın verilisinde, Nezihe Muhiddin'in aynı yıllarda dünya kadın örgütleriyle ilişkilerinin ve "Kadın Birliği"nin Batı'daki çok sayıda kadın örgütünün adı olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. National Union of Women's' Suffrage Societies bu etkiye örnek gösterilebilir.
52. Muhiddin bir röportajında bu çalışmasını anlatır: "İttihad ve Terakki Kız Sanayi mektebinde müdürlük ettim. İşte ilk teşkilatçılığım burada başlar. Donanma Cemiyeti İstanbul Kadınlar şubesi burada kurdum" (Hoyi 1941). Ayrıca *Vakit*, 26 Haziran 1339 [1923] tarihli haberde de bu bilgi yer alıyor.
53. Bkz. Nezihe Muhlis, "Kıymet-dâr Bir Teşvîk", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 15, 18 Nisan 1329 [1913], 2-3.
54. "Efrençi 1912-1913 tarihinde Donanma Cemiyetinin Hanımlar şubesi teşekkül etmiş... Donanma Cemiyetinin İstanbul Hanımlar şubesi ancak bir sene faaliyet gösterdikten sonra mesaisine hitam vermiştir", *Türk Kadını* 37: 95-6; *ab.* Donanma Cemiyeti 12 Aralık 1925'te TBMM'de Türk Tayyare Cemiyeti'ne devri hakkındaki kanunun kabulü ile kaldırılmıştır (Kocatürk 1988: 449).
55. Adem-i merkezîyet: Yerinden yönetim, özeksiz yönetim. Prens Sabaheddin'in savunduğu, bireyin kişisel özgürlüğü ve gücünü temel alan yönetim biçimi.
56. Prens Nimet, 1910'da İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde bahriye nazırlığı görevinde bulunan, bir yıl sonra istifa edip 1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde yeniden bahriye nazırı olan Mahmud Muhtar Paşa'nın eşi ve Hidiv İsmail Paşa'nın kızıdır.
57. Kitabın yeni harflerle ve sadeleştirilmiş basımı için bkz. Kurnaz 1993.
58. "Hasta Adam" yakıştırması, yaklaşık son on yıla kadar tarih yazılarına hâkim olan "Osmanlı gerilemesi" senaryosunun son aşamasıdır. Pierce bu konuda doğru bir saptama yapıyor: "Durgun ve Avrupa'nın Rönesans sonrası yükselişine ayak uyduramayan bir Osmanlı İmparatorluğu fikrini son suza kadar geçerli kılmak hem bazı Batılı tarihçilerin hem de modern Türk tarihçilerinin önyargılarına denk düşmüştür." Bu senaryonun nasıl inşa edildiği üzerine yapılan incelemeler için bkz. Pierce 2002: 203-7.

59. Bkz. "Konferans", *agy*.
60. Bkz. "Ceng Ninnisi", *Donanma*, Sayı 31-7, Eylül 1328 [1912], 320-5.
61. "Osmanlı Türkleri" tabiri *Türk Yurdu*'nun başyazısında kullanıldı. Bkz. "Türklük Şü'ûnu", *Türk Yurdu*, Sayı 22, 1328 [1912], 695-6. Nezihe Muhiddin'in etkin olduğu Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Demeği'nin (kuruluşu 1912) adı da bu tanımın kullanılışına bir örnek oluşturuyor.
62. Bu kitaptaki kısa açıklama ilkesine uymak üzere burada "Tanzimat"a değinmeliyim. Tanzimat: Arapçada "düzenlemeler", Tanzimat-ı Hayriye olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısını Batılı anlamda düzenlemek amacıyla gerçekleştirilen reformlar. 1839'da Tanzimat Fermanı'yla başlamış, I. Meşrutiyet'in ilanına (1876) değin sürmüştür (*AnaBritannica* XX: 390).
63. Bkz. Tanpınar 2001: 445-74.
64. Aktaran: Pakalın 1993: II, 738-40 (*ab*); ayrıca bkz. Ülken 1998: 124.
65. Islahat Fermanı: Osmanlı hükümdarı Abdülmecid'in (1823-1861; h. 1839-61) 1356'da yayımladığı hatt-ı hümayun. 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı'nın bir tamamlayıcısı, Tanzimat döneminin (1839-1876) yeni bir aşaması olarak değerlendirilmiştir (*AnaBritannica* XI: 400).
66. Ahmed Mithad 1876'dan sonra II. Abdülhamid'in "gözüne girmiş" ve Takvim-i Vekayi ve Matbaa-i amire müdürlüğü yapmış, Abdülhamid'den paraca destek alarak *Tercüman-ı Hakikat* (kuruluşu 27.6.1876) gazetesinin yayımını 1908'e değin sürdürmüştür (Ülken 1998: 113-4). Ahmed Mithad'ın görüşlerine bakarken onun Genç Osmanlıların muhalefetine karşılık Abdülhamid'in idaresini savunduğunu (Hanioglu 1995: 27, 31) gözönüne almamız gerekiyor.
67. Bkz. Fatma Aliye, "Ta'lim ve Terbiye-i Benât-ı 'Osmâniyye [Osmanlı kızlarının]", *Hanımlara Mahsus Gazete*, Sayı 37, 25 Kanun-i Evvel 1311 [1895], 1-2.
68. Mondros Mütarekesi: I. Dünya Savaşı'nın ertesinde, 30 Ekim 1918'de, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan ateşkes antlaşması. (Kocatürk 1988: 1). Osmanlı Devleti açısından ağır koşullar içeren Mondros Mütarekesi ve ardından gelen dönem Mütareke Dönemi olarak adlandırılır.
69. Nezihe Muhiddin, "Türk 'İrki ve 'Adem-i Merkeziyyet", *Atı*, Sayı 291, 28 Teşrin-i Evvel 1334 [1918], 4. Muhiddin'in bu yaklaşımında (Prens) Sabaheddin Bey'in (1878-1948) adem-i merkeziyet tezinin etkisi görülüyor.
70. Nezihe Muhiddin, *agm*.
71. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden, Meclis-i Mebusan reisi Ahmed Rıza Bey, 1909'da Perapalas'ta verilen bir yemekteki konuşmasında, "devr-i istibdatta cerr-i menfaat veya anasırı Osmaniyyeyi ayırmaya hizmet eden hainler bu inkılaptan tabii memnun değildirler. ... Bir taraftan İlimiyyeyi diğer taraftan anasırı gayrimüslimeyi Cemiyetten soğutmaya çalışan onlardır," diyordu (Tunaya 1952: 242) "Anasırı gayrimüslime" terimi için ayrıca bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 16 Nisan 1340 (1924), Devre II, İctima Senesi II, IV: 450. Keza, Osmanlı Hristiyanları için "'anâsır-ı Hı-

ristiyâniyye" terimi de kullanılıyordu. Bkz. Nezihe Muhiddin, "İzzet-i Nefsimize Hürmet Bekleriz", *Atı*, Sayı 316, 24 Teşrin-i Sani 1334 [1918], 3.

72. "‘Anâsır-ı ‘Osmâniyye"nin, yani Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Çerkez ve diğer din ve etnik kökenden Osmanlı kadınlarının tarihi araştırılmayı bekliyor. Osmanlı Ermeni kadın hareketi üzerine genç tarihçilerin çalışması bu alanda da incelemelerin başladığını müjdeliyor (Bilal, Ekmekçioğlu ve Mumcu 2001). Son zamanlardaki iki çalışma ise bizlere, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti ile Kürt Kadınları Teali Cemiyeti hakkında bilgi veriyor (Karakışla 2001; 2003).
73. Emine Seher Ali, *Kadınlar Dünyası*'nın 4. sayısında "İktisâd" başlıklı makalesinde Nezihe Muhiddin'in (o sırada Nezihe Muhlis), aynı hafta Cuma günü Darülfünun Konferans Salonu'nda verdiği konferanstaki (konferansın metni aynı derginin 3. sayısında 6 Nisan 1329 günü yayımlanmıştır) üslubunu "taşkın" bularak eleştirir ve itidal tavsiye eder: "Nezîhe Muhlis hânım kızımızın nutuklarını da biz pek âteşin [ateşli], pek ‘asabî bulduk. Bunu şiddet-i heyecâna, gençliğe hamlettik. .. Nutuk hey’et-i mecmû‘ası i‘tibâriyle pek güzel; yalnız kadınlıktan uzaklaşmış, ‘anâsır-ı gayr-i Müslimeye de dokunmuş gibidir... Avrupa ile mücâdele mes‘elesini şimdilik unuttuk. Bu gayr-i kâbidir [mümkün değildir], müstahîldir [imkânsızdır], müsteb‘addır [uzak ihtimaldir]. Cehâlet, ‘ilme dâ‘imâ mahkûmdur. Biz ise ‘ilimden, fenden henüz nasîb-dâr değiliz [payımıza düşeni alamadık]...". Bkz. Emine Seher Ali, *agm*, *Kadınlar Dünyası*, Sayı 4, 7 Nisan 1329 [1913], 1-2.
74. Buradaki "asabi" nitelemesi dikkat çekicidir. Hak isteyen kadınlara "asabiyyet" yakıştırmaları cinsiyetçi bir erkek söylemidir.
75. Nezihe Muhlis, "Bir Mütâla‘a", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 14, 17 Nisan 1329 [1913], 2. Bu mektubun altına düştüğü notla *Kadınlar Dünyası*'nın yazı işleri sorumlusu Nezihe Muhiddin'e itidal tavsiye etmeyi sürdürür: "Biz muhterem Nezihe Muhlis Hânımefendi'ye her husûsda i‘tidâli tekrâr hâlîsâne tavsiye ederiz. Zîrâ tekâmülün dahi edvâr-i mahsûsası [kendine özgü zamanı/kuralları] vardır."
76. Fehamet Handan, "Konferans Münâsebetiyle", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 9, 12 Nisan 1329 [1913], 2.
77. Bkz. "Bir Mütâla‘a", *agy* ve "Konferans", *agy*.
78. Bkz. "Konferans", *agy*.
79. Nezihe Muhiddin, "Felâketlerin Esbâb-ı Hakîkiyyesi [hakiki nedenleri]", *Atı*, Sayı 303, 11 Teşrin-i Sani 1334 [1918], 4.
80. Tarihçi A. Toynbee, dönemin görgü tanıklıklarına dayanan belgeleri derlediği *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-16*'deki "A Summary of Armenian History up to and Including the Year 1915" başlıklı yorum yazısında İttihat ve Terakki hükümetinin tehcir/göç ettirme kararının I. Dünya Savaşı'nın getirdiği "zorunlu sebeplerle" alınmadığını, tehcir/kıyımın merkezi iktidar tarafından önceden planlandığını ve Osmanlı ülkesinde yaşayan resmi kaynaklara göre 1.100.000, Ermeni Patrikhanesi'ne göre 2.100.000 Ermeni yurttaşın ortadan kaldırılması

amacını güttüğünü öne sürer. Bkz. Bryce 1972: 591-653.

81. Muhiddin'in bu iddiası, işgalci İtilaf kuvvetleri İstanbul'a girerken kentli Rumlar tarafından nümayişlerle karşılandığı yolundaki, bazı kaynaklarda belirtilen bilgilerle denk düşüyor.
82. Bkz. "İzzet-i Nefsimize Hürmet Bekleriz", *agy*.
83. Sirman bu görüşü 1998 BÜ SBE Yüksek Lisans tezi çalışmam sırasında ifade etti.
84. Homo Economicus: İktisadi analizde tamamen akılcı biçimde davranan bir varlık olarak kabul edilen özneyi belirtmek için kullanılan Latince sözcük (*Büyük Larousse IX: 5376*).
85. Bkz. "Konferans", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 14, 17 Nisan 1329 [1913], 1; ve Sayı 27, 30 Nisan 1329 [1913], 1.
86. Bkz. Mehmed Hadi, "Avrupa'ya Tâlibât İ'zâmı [öğrenci gönderme]", *Meh-tab*, Sayı 8, 29 Ağustos 1327 [1911], 1-3.
87. Bkz. Nezihe Muhiddin, "İstanbul ve Beyoğlu'ndan İki Levha", *Kadın Yolu*, Sayı 7, 27 Ağustos 1341 [1925], 2-3.
88. Nezihe Muhiddin, "Cumhûriyyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi [aydınlatıcı etkisi]", *Kadın Yolu*, Sayı 2, 23 Temmuz 1341 [1925], 18.
89. Tabir için bkz. *Türk Yurdu*, "Türklük Şü'ûnu", Sayı 22, 1328 [1912], 695-6.
90. Bkz. "Konferans", *agy*.
91. Bkz. "Kıymet-dâr Bir Teşvîk", *agy*.
92. "Felâketlerin Esbâb-ı Hakîkiyesi", *agy*.
93. "Tezvîrât Devâm Ediyor", *agy*.
94. "Felâketlerin Esbâb-ı Hakîkiyesi", *agy*.
95. "Cumhûriyyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *agy*.
96. Bkz. "Mektûb", *agy* ve "Hitabe".
97. Bu bilgiler *Tanin* gazetesinden aktarılıyor. Bkz. Kadınlık Şü'ûnu, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı 7, 15 Teşrin-i Evvel 1333 [1917], 107-12.
98. "Kadınların İktisâdiyyâtındaki Mevki'leri", *Atı*, Sayı 42, 11 Şubat 1334 [1918], 4.
99. "Türk Kadınlığı Hakkında", *Atı*, Sayı 116, 26 Nisan 1334 [1918], 4.
100. Bkz. Emine Semiye, "Bizde Kadın İnkılâbı", *İleri*, Sayı 1190, 21 Mayıs 1337 [1921], 3.
101. Emine Semiye, "Hayâtta Kadının Hisse-i İştirâki", *İleri*, Sayı 642, 23 Teşrin-i Evvel 1335 [1919], 5-6.
102. M. Sırm, "Kadınlarımızda 'Â' ile Fikri", *Kürsî-i Âtî*, *Atı*, Sayı 63, 4 Mart 1334 [1918], 2.
103. Bkz. Aliye Esad, "Kadın Hukûku", Kadınlığın Âtisi, *Atı*, Sayı 391, 8 Şubat 1335 [1919], 4.
104. Örneğin Halide Edib Adıvar, eşi Dr. Adnan Adıvar'ın kurucusu olduğu, Milli Mücadelede Anadolu'ya silah sevkıyatı yapan Karakol Cemiyeti'nde çalışmıştır (Adıvar 1994: 25-6). Karakol Cemiyeti için bkz. Tuna-ya 1952: 520-523. Halide Edib adı geçen eserinde, Milli Müdafaa hareketini örgütleyen kuruluşlardan biri olan Milli Kongre'de de etkin olduğunu belirtir.

105. "‘Asrî Kadın Cem‘iyyeti", Kadınlık Şü‘unu, *İnci*, Sayı 1, 1 Şubat 1919, 2.
106. Aliye Esad, "Genç Kadın Mecmû‘ası Hey‘et-i Tahrîriyye [yazı kurulu] Müdîriyyetine", Şü‘un-i Nisvânîyye, *Genç Kadın*, Sayı 8, 10 Nisan 1335 [1919], 16. Aliye Esad Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nin ilk mezunlarından. Aliye Esad 1933'te TKB'nin Umumi Kâtibi idi (bkz. *Türk Kadın Birliği, Kadın Sesi Cumhuriyetin 10uncu Yıldönümünü Kutlular*, İstanbul, 1933: 13).
107. Bu tartışmaya Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) bir makalesinde değinir (1339 [1923]: 5-6).
108. Halide Edib bu günleri anlatırken, "Türk basını Müttefiklerin sansürü altında olduğu için bu olaylar (Türlere baskılar, saldırılar) gazetelerde pek az yer alıyor ve bu yüzden abartmalı söylentiler ağızdan ağıza dolaşıyordu," diyor (Adıvar 1994: 15). Halide Edib bu dönemin İstanbul'unu, Atlas Kitabevince 1994'te 11. baskısı yayımlanan *Türkün Ateşle İmtihanı*'nda (1994) ayrıntılarıyla betimler. Yine, Celal Nuri'nin yayımladığı *Atı* nin hükümetin sansürleri nedeniyle beyaz sütunlarla dolu sayıları, çarpıcı belgelerdir. Bkz. "Sansürlerimiz", *Atı*, Sayı 325, 3 Kanun-i Evvel 1334 [1918], 1 ve "Sansür" *Atı*, Sayı 341, 20 Kanun-i Evvel 1334 [1918], 2.
109. Suad Mahmud, "Suphî Nûrî Bey'e Açık Mektûb", Kadınlığın Âtîsi, *Atı*, Sayı 363, 11 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4.
110. Suphi Nuri, "Kadınlarımıza Hürmet", *İleri*, Sayı 460, 18 Nisan 1335 [1919], 1.
111. Suphi Nuri, "Kadınlarımız", *İleri*, Sayı 1805, 11 Şubat 1339 [1923], 3.
112. Ceyran, ".....", Kadınlığın Âtîsi, Sayı 363, 11 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4.
113. Bkz. Aliye Esad, "Niçin Kadınlar Doktor Olamıyor", *Atı*, Sayı 377, 25 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4 ve "Kadın Doktor Olursa", *Atı*, Sayı 384, 1 Şubat 1335 [1919], 4.
114. Müfide Şeref, "Kadınlarımızın Doktorluğu Etrâfında", *Atı*, Sayı 412, 1 Mart 1335 [1919], 4.
115. Aliye Esad, "Me‘mûrlarımız İçin", *Atı*, Sayı 363, 11 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4.
116. S. H., "Ma‘ârif Nâzın Beyefendiye", Kadınlığın Âtîsi, *Atı*, Sayı 377, 25 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4.
117. Müfide Şeref, "Tesettüre Dâ‘ir", Kadınlığın Âtîsi, *Atı*, Sayı 384, 1 Şubat 1335 [1919], 4.
118. Nezihe Muhiddin, "Tezvîrât Devâm Ediyor", *agy*.
119. Hürriyet ve İtilaf Fırkası: İttihat ve Terakki iktidarından hoşnut olmayan çeşitli muhalefet unsurlarının koalisyonu biçiminde, 21 Kasım 1911'de kurulan siyasal parti. I. Dünya Savaşı (1914-18) sonrası İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi üzerine Mütareke döneminin en gözde siyasal partisi durumuna geldi (*AnaBritannica* XI: 314-5).
120. Tarek Zafer Tunaya, Milli Kongre'ye katılan demeklerin listesini veriyor (1952: 420). Ancak Milli Kongre'ye katılan kadın demeklerinin tam listesine ulaşamadım. Keza murahhas kadınların adlarına da.
121. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası Fa‘âliyyetde", *agy*.

122. "Millî Kongre'de Kadınlar", Kadınlık Şü'ûnu, *İnci*, Sayı 1, 1 Şubat 1919, 2.
123. Bkz. Hoyi 1941. Buradaki açıklamalarına göre Muhiddin'in II. Meşrutiyet'in ikinci yılından (1909) başlayarak 1923 yılına değin, *Sabah*, *İkdam*, *Peyam-ı Sabah*, *İleri* gibi günlük gazetelerde ve *Türk Yurdu*, *Edebiyat-ı Umumiye* gibi dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.
124. Bkz. "İnâs Dârü'l-fünûnu Mez'ûnları", Kadınlık Şü'ûnu, *Türk Kadını*, Sayı 4, 4 Temmuz 1334 [1918], 62-3.
125. "Şimdi memnûniyyetle görüyoruz ki yeni yetişen ilk genç kız hayâtı derhâl etrâfına keskin nazarlar fırlatarak pek çok himmetlere [gayretlere] muhtâc bulunan kadınlığın eline sarılmış, onu sâhil-i selâmete çıkarmak istiyor. Buna birinci delîl de, son zamânlarda haber aldığımız İnâs Dârü'l-fünûnu mez'ûnelerinin teşkil etmekte oldukları cem'iyetdir." Bkz. "Dârü'l-fünûnlu Hânımlarımızın Bir Teşebbüsü", Kadınlık Şü'ûnu, *Türk Kadını*, Sayı 1, 23 Mayıs 1334 [1918], 15.
126. Bkz. *Türk Kadını*, "Mu'azzez Kârî'elerimizin [okurlarımızın] Yazıları", Sayı 8, 29 Ağustos 1334 [1918], 127.
127. Suphi Nuri, "Kadınlığın Âtisi", *Atı*, 5 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4.
128. Bkz. ".....", Kadınlığın Âtisi, *Atı*, Sayı 363, 11 Kanun-i Sani 1335 [1919], 4.
129. Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, 1 Şubat 1334 [1918], 2.
130. "Binâ'en'aleyh [o halde] garîk-i rahmet [rahmete ermiş] olan bir 'Osmânî muharririnin hem-nev'imiz [hemcinslerimiz] hakkında vâkî' olan tedkîkât-ı ciddiyye ve târîhiyyesini [ciddi ve tarihi incelemelerini] me'haz-ı ittihâz ederek [kaynağından alarak] milel-i kadîme ve hâzırada [eski ve günümüz toplumlarında] nisvânın tahdîd edilen [sınırlandırılan] hakk-ı hayât ve hukûkunu [hayat hakkı ve hukukunu] bir silsile-i makâlât [makale dizisi] sûretinde tertîb ederek, yarınki nüshamızda milel-i kadîmeden 'Benî İsrâ'îl [İsrailoğulları] nisvânının tarz-ı hayât ve hukûkunu tasvîr edeceğiz." Bkz. "Hukûk-i Nisvân (Mukaddime [önsöz])", *Kadınlar Dünyası*, Sayı 1, 4 Nisan 1329 [1913], 1.
131. Bkz. Muhteşem Neffel, "Kadınlar Cihânında, Türkler'in Büyük Kadını Nezîhe Muhiddîn Hânım'a", *agy*.
132. Bu açıklamaları yapmaya zorlandı, demek daha doğru olur.
133. "Kadınların en büyük görevi annelik ve eşliktir" önermesi hem II. Meşrutiyet'te hem de Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında çok sayıda erkek yazar tarafından savunulmuştur. Bu konuyu "Validelik, Zevcelik" altbölümünde ele alacağız.
134. T. N., "Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *İleri*, Sayı 1937, 26 Haziran 1339 [1923], 1-2.
135. Bkz. "Türk Kadın Birliği Kongresi", *Kadın Yolu*, Sayı 29, 1 Haziran 1927, 1-6.
136. "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tâbi'?", *Cumhuriyet*, Sayı 1029, 19 Mart 1927, 1.
137. Bkz. Badinter 1992. Badinter'in tamamlayıcılık tezine dikkat çeken Şirin Tekeli'ye teşekkür ederim.

138. Bkz. "Kadınlar Birliği Meclis'deki Münâkaşalardan Pek Ziyâde Memnûn Oldu", *Cumhuriyet*, Sayı 1120, 23 Haziran 1927, 2.
139. Suphi Nuri (İleri), "Kadınlarımız", *agy*.
140. Orhan Okay, Ahmed Mithad'ın sıcak ve samimi alakayı, dayanışmayı bulamadığı Batılı aile tipine karşı Osmanlı aile tipini savunduğunu belirtiyor (Okay 1991: 213-21). Burada *tarif* edilen aile, evlenen çocuklar ve yakın akrabaların da birlikte büyük bir evde yaşadıkları çok nüfuslu "konak ailesi"dir. Ahmed Mithad genel olarak İslam şeriatına bağlı kalıyor olsa da, Osmanlı ailesinde erkeğin monogam olmasını tercih eder (202-7). Abdullah Cevdet ise Osmanlılarda "kuvvetli aile rabıtasının bulunmamasını" "birden ziyade kadın almaya" bağlar (Hanioğlu 1981: 308-9). Abdullah Cevdet cariyelerini eş olarak alan Türk erkeklerini eleştirir ve "Hizmetçi ancak uşak doğurur!" diyerek erkeklerin iyi eğitim görmüş bir kadınla evlenmesinin çocukların terbiyesi bakımından önemini vurgular (174). Abdullah Cevdet'e göre "Kadının en büyük vazife-i tabiiyesi maddî ve ma'nevî her türlü ma'nasıyla ana olmaktır... İyi, tam ana olmak için kadın her nev'i istiklâl, fikrî, maişî, ailevî istiklâl malik bulunmalıdır" (*ab*). İşte "bu itibarla ben tamamen feministim" diyerek kadınlığa ilişkin görüşlerini özetler (308-9).
141. Muhammed Zeki'nin *Atî*'de yayımlanan "Kadınlarımıza Dâ'ir" başlıklı makalesinde, "kadınların mesâ'î-i 'umûmiyyeye karıştırılmaları" üzerine erkek yazarların tartışmalarını özetler ve kadınların dışarda çalışmasını savunanların onların müstahsil (üretken) hale gelmesini istediğini oysa kadınların evde ev işini görerek de "müstahsil olduklarını" belirtir. Yazara göre "Ev işini görmek az fâ'ide midir? Hele hâricdeki birine gördürmeyip de verilecek parayı â'ile bütçesine masraf yazdırmamak az bir menfa'at midir? ... Maksudımız zâten orta hâlliler içindir," diye devam eden yazar dışarda çalışan kadınların evlerinde saadet ve huzurun yerini hüznün ve kederin aldığını belirtir (bkz. Muhammed Zeki, *agm, Ati*, Sayı 8, 8 Kanun-i Sani 1334 [1918], 2).
142. Kadınların evişinin tüm yükünü üstlenmeleri sonucu kabalaştıkları ve erkeklerin istediği gibi akıllı, zarif, anlayışlı zevceler olmaları için fırsat bulamadıklarını bazı erkek yazarlar dile getirdi. Bunlara göre, ailede "dümen" erkeğin elinde olmak kaydıyla kadınların evişi, çocukların terbiyesiyle sınırlı tutulabilir. *Kadınlık* dergisinde yazan H. C. "Serbestiyyet-i Nisvân" başlıklı makalesinde, kadınların serbestiyete kavuşmalarının aile reisine itaat etmemek anlamına gelmeyeceği uyarısında bulunur ve evişi konusundaki görüşlerini ifade eder: "Vâlidelerin mutfaktan kurtulduğu yok ki çocuğunu terbiye edebilsin, bulaşık yıkamaktan kurtulamaz ki temiz olsun. Güneş yüzü gördüğü yok ki hâl-i ten-dürüstîde bulunsun [beden sağlığı yerinde olsun]... el-hâsıl [kısası] yok yok... Bu şerâ'it [koşullar] tahtında kadınlardan ne talebe hakkımız vardır? Sonra da efendim... benim â'ilem pis, bilmem şu ve bu gibi safsata-perdâzlığa kalkışıyoruz. Yağ içinde, pislik içinde bulunan bir kadından ne gibi temizlik beklenir? Bütün bir hâne işini ifâ ve tesviyeye [yapmaya] me'mûr bulunan bir kadın-

dan mütevellid [doğan] çocukta ne gibi terbiye aranabilir?" H. C. soruna çözüm olarak erkeklerin "hizmetçi" tutarak ayda "beş altı mecidiyye" harcamalarını öneriyordu. Ancak H. C'ye göre "kadınlar her türlü hak ve hukûda serbest olmalı ve fakat dümen erkeğin elinde bulunmalıdır. Çünkü kadınları bilâ-kayd ü şart [kayıtsız şartsız] serbest bırakacak olur isek onda da sukûtu ahlâk [ahlak düşüklüğü] başlar." Bkz. H. C., *agm, Kadınlık*, Sayı 8, 26 Nisan 1330 [1914], 2-3. Bu yazı, devrin "kadın haklarını" savunan erkek yazarlarının erkeklerin aile reisliğini ve kadınların ahlakının erkeklerce belirlenmesi gereğini savunduklarını gösterir bir belgedir. Ayrıca yazarların, temizlikçi kadınları "kadın" saymamaları da dikkat çekicidir.

143. Bkz. Mahmud Esad, "Kerîme-i Mâ'neviyyemiz 'İffetlû Hâlide Hânımefendi'ye", *age*.
144. Celal Sahir, "Kadınlarımız Hakkında", *Mahasın*, Sayı 11, Teşrin-i Evvel 1325 [1909], 757-66.
145. Salahaddin Asım, "Hukûk-i Nisvân", *Mahasın*, Sayı 16, Eylül 1325 [1909], 702-704.
146. Bkz. Mehmed Hadi, "Avrupa'ya Tâlibât İ'zâmı", *agy*. Bu fikirler, gayrimüslim kız öğrencilerin mi yoksa Müslüman kız öğrencilerin mi Avrupa'ya öğrenime gönderilmesi gerektiği üzerine bir tartışma yazısında savunuldu.
147. Bkz. Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, Sayı 12, 12 Kanun-i Sani 1334 [1918], 1-2.
148. Bkz. M. Şevki, "Kadınlık ve 'Askerlik", *Kadın Yolu*, Sayı 27, 15 Şubat 1927, 1-2.
149. Aktaran Uğurcan 1990: 331-408 (ayraçlardaki açıklamalar dışında *ab*).
150. "İfâde-i Mahsûsa", *agy*.
151. "Mektûb", *agy*.
152. Bu bölüm Hukuk-i Aile İçtimasında Nezihe Muhiddin'in konuşma metni içindedir. Bkz. "Hukûk-i 'A'ile Nûsha-i Mahsûsası [özel sayısı]", *Sûs*, Sayı 33, 26 Kanun-i Sani, 1340 [1924], 3-5.
153. "Türk Kadınının Hakkı" başlıklı makalesini kastediyor.
154. Bkz. "Musâhabe: Analık Vazîfeleri", *Kadın Yolu*, Sayı 1, 16 Temmuz 1341 [1925], 7-8.
155. İleride göreceğimiz gibi Kadın Birliği'nin en önemli siyasal hamlesi olan 1927 siyasal haklar kampanyası sırasında, TKB'deki bir toplantı sırasında Nezihe Muhiddin'in çocuğunun dışarda ağladığını duyunca toplantıyı bırakarak çocuğu ile ilgilendiği basında yer aldı. *Cumhuriyet*'teki haber, "Acaba kadınlar mebus olurlarsa Meclis oturumunu da böyle terk edecekler mi" sorusuyla sufrajetlere ve Nezihe Muhiddin'e karşı gazetenin olumsuz tutumunu sürdürüyordu. Bkz. "Kadınlar Bugün Nâmzedlerini Tesbît Ediyorlar", *Cumhuriyet*, Sayı 1116, 19 Haziran 1927, 1-2. Nezihe Muhiddin bu iğneli yazıya, "Benim ictimâ'ı [toplantıyı] yarıda bırakarak ağlayan çocuğumun arkasından dışarıya çıktığımı yazıyorlar. Çocuğunu düşünmüş olmak, bir vâlide için çok şerefli bir şeydir. Bununla iftihâr ederim, meb'ûs olduğum zamân buna benzer bir hâdisе karşısında kalsam,

Meclis'i dahi terk edeceğime hîç şübheniz olmasın!" sözleriyle yanıtladı. Bkz. "Kadınlar Birliği 'Arz-ı Ta'zîmât Hey'etini İntihâb Etti", *Milliyet*, Sayı 484, 20 Haziran 1927, 1-4.

156. T. N., "'Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
157. Bkz. "Karanlık Yollar", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, Sayı 87, 28 Eylül 1918, 1032-33.
158. Bkz. "Hayâtın Acısını Nasıl Duydum", *Atı*, Sayı 216, 7 Ağustos 1334 [1918], 2.
159. Bkz. Nihad, "Bu Haftanın Vukû'atı [olayları]", *Musavver Kadın*, Sayı 2, 14 Nisan 1327 [1911], 2-5; Havadisçi, "Kadın Haberleri", *Kadın* (İstanbul), Sayı 6, 7 Nisan 1328 [1912], 13-19; ".....", *Kadınlık Şü'ûnu*, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı 8, 15 Teşrin-i Sani 1333 [1917], 123-27.
160. Havadisçi, "Kadın Haberleri", *Kadın* (İstanbul), Sayı 6, 7 Nisan 1328 [1912], 19.
161. Halide Edib'in bu tutumuna dikkati çeken Coşar 1974: 62.
162. Halide Edib, "Kadınlar İçin", *Tanin*, Sayı 103, 27 Teşrin-i Evvel 1324 [1908], 2.
163. Celal Sahir, "Kadınlarımız Hakkında", *agy*.
164. "Meşrûtiyyetin ilk günlerinde kadınların çârşâflarını parçaladık peçelerini yırttık, belki zâbıta korkusu bu tecâvüzâtın önünü aldı." Aktaran "Bu Haftanın Vukû'atı", *agy*.
165. Ahmet Emin Yalman, Osmanlı yaşamına o zaman "sosyete hayatı" denilen "salon"un girmesinin edebiyattaki ilk örneğini Saffeti Ziya'nın *Salon Köşelerinde* adlı romanının oluşturduğunu anlatır. Bu kitabı Yalman "yeni hayat tarzının incili" olarak tanımlar (Yalman 1970: I, 87). "Sosyete hayatı", o dönemde, kadın ve erkeklerin İslamiyete göre, ayrı mekânlar da bulunması kurallarına uymayıp aynı mekânı ve sosyal yaşamı paylaştıkları yaşam tarzını betimliyordu. Bkz. Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, Sayı 217, 8 Ağustos 1334 [1918], 2.
166. "Terbiye-i nisvân" terimi kadınların eğitimi anlamında da kullanılırdı.
167. Örneğin Hüseyin Ragıp Bey'in *Tanin* gazetesindeki "Kızlarımızın Tahsîli" başlıklı bir dizi makalesi. Bkz. aynı dizideki "Tahsîl-i Tâli (IV)" makalesini aktaran ".....", *Kadınlık Şü'ûnu*, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı 7, 15 Teşrin-i Evvel 1333 [1917], 107-112 ve "Bed'î Terbiye (VI)" makalesi aktaran ".....", *Kadınlık Şü'ûnu*, *Bilgi Yurdu Işığı*, Sayı 8, 15 Teşrin-i Sani 1333 [1917], 123-7.
168. İnas Darülfünunu [Kadınlar Üniversitesi] 1914 yılında İstanbul Üniversitesinin bir bölümü olarak açıldı.
169. "Musâhabe: Erkekleşme", *Türk Kadını*, Sayı 13, 28 Teşrin-i Sani 1334 [1918], 194-5. Nezihe Rikkat'in müstear isim olup olmadığı bilgisine ulaşamadım.
170. "Nezihe Rikkat Hânımefendi'ye", *Türk Kadını*, Sayı 14, 12 Kanun-i Evvel 1334 [1918], 214.
171. Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, 16 Kanun-i Sani 1334 [1918], 1-2.

172. "Kâri'ilerimden [okurlarımdan] her gün birçok i'tirâz mektûbu alıyorum. ... Ba'zı yeni kelimeler öğrenmişler... Muhâfazakârmiş, terakkî-pervermiş, 'asriyyete [çağdaşlığa] uygunmuş, yâhûd ki uymamış... Cem'iyet-i nisâ [kadın cemiyeti] daraldı.. Alafranga cem'iyyeti hânımlarımızı çekiyor.. İktisâd fıkri yok oluyor. Şimdi başımıza yeni yeni kadın mecmû'aları çıktı. Sanki İstanbul'da süprüntü az değilmiş! Bunları basanlar utanmıyor mu?" Bkz. Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, 25 Mayıs 1334 [1918], 2. "(Bu esnâda Grafin beni bir tarafa çekti ve) 'Sizi fazla muhâfazakârlıkla çokluk ithâm ediyorlar. Siz biraz gerisin geriye gidiyor-muşsunuz. Ben sizi liberal bir hânım bilirim. Nasıl oluyor da böyle geriye gidiyorsunuz?'" Afife Fikret, Hânımefendinin Musâhabesi, *Atı*, 1 Şubat 1334 [1918], 2.
173. Bkz. "Türk Kadını ve Barlar", *İleri*, Sayı 2038, 23 Teşrin-i Evvel 1339 [1923], 2.
174. "İstanbul ve Beyoğlu'ndan İki Levha", *agy*.
175. "Kadınlar 'Ayyaşlıktan Tiksinmelidir", *Kadın Yolu*, Sayı 24, 15 Kanun-i Evvel 1926, 1-2.
176. "Alkol ve Medeniyyet", *Kadın Yolu*, Sayı 21, 22, 23, 24, 1926.
177. Bkz. Suphi Nuri, "Kadınlarımız", *agy* ve "Kadınların Hakkı", *İleri*, Sayı 1912, 1 Haziran 1339 [1923], 1.
178. T. N., "Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
179. 1908'den sonra kurulan yardım amaçlı kadın dernekleri elimizdeki bilgilere göre şunlardı: Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti, İstihlâk-i Milli Cemiyeti, Şehit Ailelerine Yardım Birliği (Demirdirek 1993: 57; *Türk Kadını*, 82-92: 133-42; Toprak 1988; Çakır 1991).
180. Nuhbe Hanım, Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın (1828-1901) kızı ve Şurayı Devlet üyesi Şükrü Bey'in eşiydi.
181. Fındıkoğlu bu konudaki bilgileri C.H. Lorenz'in *Die frauenfrage im osmanischen Reiche* (Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Meselesi, Berlin 1919) adlı yapıtına dayandırıyor (704-7).
182. TKB kurulduktan hemen sonra bir yetimevi açma girişiminde bulundu. Bkz. "Kadın Birliği", *Cumhuriyet*, Sayı 2, 8 Mayıs 1340 [1924], 3. 1926 yılında da sadece "fakir yetim ve dulları" çalıştırmak üzere bir dikişevi açıldı. Bkz. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 19, 15 Eylül 1926, 10 ve "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 20, 1 Teşrin-i Evvel 1926, 13. *Kadın Yolu*'ndaki TKB Havadisleri sayfasından aldığımız bilgiye göre, TKB'nin düzenlediği balo hasılatından "63 çocuk ve fakir gelinlik kızlara yüklü kışlık elbise ve mantoluk tevzi' edilmiş 'aynı zamânda 40 dul ve ihtiyâr kadına beşer ve üçer lira olmak üzere kömür parası verilmiştir." Bkz. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 28, 15 Mart 1927, 14-15.
183. Bkz. "Türk Kadın Birliği Kongresi", *agy*.
184. Bkz. "Kadınlarımızın İnkişâfı Hakikaten Lâzım", *Milliyet*, Sayı 403, 26 Mart 1927, 1-4.

3 Kadınlar Halk Fırkası

1. Dokuz Umde: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na (sonradan Cumhuriyet Halk Partisi) dönüşmesi sürecinde, Mustafa Kemal tarafından 8 Nisan 1923'te ilan edilen ve parti programı niteliğindeki ilkeleri açıklayan bildiri (*AnaBritannica* VII: 400).
2. "Memleketimizde Kadınlık Hareketinin Piş-dârları [öncüleri] Arasında", *İkdam*, Sayı 9419, 7 Haziran 1339 [1923], 3.
3. Bkz. Nezihe Muhiddin, "Türk Kadınının Hakkı", *Vakit*, Sayı 1967, 4 Haziran 1339 [1923], 4; "Kadın Yolu'nun Şi'ârı", *Kadın Yolu*, Sayı 1, 16 Temmuz 1341 [1925], 2 ve Cumhûriyyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *agy* ve "Kadın Birliği, Hâlîde Edîb ve Nezîhe Muhîddîn Hânımların Nâmzedliğini Vaz' Etti [gösterdi]", *İkdam*, Sayı 10021, 24 Şubat 1341 [1925], 1.
4. "Kadınlar Halk Fırkası' on beş yirmi günden beri bizce günün mes'elelerinden biri oldu", T. N., "Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
5. Mete Tunçay TBMM'de Birinci Grubun kuruluşunu inceler. Buna göre, 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-R MHC) kuruldu. Mustafa Kemal 10 Mayıs 1921 tarihli ilk oturumda, Birinci Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-R MHG) adı altında bir grubun kurulduğunu açıkladı. Mustafa Kemal önderliğinde kurulan ilk A-R MH Grubu Birinci Grup olarak adlandırıldı. Birinci Grubun kurulması, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde yer yer tepkiler uyandırdı... Bu muhalefet çekirdeği bir yıl içinde büyüyerek, 1922 Temmuzunda İkinci Grubu (İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubunu) meydana getirmiştir... İkinci Grubun esas amacı Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret(ti)... 9 Eylül 1923'te ise TBMM'ndeki Birinci Grup üyeleri Halk Fırkası'nı oluşturdular" (Tunçay 1992: 27-47).
6. "2. Madde: On sekiz yaşını ikmal eden her ferdi zükur [erkek fert] intihabetmek [seçme ve seçilme] hakkını haizdir." Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 3.4.1339 [1923], Devre I, İctima IV, XXVIII: 326 (ab).
7. Değişiklik önerisiyle 1. Madde şöyledir: "1. Madde: Türkiye Büyük Millet Meclisinin miktar-i azası Türkiye devleti halkından her yirmi bin nüfus-i zükurda [erkek nüfusta] bir nefer olmak üzere intihabolunur..." Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 3.4.1339 [1923], Devre I, İctima IV, XXVIII: 326 (ab).
8. Bkz. "Vakit'in Anketi: Kadınları İntihâb", *Vakit*, Sayı 1923-26, 18 Nisan 1339 [1923]. Yanıtlar 18 Nisan - 1 Mayıs tarihleri arasında yayımlandı. Yanıt verenler arasında İsmail Hakkı, Latife Bekir (Çeyrekbaşı), Nesime İbrahim, Mefharet, Aliye Esad, Melahat Neş'et bulunuyordu.
9. *Agm*, *Vakit*, Sayı 1924, 19 Nisan 1339 [1923], 1.
10. Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşunun açıklandığı basın toplantısında *Vakîi*'in anketinin kadınların buluşmasında etkili olduğunu belirtiyordu. Bkz. "İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket", *agy*.

11. Bkz. "İstanbul'da Yeni Bir Hareket: Kadınlarımız Hukûk-i Siyâsiyye İstiyorlar", *Vakit*, Sayı 1963, 31 Mayıs 1339 [1923], 1.
12. "Memleketimizde Kadınlık Hareketinin Pîş-dârları Arasında", *agy*.
13. Bkz. "İstanbul'da Yeni Bir Hareket", *agy*.
14. Bkz. "İstanbul Kadınlarında Yeni Hareket: Hukûk-i Siyâsiyye İsteyen Kadınlarımız", *agy*.
15. "Hanımlarımızı bu fikir etrafında toplamak mümkün olmadığı gibi bizleri kabul edecek vasi bir içtima salonu da bulamadım. Darülfünun ve Türk Ocağı gibi müesseseler nedense bize salonlarını vermek hususunda müte-reddit kaldılar... Bize kapılarını açmıyorlardı. Artık tahakkuk edecek bu fikrin ilk temelini benim mütevazı evimde atmak mecburiyetindeydik" (*Türk Kadını*, 92-3: 141-2; *ab*).
16. Türkiye'de birinci dalga cumhuriyetçi feministlerin örgütleniş biçimi ile ikinci dalga arasında bazı ortak noktalar var. 80'lerde ortaya çıkan ikinci dalga feminizmin ilk toplantılarının evlerde yapıldığını başka bir yerde ifade etmiştim (1996-1997).
17. "Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir", *Vakit*, Sayı 1979, 16 Haziran 1339 [1923], 1.
18. Bkz. "Tezvîrât Devâm Ediyor", *agy*.
19. Bkz. "Türk Kadınlar Şûrâsı: Münevver Türk Kadınlarının Şûrâ Hâzırlığı İlerliyor", *Vakit*, Sayı 1969, 6 Haziran 1339 [1923], 3.
20. "Türk Kadınının Hakkı", *agy*.
21. Halide Edib de *Türk'ün Ateşle İmtihani*'nda Anadolu kadınlarının fedakârlıklarını anlatır (1994: 159-60).
22. "Türk Kadınının Hakkı", *agy*.
23. "Kadınlarımız", *agy*.
24. *Vakit* gazetesi ve *Süs* dergisi KHF'nin kurulduğu, vilayete beyannamesini, programını ve nizamnamesini verdiği tarih olarak 15 Haziran 1339'u [1923] göstermektedir. Fırkanın kurucusu ve başkanı Nezihe Muhiddin *Türk Kadını*'nda, Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923 gecesini fırkayı kurmak üzere harekete geçtiğini belirtmiştir (64 ve 92.)
Türk Kadını'nın yayımlandığı 1931 yılı Nezihe Muhiddin'in siyasetten çekilmeye zorlandığı tarihtir. Bu bakımdan kitap, kendisinin siyasetten uzaklaşmasına neden olan Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarına bir yanıt ve öz savunma niteliğini taşır. *Türk Kadını*'nın üslubu, ses tonu, kimi bilgilerin bilinçli olarak farklı verilmesi ve Nezihe Muhiddin'in KHF'nin kuruluş tarihini 29 Ekim 1923 olarak vermesinin nedenlerini 6. Bölüm'de "Siyasete Veda ve Savunma: *Türk Kadını*" başlığı altında göreceğiz.
25. "Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor: Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir", *agy*.
26. T. N., "'Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
27. "Kadınlar Fırkası", *agy*.
28. "Memleketimizde Kadınlık Hareketinin Pîş-dârları Arasında", *agy*.
29. "Kadınlığımızda Hareket", *İkdam*, Sayı 9420, 8 Haziran 1339 [1923], 1.
30. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası Fa'aliyyetde", *agy*.

31. "Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor", *agy*.
32. Bu nizamnamenin özgün metnine ulaşmam mümkün olmadı. Bilgiler *Vakit* te yer alan haberle sınırlı olduğu için 27 maddenin tümünü göremiyoruz.
33. "Yeni fırka isminden zannolunduğu gibi siyâsî cereyânlara dâhil olmak ârzüsünde değildir; muhterem hey'etin her şeyden evvel emeli kadınlık 'âlemini bu harekete muktedir bir dereceye terfî' etmek [yükseltmek] ve bi'l-hâssa memleketin ictimâî ve iktisâdî terakkî gâyelerinin tahakkukunu [gerçekleşmesini] te'mîn etmektir. Bunun için bidâyetin [başlangıçta] kadınları tenvîr [aydınlatmak], onları müstakbel vazîfelerine ihzâr etmek [hazırlamak] ârzüsundadırlar. Bu vazîfeler ise, evvelâ analık ve sonra 'âile kadını vazîfeleridir." Bkz. ".....", Kadınlık 'Âlemi, *Süs*, Sayı 2, 23 Haziran 1339 [1923], 3.
34. Şükûfe Nihal, "Fırkamızın Mefkûresi", *Süs*, Sayı 3, 30 Haziran 1339 [1923], 3-4. Şükûfe Nihal bu yazısında kendisini KHF'nin "mesâ'îsine iştirâk etmeye da'vet eden" Nezihe Muhiddin hakkındaki görüşlerini de aktarıyordu: "Bu hareketin başında Nezihe Hânımefendi gibi bu memleketde senelerden beri fa'âliyyet ve 'irfânıyla tanınmış, mümtâz, ciddî bir şahsiyyet bulunmasaydı belki, bu da'vete îcâbet etmemek [katılmamak] nezâket-sizliğinde bulunacaktım."
35. "Her ne kadar fırka adını taşıyorsa da Kadınlar Halk Fırkası'nın ana hedefi 'siyasi' nitelikte değildir. Siyasal haklar er geç kazanılacaktır; ancak kadınlar için öncelikle toplumsallaşma ve eğitim önemlidir." (Toprak 1988a).
36. Bkz. T. N., "Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
37. Bkz. "Kadınlığımızda Hareket", *agy* ve "Kadınlar Fırkası", *agy*.
38. "Gazeteler, halk, hattâ münevverler, kadınların meb'ûs olmak, mevki'-i iktidâra gelmek gâyelerinden bahsediyorlardı." Şükûfe Nihal, *agm*.
39. "Kadınlar Halk Fırkası: Vâlî Bey Böyle Bir Fa'âliyyetin Evvelâ Ma'ârif Mes'elesi Olduğunu Söylüyor", *agy*.
40. Bkz. "Celâl Sahîr Bey'in Geçen Nüshadaki Makâlesinin Mâ-ba'dı [devamı]", Türk Kadını: Hayâtı-Temâyülâtı-Harsı-İstikbâli, *Süs*, Sayı 7, 28 Temmuz 1339 [1923], 3. Celal Sahîr'in de dokunduğu gibi, "Halk Fırkası" ile "Kadınlar Halk Fırkası" arasındaki isim benzerliği, bazı tarihçiler ve siyasal gözlemcilerce KHF'nin kuruluşuna izin verilmemesinin nedeni olarak görülmüştür. Taha Toros (görüşme).
41. Birinci dalga feministlerinin "Varlığımızı görmezlikten gelmek mümkün değildir" siyasası, ikinci dalga/80'ler feministlerinin "Kadınlar Vardır!" sloganıyla örtüşüyor.
42. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası", *Tanin*, Sayı 246, 19 Haziran 1339 [1923], 3.
43. Latife Hanım (Uşaklıgil, 1898-1975), Mustafa Kemal ile İzmir'de 29 Ocak 1923'te evlendi; 5 Ağustos 1925'te ayrıldı. (Kocatürk 1988: 377). Taha Toros, Latife Hanım'ın boşandıktan sonra "sessiz kalma"sı hususunda Mustafa Kemal ile anlaştığı ve bu kurala yaşamı boyunca uyduğunu, evliliği ve ya herhangi bir konuda hiçbir açıklamada bulunmadığını belirtiyor (görüşme), Şubat 1998. Ulaşabildiğim verilere göre Latife Hanım'a ilişkin haberler basında, yalnızca evli olduğu kısa sürede yer aldı.

44. "İntihâbâtda İki Hânıma Dört Re'y", *İleri*, Sayı 1946, 5 Temmuz 1339 [1923], 1.
45. Bkz. "Kadınlar Halk Fırkası Fa'âliyyetde", *agy*.
46. T. N., "Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
47. Bu bildirinin yayımlandığı kaynağa ulaşamadım.
48. Nezihe Muhiddin'in bu toplantılara katılıp katılmadığı konusunda kesin bir bilgiye ulaşamadım. Büyük bir olasılıkla katılmamıştı.
49. "Kadınlar Halk Fırkası", *Vakit*, Sayı 2029, 8 Ağustos 1339 [1923], 1.
50. Bu cemiyet, "International Alliance of Women" adlı uluslararası kadın derneği olmalıdır. Bkz. *World Biography* 1948: 285, *Who's Who* 1935: 96.
51. Margery Corbett Ashby (1882-1981): Britanyalı feminist. 1907'de Britanya kadın örgütü olan Ulusal Kadınlara Oy Hakkı Cemiyetleri Birliği'nin (National Union of Women's Suffrage Societies, kuruluşu 1867) yönetici sekreteri olarak çalıştı. 1910'da Arthur Ashby ile evlendi. 1920'de Beynel-milel Kadın İttihadı Cemiyeti'nin [Uluslararası Kadınlar Birliği] (International Alliance of Women) genel sekreterliğini, 1923'ten sonra başkanlığını yürüttü (*World Biography* 1948: 285, *Who's Who* 1935: 96).
52. Bkz. "Kadınların Hakkı", *agy* ve "Beyne'l-milel Kadın İttihâdı", *İkdam*, Sayı 9420, 8 Haziran 1339 [1923], 1.
53. Bu konuda TBMM'de iki ana eğilim olduğu öne sürülebilir. İlki Hukuk-i Aile Karamnamesi'nin tadilat yapılarak kabulü, ikincisi ise Fransız ya da İsviçre medeni kanununun çevrilerek yasalaştırılmasıydı. Bu konuda TBMM'de açık bir tartışma yer almamıştır (Zihnioğlu 1995).
54. Bu toplantıyı Nezihe Muhiddin ile birlikte KHF kurucularının düzenlediği daha sonra açıklandı: "Kadın Birliği'nin maksat ve mesaisinin esaslarına birer misal teşkil ettiği için iki mühim işinden [Hukuk-i Aile İçtimainı kastediyor] uzunca bahsettım." Bkz. *Türk Kadını*, 119: 163.
55. Bkz. "Hukûk-ı Â'ile Münâkaşası: Türk Ocağı'nda bir Konferans", *Vatan*, Sayı 276, 16 Kanun-i Sani 1340 [1924], 3 ve "Kadınların İctimâ'ı", *İleri*, Sayı 2125, 18 Kanun-i Sani 1340 [1924], 1-2.
56. *Türk Kadını*'nda Nezihe Muhiddin bu toplantının belgesini yayımlarken doğru tarihle okunmuş ancak toplantının Medeni Kanun'un kabulünden sonra (1926) gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu ifadenin yanlışlıktan kaynaklanmadığını, kitabın özsansür tonunu gösteren bir örnek olduğunu savlıyorum.
57. Efzayîş Yusuf, "Türk Ocağı'nda: Türk Hânımlarının İctimâ'ı Münâsebetiyle", *Tanin*, Sayı 458, 20 Kanun-i Sani 1340 [1924], 2.
58. "İstiklal Mahkemesi müdde-i 'umûmîsi Vasîf Bey kürsîye gelerek İstanbul hânımlarının bu husûsdaki mütâla'âtını tesbît etmek üzere bir hey'etin teşkilini teklîf etti." Bkz. "Hânımlarımızın İctimâ'ı", *Vakit*, Sayı 2177, 18 Kanun-i Sani 1340 [1924], 3.
59. Bkz. *Türk Kadını*, 118: 162-3; "Hânımların Türk Ocağı'ndaki İctimâ'ı", *Vatan*, Sayı 278, 18 Kanun-i Sani 1340 [1924], 1 ve "Hânımlarımızın İctimâ'ı", *agy*.
60. TBMM Zabıt Ceridelerinde bu muhtura kaydedilmemiştir (Zihnioğlu

1995). TKB Grubu bu muhtıranın takipçisi oldu. Bir yıl sonra TKB yayın organı *Kadın Yolu*'nun muharriri devrin adliye vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ile yaptığı bir görüşmede bu muhtırayla ilgili gelişmeleri sordu: "Meclis-i Millî'de 'â'ile karâr-nâmesi mevki'-i müzâkereye vaz' edildiği [tartışılmaya sunulduğu] zamân hânımlarımızın tanzîm eylediği mukarrerât [kararlar] ve esbâb-ı mûcibeli [gerekçeli karar] bulunan] muhtıra nazâr-ı 'itibâra [dikkate] alınacak mıdır efendim?

– Bu müfredât ve muhtıra benim zamânımda verilmedi. Fakat onları memnûniyetle mütâla'a edeceğimi [inceleyeceğimi] va'd ediyorum." Bkz. "Muhterem 'Adliyye Vekîlimizle Mülâkat", *Kadın Yolu*, Sayı 1, 16 Temmuz 1341 [1925], 4.

61. "Türk Ocağı'ndaki İctimâ' Mûnâsebetiyle, Nezîhe Muhîddîn Hânımefendi'ye", *Tanin*, Sayı 457, 19 Kanun-i Sani 1340 [1924], 3.
62. "Evvelâ bütün samîmiyyet-i kalbiyemle [samimiyetimle] kadınlık 'âlemindeki bu şerefli galeyâna [hareketlenmeye] ilk işâreti veren, müteşebbis fıkriyle, doğru düşünceleriyle bize rehberlik eden Nezîhe Muhîddîn Hânımefendi'yi tebrik ederim" Efqayış Yusuf, "Türk Ocağı'nda: Türk Hânımlarının İctimâ'ı Mûnâsebetiyle", *agy*.
63. Hulle: İslam hukukuna göre "Bir kadının kendisini üç defa boşayan kocasıyla yeniden evlenebilmesi için başka bir erkekle evlenip onun tarafından boşanmış olması" (*Büyük Larousse IX: 442*).
64. "Türk Ocağı'nda Konferans", *Tanin*, Sayı 459, 21 Kanun-i Sani 1340 [1924], 3.
65. 3 Mart 1924 günü Büyük Millet Meclisi'nce ilga edilen Şer'iyye Vekâletinin konuyla ilgili komisyonu.
66. Münîr Mü'eyyed. "İstanbul Hânımlarının İctimâ'ı Mûnâsebetiyle: Hukûk-i 'Â'ile Karâr-nâmesinin Müsta'celen [ivedilikle] Müzâkeresi Teklîf Olunacaktır", *Tanin*, Sayı 460, 22 Kanun-i Sani 1340 [1924], 2.
67. Bkz. "Hukûk-i 'Â'ile Karâr-nâmesi", *Vatan*, Sayı 280, 20 Kanun-i Sani 1340 [1924], 3. *Vatan* gazetesinden Nezihe Muhiddin'in kitabına yaptığı alıntıda, İstiklal Mahkemesi müdde-i umumisi Vasıf Bey de kanunda talâk ve taaddüd-i zevcatı Cumhuriyet hükûmetinin kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Bkz. *Türk Kadını*, 114-7: 159-62.
68. "Kadın İktisâdî Bir 'Âmil [eyleyen/işgören] Olmalıdır", *Vatan*, Sayı 286, 26 Kanun-i Sani 1340 [1924], 3.
69. "Hukûk-i 'Â'ile Nûsha-i Mahsûsası", *agy*. Bu sayıda Nezihe Muhiddin'in konferansının tam metni ve Fatma Aliye, Abdullah Cevdet, Ahmed Haşim, İsmail Müştak, Yusuf Ziya (Ortaç), Burhan Cahid, Mustafa Şekib'in görüşleri yer aldı.
70. Bkz. "Haftalık Sûs Risâlesine", *agy*.
71. Hilafet 4 Mart 1924 günü, TBMM'de "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-i Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair Kanun'un kabulüyle" kaldırıldı (Kocatürk 1988: 410).
72. Bkz. "Hânımlar Birliği, Yeni Bir Program ile Sahâ-i Fa'âliyyete Atılıyor", *Tanin*, Sayı 485, 16 Şubat 1340 [1924], 3.

4 Kadın Birliği'nin Siyasal ve Sosyal Haklar Mücadeleleri

1. Bkz. "Şehrimizdeki Kadın Hareketi İlerliyor: Kadınlar Halk Fırkası Bugün Resmen Teşekkül Edecektir", *agy*.
2. Bu yaklaşım 1927 TKB Kongresinde daha açık biçimde, erkek üyelere kongrede seçim hakkının tanındığı yolunda değiştirilen 7. Maddede ifade ediliyordu: "Mâdde 7 - 'Aynı mefkûreye merbût [bağlı] olan erkekler Birliğe â'zâ-yı müzâhire [yardımcı üyeler] nâmıyla iştirâk edecekler ve ictimâ'da re'y sâhibi olup yalnız hânımları intihâb edeceklerdir. Ayrıca 'â'idât vermeye mecbûrdurlar." Bkz. "Kadınlar Birliği'nde Erkeksiz Hey'et-i İdâre", *Cumhuriyet*, Sayı 1036, 26 Mart 1927, 3. Bu madde yayımlanmış olan 1924 tarihli tüzükte farklı bir biçimde yer alıyor: "Mâdde 7: Erkekler Birliğe â'zâ-yı müzâhire sıfatıyla dâhil olabilirler. İctimâ'lara hakk-ı iştirâkleri ve re'yleri yoktur ancak hey'et-i idâre tarafından da'vet vukû'unda müzâkerâta [tartışmalara] iştirâk edebilirler." Bkz. *Kadın Birliği'nin Nizâm-nâmesidir*, 1340 [1923-4], Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
3. Bkz. *Kadın Birliği'nin Nizâm-nâmesidir*, *agy* ve bkz. "Belgeler: Kadın Dernekleri Programları" (Çakır 1994: 340-2).
4. "Hânımlar Birliği Yeni Bir Program ile Sâha-i Fa'âliyyete Atılıyor", *agy*.
5. Bildiğimiz kadıyla Halide Edib, Kadın Birliği'ne üye olmamış ve faaliyetlerine katılmamıştır. Taha Toros (görüşme).
6. Birliğin faal üyelerinden Efzayiş Yusuf (Suad), Amerika'da yapılan kadınlar kongresine katıldı ve izlenimlerini, Kadın Birliği'nin o günlerde yeni taşındığı Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'ndeki merkezinde bir konferans vererek anlattı (Bkz. "Kadın Birliği'nde Efzâyiş Yûsuf Hânımefendi'nin Konferansı Münâsebetiyle", Kadınlık Cereyânları, *Asar-ı Nisvan*, Sayı 5, 2 Nisan 1341 [1925], 7). Ayrıca *Kadın Yolu*'nun yayımlanması, kadınlığa ilişkin konuların sosyal alana aktarılması ve tartışılmasında etkili oldu. Şükûfe Nihal'in basında yer alan yazıları kadın hakları konusunun yaygınlaşmasına katkıda bulundu.
7. "Kadın Birliği", *Cumhuriyet*, Sayı 2, 8 Mayıs 1340 [1924], 3.
8. W. J. Rapp, "Women of Turkey Shake off Old Bonds", *The New York Times*, 30 Ağustos 1925, VI: 16.
9. "Kadın Birliği Fa'âliyyeti Hakkında Etrâflı Ma'lûmât", *İkdam*, Sayı 9755, 30 Mayıs 1340 [1924], 2.
10. "Beyne'l-milel Kadınlar Kongresine İştirâk", *İkdam*, Sayı 9793, 7 Temmuz 1340 [1924], 1. Haberde bu kongrenin hangi kuruluş tarafından düzenlendiğine dair bilgi yer almıyor. Beynelmilel Kadın İttihadı'nın Dokuzuncu Kongresinin, 14 Mayıs 1923'te Roma'da toplandığı ve bundan sonraki kongrenin üç yıl sonra toplanacağı duyurulmuştu (bkz. "Kadınların Hak-kı", *agy*). Dr. Safiye Ali'nin katıldığı kongreyi adı geçen kuruluşun düzenleyip düzenlemediği anlaşılmıyor.
11. "Kadın Birliği: Kadınlar Birliği Merkezinin Şehzadebaşı'na Nakli Münâsebetiyle Samîmî Bir Müsâmere Verildi", *Tanin*, Sayı 810, 13 Kanun-i Sani

1341 [1925], 2.

12. "Bu nâmzedlerden biri memleketde Meşrûtiyyet inkılâbından beri gerek ta'lim ve 'ırfan [öğretim ve kültür] hayâtındaki mesâ'îsi [çalışmaları] ve gerek matbû 'ât 'âleminde [basın dünyasında] ciddî ve fâ'ideli [yararlı] yazıları, bi'l-hâssa kadınlık muhîtinde fedâkâr ve 'azimkâr [azimli] te'sisâtıyla [kurduğu cemiyetlerle] tebâruz eden [öne çıkan] Nezîhe Muhîddîn, dîğeri yüksek efkâr [fikirleri] ve neşriyyâtı [yayınları] ve vatan-perverâne güzîde [seçkin] hidemâtıyla [hizmetleriyle] bir iklîl-i muşâ'şa' [pırlıltılı taç] gibi kadın başında parlayan Hâlîde Edîb hânımlardır." Bkz. "Kadın Birliği, Hâlîde Edîb ve Nezîhe Muhîddîn Hânımların Nâmzedliğini Vaz' Etti", *agy*.
13. "Kadın Birliği'nin bu istidâ'-nâmesini [dilekçesini] öğrenince Hâlîde Edîb Hânım'a mürâca'at ettik [başvurduk]. Pek güzîde [seçkin] refîk-i tahrîrimiz [yazar meslektaşımız] dedi ki: 'Bir kerre Kadınlar Birliği'ne dâhil değilim. Sonra böyle bir mürâca'at vâkî'se [olduysa] haberdâr değilim. Daha sonra şâyed Türkiye Cumhûriyyeti'nin mevcûd kanûnları kadınlara meb'ûsluk ve intihâb hakkı verse bile ben hiçbir zamân meb'ûs olmak istemem." Bkz. "Hâlîde Edîb Hânım: Haberi Olmadan Kadınlar Birliği Tarafından İstanbul Meb'ûsluğuna Nâmzed Gösterilmesi", *Son Telgraf*, Sayı 202, 24 Şubat 1340 [1925], 1.
14. "Benim nokta-i nazarımca [görüşümce], bu mes'ele tâlî [ikincil] bir mes'eledir. Bunun kanûna bir 'â'idîyyeti yoktur. Bu, bir 'ilim, bir fikir, bir terbiye-i ictimâ'îyye mes'elesidir ki kanûnla hâlledelemez. Fikrî, dimâğî [zihinsel], ictimâ'î [toplumsal], ahlâkî yüksek bir terbiye almayan bir genç, kanûnun resmen men' ettiği [yasakladığı] bir şeyi gayr-i resmî olarak bin def'a yapabilir... Yine tekrâr edeyim ki bu bir ma'ârif [eğitim] mes'elesidir." Bkz. "Hukûk-i 'Â'ile Hakkında Nakıyye Hânımefendi'nin Bir Musâhabe Esnâsında Şahsî Mütâla'aları" *agy*.
15. Bkz. "Gâlibâ En Doğru Söz Bu...", *agy*.
16. Bkz. "Turkish Women Nominated", *The New York Times*, 2 Mart 1925, 4.
17. Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu): Atatürk'ün öncülüğünde kurulan hayır kurumu. Milli mücadele sırasında, savaşa katılanların çocuklarına bakmak amacıyla 10 Haziran 1921'de kuruldu ve 1 Ekim 1921'de çalışmalarına resmen başladı. (*AnaBritannica* VI: 498)
18. Bkz. "Kadınlar ve Meb'ûsluk", *agy*.
19. "Kadınlar ve Meb'ûsluk", *agy*. Aynı gün yayımlanan ikinci haber 3. sayfada yer alıyor: "Kadın Birliği Önümüzdeki Haziran'da Avrupa ve Amerika'ya Bir Seyahât Tertîb Ediyor."
20. "Anadolu İstanbul Kadınlığı Yoktur, Türk Kadınlığı Vardır!", *İkdam*, Sayı 10023, 26 Şubat 1341 [1925], 3.
21. "Kadınlar ve Meb'ûsluk", *agy*.
22. "Hânımlar Fa'âliyyetde! Kadınlar Yalnız Meb'ûs Nâmzedi ile Kalmıyorlar, Belediye İntihâbâtına da İştirâk Edecekler", *Cumhuriyet*, Sayı 293, 28 Şubat 1341 [1925], 2.
23. Yukarda yer alan "Kadınlar ve Meb'ûsluk" başlıklı yorum/haber.

24. Bkz. "Kadına Hürmet", *Kadın Yolu*, Sayı 30, 1 Ağustos 1927, 5-6.
25. Bkz. "Çok Şükür Kurtulduk", *agy*.
26. Bkz. "Kadın Yolu'nun Şi'ârı", *agy*.
27. Bkz. "Muhterem 'Adliyye Vekîlimizle Mülâkât", *Kadın Yolu*, Sayı 1, 16 Temmuz 1341 [1925], 4.
28. Ömer Sami Coşar, 23 Mayıs 1898 tarihli gazetelerde Osmanlı devletinin, kadınların doktorluk yapamayacağı hakkındaki açıklamasını belgeliyor: "Kadınların Osmanlı ülkesinde doktorluk yapmalarına müsaade edilip edilemeyeceği konusunu bir süredir incelemekte olan Şurayı Devlet kararını verir. 23 Mayıs tarihli gazetelerde ilan edilen bu karara göre, kadınların Türkiye'de doktorluk mesleğini icra etmeleri uygun görülmemiştir." Coşar 1973-4: I, 244.
29. "Muhterem 'Adliyye Vekîlimizle Mülâkât", *agy*.
30. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, XXII: 334.
31. Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren kadın giyiminde önemli değişiklikler olduğuna Suphi Nuri'nin değindiğini görmüştük. Bkz. "Kadınlarımız", *agy*.
32. "Trolley Seats Held for Turkish Women Who May Now Sit Side by Side With Men/Tramvaylarda Türk Kadınları İçin Erkeklerle Yan Yana Oturacakları Yerler Yapılıyor", *The New York Times*, 15 Ekim 1925, 4.
33. "Many Turkish Women Adopt Western Ways/Çok Sayıda Türk Kadını Batılı Âdetleri Benimsiyor", *The New York Times*, 23 Ağustos 1925, II: 2.
34. "Turkish Flappers Find Their New Freedom Entrancing/Asri Türk Kızları Yeni Özgürlüklerini Büyüleyici Buluyor", *The New York Times*, 20 Aralık 1925, IV: 4.
35. Bu değişmelerin yaşandığı Temmuz-Aralık 1925 diliminde *The New York Times* gazetesinde 15 haber yer aldı.
36. "İntihâbâta İştirâki Müt'âkıb Türk Kadınının Programı", *Kadın Yolu*, Sayı 4, 6 Ağustos 1341 [1925], 8-9. Bu program Muhiddin'in *Türk Kadını* (120-5: 164-8) kitabında yayımlandı.
37. "Kadınlık 'Âleminde: 'Kadınlar Birliğinin' Fâ'ideli Teşebbüsleri", *Cumhuriyet*, Sayı 518, 17 Teşrin-i Evvel 1341 [1925], 3.
38. Nezihe Muhiddin, "Devr-i Edîblerine Mektûb", 17 Eylül 1341 [1925], Osmanlıca, el yazısı ile yazılmış mektup, başlık yok, Taha Toros Arşivi. Bu mektubu arşivinden kullanmama ve açıklamama izin veren Taha Toros'a teşekkür ederim.
39. Sözü edilen gazete belirlenemedi.
40. "Devr-i Edîblerine Mektûb", *agy*. Burada geçen zevâlî (saat) "alafranga saat" de denilen öğle vaktini, tam on ikiyi esas alan saattir.
41. Mustafa Kemal'in Anadolu'da camilerde Milli Müdafaa döneminde halka hitaben konuştuğu, Ahmet Ferit Hanım'ın (Tek) 1919'da Damat Ferit Paşa hükûmetine çektiği telgrafta belirtilmiştir: "Paşanın (Mustafa Kemal) camilerde halka aleni telkinlerde bulunmasından dolayı İngilizler geri çağırılmasını istediler". Aktaran Soysal 1985: 58. Demek ki, TKB'nin önerdiği bu yöntem daha önce milli müdafaa siyasaları doğrultusunda kullanılmıştı.

Nezihe Muhiddin'in demeci şöyleydi: "Kadın Birliği muhtelif konferanslar veriyor. Fakat bu konferanslara gelenler mahdûd ve zâten münevver hânımlardır. Hâlbuki biz bu konferansları tevsî' etmek [yaygınlaştırmak] ve her kadının bu konferanslarda bulunmasını te'mîn eylemek ârzû ediyoruz. Bu ise kulüplerde, Birlik'te olamıyor. Çünkü oraya gelenler dediğim gibi mahdûd ve münevver hânımlardır. Biz bunu mahalle aralarında bulunan hânımlara kadar teşmîl etmek [yaymak] istiyoruz. Vaktiyle câhil softalar tarafından mahallelerdeki hânımlarımızın fikirleri dîn perdesi altında birtakım bâtil efsâneler ve hurâfelerle zehirlendirilmiştir. Biz bu sûretle fikirleri, ve rûhları, dimağları bozulan hânımları tenvîr [aydınlatmak] ve irşâd etmek [doğru yolu göstermek] istiyoruz. Bu hânımlar ise ne kulûbe ve ne de Birliğe gelemesler. Bunlar için herhangi bir mahalledeki bir evde de konferans verilemez. Câmi'lerde bu işi yapmayı daha muvâfık [uygun] bulduk. Çünkü halkı bir arada toplayan câmi'lerdir. Buralarda dînin ahlâkî, ictimâ'î, terbiyevî, ikmâsâdî ve bil'-hâssa sıhhî cihetlerini îzâh edeceğiz. Câmi' buna niçin müsâ'id olmasın? Bu zamâna kadar bunun te'âmül [yerleşmiş kural] hâline gelmemiş olmasını bugün düşünemeyiz ve düşünmemeliyiz. Büsbütün yeni bir sistemi kabûl eden biz kadınlar teceddüd ve terakkî yolunda hükûmet-i Cumhûriyyetimizin attığı adımlara lâayk bir hareket ta'kîb etmek isteriz. En yeni sistemi kabûl eden Amerika'da ve Londra'da kadınlar, kendi ârzûlarının tahakkuku için dînî müesseselerde propaganda yaparlar. Binâ'en'aleyh, biz de bu işleri câmi'lerde yapmak ve bu vakte kadar mahalle aralarında bulunan ve câhil softaların câmi'lerde evvelce verdiği va'zlarla fikirleri, dimağları efsânelerle, hurâfâlarla dolan hânımlarımızın fikirlerinden bunları kazımak ve çıkarmak istiyoruz." Bkz. "Kadınlar Câmi'lerde Va'z Edemez mi? Kadınlar Birliği Re'îsesinin Şâyâna Dikkat Cevâbı", *Cumhuriyet*, Sayı 548, 17 Teşrin-i Sani 1341 [1925], 1-3.

42. "Hânımlarımızın Câmi'lerde Va'zı Mes'elesi", *Cumhuriyet*, Sayı 549, 18 Teşrin-i Sani 1341 [1925], 1.
43. Bkz. "Kadınlar Birliği Fa'âliyyetini Tevsî' Ediyor [yaygınlaştırıyor]", *Cumhuriyet*, Sayı 612, 20 Kanun-i Sani 1926, 2.
44. Nezihe Muhiddin *Kadın Yolu*'nda bu unvanları kullanmamıştır. Nezihe Muhiddin'in adı dergide başmuharrir olarak geçmez, ancak başyazılar ona aittir.
45. Derginin 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17. sayıları İstanbul kütüphanelerinde bulunmuyor. *Kadın Yolu*'nun boyutları: 25x34 cm'dir. Çoğunlukla 16 sayfadır.
46. "*Kadın Yolu*'nun Şi'ârı", *agy*.
47. Bkz. Enver Behnan, "Demokraside Feminizm", *Kadın Yolu*, Sayı 4, 6 Ağustos 1341 [1925], 4.
48. Bkz. "Kadın Hareketinin Târîhçesi", *Dünyâ Kadın Postası*, *Kadın Yolu*, Sayı 1, 16 Temmuz 1341 [1925], 8-9; "Bugün Kaç Memleketde Kaç Kadın Hakk-ı Siyâsiyyesine Sâhibdir?", *Dünyâ Kadın Postası*, *Kadın Yolu*, Sayı 2, 23 Temmuz 1341 [1925], 31-2; "İntihâbâta İştirâki Mûte'âkıb Türk Kadınının Programı", *Dünyâ Kadın Postası*, *agy*; "Mektûb (M. Corbett

Ashby)", *Kadın Yolu*, Sayı 24, 15 Kanun-i Evvel 1926, 24; "Dünyâ Kadın Hareketleri", *Kadın Yolu*, Sayı 30, 1 Ağustos 1927, 1.

49. Bu cemiyet, büyük olasılıkla, Corbett Ashby'nin başkanlığını yürüttüğü "International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship"tir (Seçme ve Seçilme Hakkı ve Eşit Vatandaşlık İçin Uluslararası Kadınlar Birliği; bkz. *Who's Who* 1935: 96). Dönemin gazetelerinde—çeviriden kaynaklanıyor olabilir— farklı isimlerle adlandırılan bu kuruluşun "International Alliance of Women" olduğunu ve 1935 Nisanında İstanbul'da, "Arslulusal Kadınlar Kongresi"ni topladığını ileri sürmek mümkün.
50. Bkz. "Beyne'l-milel Kadın Cem'iyyeti'nden Kadın Birliği'ne Gelen Mektûb", Türk Kadın Birliği Havâdisleri, *Kadın Yolu*, Sayı 23, 15 Teşrin-i Sani 1926, 16.
51. "Mektûb (M. Corbett Ashby)", *Kadın Yolu*, Sayı 24, 15 Kanun-i Evvel 1926, 24.
52. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti): I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip İtilaf Devletleri'nin girişimiyle kuruldu. Dönemin ABD başkanı W. Wilson, Ocak 1918'de açıkladığı On Dört Madde'de bir "milletler cemiyeti" kurma gereğine işaret ediyordu. 10 Ocak 1920'de kurulan Cemiyetin kurucu üyeleri savaşın galibi olarak barış antlaşmalarını imzalayan ülkelerden oluşuyordu. Yenik devletlerin de örgüte girmesi için Meclis'in üçte iki çoğunluk kararı gerekiyordu. Cemiyet II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler'e örnek oluşturdu (bkz. *AnaBritannica* XVI: 94).
53. Bkz. "Kadınlık Cereyânları", *Kadın Yolu*, Sayı 21, 15 Teşrin-i Evvel 1926, 13-14.
54. Bkz. "Dünyâ Kadınlığı Çalışıyor", *Kadın Yolu*, Sayı 19, 1 Eylül 1926, 2. Huda Shaarawi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Badran 1986.
55. *Milliyet*: İstanbul'da, 11 Şubat 1926'da yayımlanmaya başlayan günlük siyasi gazete. Sahibi ve başmuharriri Siirt Mebusu Mahmud Bey (Soydan), müdürü Burhan Cahid idi. 22 Nisan 1935'te hükümet tarafından kapatılınca yayımını 23 Nisan 1935'ten sonra *Tan* adı altında sürdürdü.
56. Bkz. "Beyne'l-milel Kadın Birliği'nin Da'veti", *Milliyet*, Sayı 397, 20 Mart 1927, 2.
57. Bkz. "Annelerin Annelere Yardımı Te'mîn Edilecek", *Milliyet*, Sayı 415, 9 Nisan 1927, 1.
58. Naci Sadullah, "Kadınlar Birliğini Kuran Nezihe Muhittin Hanım Ne Âlemde?", *Yedigün*, Sayı 92, 12 Aralık 1934, 3-5.
59. Takrir-i Sükûn Kanunu: Şeyh Said Ayaklanması'ndan (1925) sonra kabul edilen ve hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan yasa (4 Mart 1925). Yasaya göre, hükümet "gerici", "isyancı" ve "ülkenin sosyal düzeni ile huzur ve sükûnunu ve güvenlik ve asayişini bozan ya da bozmaya yeltenen" bütün kuruluşları ve bu doğrultudaki yayınları, cumhurbaşkanının onayıyla yasaklamaya yetkili kılınıyordu. Ayrıca bu tür girişimlerde bulunanların İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanması öngörülüyordu (*AnaBritannica* XX: 350).

İstiklal Mahkemeleri: Milli Mücadele'nin başlarında TBMM yöneti-

mince oluşturulan geniş yetkili, olağanüstü yargı mercileri (*AnaBritannica* XII: 92).

60. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Kuruluşu 17 Kasım 1924, Ankara. Kurucuları: Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Refet (Bele). Bkz. Kocatürk 1988: 425.
61. Elazığ'da yargılanan gazeteciler şunlardır: *Sebilürreşat* dergisi sahibi, Eşref Edib, *Tevhid-i Efkar* sahibi Velid Ebuzziya, *Son Telgraf* gazetesi sahibi Fevzi Lütüfi (Karaosmanoğlu) ve muharriri Sadri Ertem, *Tokgöz* gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali Bey (Kocatürk 1988: 438).
62. Telgraf metninde şu cümleler yer alıyordu: "Biz yüksek dehanızın tesis ettiği [kurduğu] rejimin tabii ve samimi adamları ve hâdimleriyiz [hizmet görenleriyiz]. 'Mürtecilerin [gericilerin] suikastini kolaylaştırma' gibi bir zan altından kurtarılmamızı en derin tazimlerimize [saygılarımıza] ekleyerek istirham [rica] ederiz" (Kocatürk 1988: 438-9; *ab*).
63. "Afveden En Büyük İnsandır", *Kadın Yolu*, Sayı 6, 20 Ağustos 1341 [1925], 2.
64. Bkz. "Kadınlık 'Âleminde: 'Kadınlar Birliğinin' Fâ'ideli Teşebbüsleri", *agy*.
65. "Kadınlık 'Âleminde: 'Kadınlar Birliğinin' Fâ'ideli Teşebbüsleri", *agy*.
66. Bkz. "Cumhûriyyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *agy* ve "Memleket İşlerinde Vahdet [birlik]", *Kadın Yolu*, Sayı 5, 13 Ağustos 1341 [1925], 2.
67. "Biraz da Şaka, Kadın Birliği Siyâsî Hayâta Karışmaya Karâr Verir", *Cumhuriyet*, Sayı 598, 6 Kanun-i Sani 1926, 1-2.
68. "Türk Kadınları Siyâsî Hayâta Atılmalı mıdır?", *Cumhuriyet*, Sayı 602, 10 Kanun-i Sani 1926, 1-2.
69. "Kadınlarımız Siyâsî Hayâta Girmek İstiyorlar", *Cumhuriyet*, Sayı 608, 16 Kanun-i Sani 1926, 1-2.
70. "Kadınlar Birliği Fa'âliyyetini Tevsî' Ediyor", *agy*.
71. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 17.2.1926, Devre II, İctima senesi: II, 57. İctima, XXII: 230.
72. Şükrü Kaya (1883-1959): Tek parti döneminin 1927-1938 yılları arasında içişleri bakanı.
73. Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 17.2.1926, Devre II, İctima senesi: II, 57. İctima, XXII: 231.
74. Amme hukukunun kadın-erkek eşitliği yönünden incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşıyor.
75. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 17.2.1926, Devre II, İctima senesi: II, XXII: 4-21.
76. Bkz. "Kadınlar İttihâdı, Gelecek Sene Kongrenin İstanbul'da Toplanması İsteniyor", *Milliyet*, Sayı 465, 29 Mayıs 1927, 3.
77. Bkz. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 30, 1 Ağustos 1927, 11-12.
78. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 23, 15 Teşrin-i Sani 1926, 16.
79. Bkz. "Türk Kadınlığı Birleşiniz!", *Kadın Yolu*, Sayı 30, 1 Ağustos 1927, 4.

80. "1. Meşrûtiyyetdeki kadın hayâtıyla, Cumhûriyyetdeki kadın hayâtı arasında ne gibi farklar görüyorsunuz? 2. Tesettüre tarafdâr mısınız? 3. Kadınların siyâsî hayâta karışmalarına ne dersiniz? 4. Dans salonlarına giden kızlar hakkındaki fikriniz nedir? 5. Medenî nikâhdan büyük fâ'ideler bekliyorsunuz?" Bkz. Enver Behnan, "İctimâ'î Anket: Cumhûriyyet Kadını Ne Düşünüyor", *Kadın Yolu*, Sayı 23, 15 Teşrin-i Sani 1926, 1-2.
81. Bkz. "İctimâ'î Anket: Cumhûriyyet Kadını Ne Düşünüyor", *agy*.
82. Bkz. "Cumhûriyyetin Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi", *agy*.
83. Bkz. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 23, 15 Teşrin-i Sani 1926, 16.
84. "Belediye İntihâbâtında Cumhûriyyet Kadını," *Kadın Yolu*, Sayı 24, 15 Kanun-i Evvel 1926, 2-3.
85. Bkz. "Türk Kadınlığı ve İkdîsâdiyyâtımız", *Kadın Yolu*, Sayı 20, 1 Teşrin-i Evvel 1926, 2.
86. "Balolarda Kadın Kıyâfeti", *Kadın Yolu*, Sayı 25, 1 Kanun-i Sani 1927, 2-3 ve bkz. "Smokinli Kadınlar", *Cumhuriyet*, Sayı 1099, 30 Mayıs 1927, 2.
87. Bkz. "Kadın Birliği Genç Kızlar İçin Bir Kulüp Açıyor", *Milliyet*, Sayı 431, 25 Nisan 1927, 1-2; "Teklifi Yapanlar İzâhât Veriyor: Kadın Birliği Kadınlar İçin Bir Elbise Nümûnesi Hâzırlayacak", *Milliyet*, Sayı 432, 26 Nisan 1927, 2.
88. Bkz. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 26, 15 Kanun-i Sani 1927, 16 ve "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 27, 15 Şubat 1927, 12-13. Diyarbakır şubesi için *Cumhuriyet*'te yer alan bilgiler şöyle: "Kadın Birliği'nin âhiren Diyârbekir'de bir şu'besi açılmıştır. Bu Birliğin re'îsi 'İffet Halim [Oruz] hânımdır. Diğer â'zâlar Vecîhe Celâl, Nezîhe Şevket, Meliha Sâdık, Şerife hânımlardan mürekkebdır [oluşturmaktadır]. Yeni Birliğin â'zâ yekûnû (100) ü mütecâvizdir [geçmektedir]", bkz. "Nezîhe Hânım Dayak mı Atacakmış?.." *Cumhuriyet*, Sayı 1340, 30 Kanun-i Sani 1928, 1-2. İffet Halim Oruz kitabında, TKB Diyarbakır şubesi ni kurma çalışmalarını ve bu esnada Şükufe Nihal'in TKB Nizamnamesini ve kuruluş iznini Oruz'a elden ulaştırarak şubenin kurulmasına destek verdiğini anlatır. TKB Diyarbakır şubesi İffet Halim Oruz'un çabalarıyla 29 Nisan 1927 tarihinde kuruldu (Oruz 1986: 27-9). Bu tarih TKB'de büyük kongre sonrası çatışmaların başlangıcına denk düşüyordu.
- Türk Kadınlar Birliği, bu geleneğin bir devamı olarak, askeri darbe dönemlerinde (1971 ve 1980) geçici olarak kapatılması dışında en eski ve en yaygın örgüt olma özelliğini 1995'te koruyordu. 1995'te kadın dernekleri içinde 31 şubesiyle en yüksek şube sayısına sahip dernek TKB idi. TKB'den sonra sıralamada Soroptomist Klübü Derneği (29 şube) ve Türk Anneler Derneği (27 şube) yer alıyordu. Bkz. Emniyet Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Kurulu Bulunan Kadın Derneklerinin Listesidir", 1993. Yararlanmak isteyenler için bu listeyi ve kadın derneklerinin program ve tüzüklerini 1995 yılında Kadın Eserleri Kütüphanesi'ne teslim ettim.
89. Konu olan karikatüre ulaşamadım.
90. "Kadınlık Yüksek'tir!", *Milliyet*, Sayı 378, 1 Mart 1927, 2.

91. Bkz. "Türk Kadın Birliği Havâdisleri", *Kadın Yolu*, Sayı 28, 15 Mart 1927, 14-15.
92. Bkz. "Beyne'l-milel Kadın Birliği'nin Da'veti", *Milliyet*, Sayı 397, 20 Mart 1927, 2; "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tâbi'?", *Cumhuriyet*, Sayı 1029, 19 Mart 1927, 1; "Kadın Birliği", *Milliyet*, Sayı 396, 19 Mart 1927, 2.
93. Bkz. "Annelerin Annelere Yardımı Te'mîn Edilecek", *agy* ve "Kadınlar Birliği'nde: Nezihe Muhîddîn Hânım Zamâne Kızları Diye Küçük Bir Piyas Yazmış", *Cumhuriyet*, Sayı 1048, 9 Nisan 1927, 2.
94. "Kadınlar Birliği'nde çocuk bakımı için vücûda getirilen te'sîsât [kuruluş] işe başladı. Dün sabâh sâ'at onda Kadın Birliği'ndeki çocuk kliniği küşâd edilmiş [açılmış] ve şehrimizin muhtelif semtlerinden anneleriyle birlikte mürâca'at eden (60) kadar çocuk mu'âyene edilerek bunların tedâvîleri için lüzûm görülen tedâbir [önlemler] tesbît olunmuştur ... Doktor Safiyye 'Alî Hânım tarafından çocuklar da mu'âyeneye tâbi' tutularak kendilerine meccânen [bedava] 'ilâc verilmesi, îcâb edenlerin evlerine ziyâretci hasta-bakıcı gönderilmesi, gıdâya muhtâc bebeklere haftalık muhtelif mamalar tevzî'i [dağıtımı] te'mîn olunmaktadır." Bkz. "Annelere Anneler Yardım Edecek", *Milliyet*, Sayı 421, 15 Nisan 1927, 1. Bu çalışmalar basında geniş yer verilen "annelerin annelere mu'âveneti [dayanışması]" başlığı altındaki haberlerle kamuoyuna duyuruldu.
95. "Annelerin Annelere Yardımı Te'mîn Edilecek", *agy* ve bkz. "Kadınlar Birliği'nde İctimâ'", *Cumhuriyet*, Sayı 1039, 29 Mart 1927, 3.
96. Bkz. "Genç Kızlar Yurdu: Kadın Birliği Genç Kızlar İçin Bir Yurt Te'sîs Etmektedir", *Cumhuriyet*, Sayı 1078, 9 Mayıs 1927, 1; "Kadın Birliği Genç Kızlar İçin Bir Kulüp Açıyor", *Milliyet*, Sayı 431, 25 Nisan 1927, 1-2.
97. Bkz. "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tâbi'?", *agy*.
98. "Kadın Birliği Genç Kızlar İçin Bir Kulüp Açıyor", *agy*.
99. "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tâbi'?", *agy*. İlk belirlemelerde komisyonun adı "Müsâvât" komisyonu idi.
100. "Beyne'l-milel Kadın Birliği'nin Da'veti", *agy*.
101. "Erkeklerin de Ağzı Yok Değil ya! Onlar da Söyleyecek", *Milliyet*, Sayı 398, 21 Mart 1927, 1-4.
102. "Erkeklerin de Ağzı Yok Değil ya! Onlar da Söyleyecek", *agy*.
103. "Kadın ve Erkek Hiçbir Zamân Birbirine Benzemeyecektir", *agy*.
104. "Beyne'l-milel Kadın Birliği'nin Da'veti", *agy*. Elimdeki verilerden, burada geçen "ahlakta eşitlik" kavramının ne anlamda kullanıldığı ya da uzanımlarının neler olduğunu çıkarsamam mümkün olmadı.
105. T. N., "'Kadınlar Halk Fırkası' Mü'essislerinin Niyyeti", *agy*.
106. Bkz. "Kadın Birliği: Fuhuşla Mücadele Etmek İçin Mühim Karârlar İttihâz Etmektedir", *Cumhuriyet*, Sayı 1062, 23 Nisan 1927, 2.
107. "Beyne'l-milel Kadın Birliği'nin Da'veti", *agy*; "Erkek mi Kadına, Kadın mı Erkeğe Tâbi'?", *agy*.
108. "Kadınlar Polis Olacaklar: Kadın Birliği Kadınların Meb'ûs Olamayacağını Anlayınca Polislikte Karâr Kılıyor", *Cumhuriyet*, Sayı 1149, 22 Temmuz 1927, 2.

109. "Kadın Birliği Lehde de 'Aleyhde de Olsa Dedikodulardan Memnûn!" *Cumhuriyet*, Sayı 1157, 30 Temmuz 1927, 2.
110. "Biraz da Şaka: Kadın Birliği Kadınlar Polis Olabilir Diyor!", *agy*.
111. "Türk Kadın Birliği Kongresi", *Kadın Yolu*, Sayı 29, 1 Haziran 1927, 1-6. Bundan sonra dipnot ile belirtilmemiş olan alıntılar ve bilgiler bu belgeden alınmıştır. Kongre'nin öyküsünü anlatırken şu terimleri kullanacağım: *heyet-i umumiye*: genel kurul (üyeler); *heyet-i merkeziye*: merkez yönetim kurulu; *heyet-i idare/idare heyeti*: yönetim kurulu.
112. Bkz. "Kadınlarla Erkekler Arasından Nasılsa Bir Kara Kedi Geçti: Toplanan Kongre Gayr-i Kânûnî midir?", *Milliyet*, Sayı 405, 28 Mart 1927, 1-4.
113. Bkz. "Kadınlar Birliği'nde Erkeksiz Hey'et-i İdâre", *agy*. Nizamnamenin 2. Maddesindeki değişiklik alıntıladığım iki gazete haberinde farklı bir biçimde yer alıyor. *Kadın Yolu*'nda kongre tutanaklarında –veya daha sonra– maddenin tamamı yayımlanmadı. Bu bakımdan 2. Maddedeki değişikliği tam olarak bilmiyoruz.
114. *Cumhuriyet*'in haberinde seçilen heyet-i idare üyeleri biraz daha farklıydı. Efzâiyyî Yusuf bu listede yer alıyordu: "Nezîhe Muhîddîn, Efzâiyyî Yûsuf, Doktor Safiyye 'Alî, Matlûbe 'Ömer, Nâ'ile Vahhâb, Kerîme Hâmî, Medîha İhsân, Bedî'a Tevfîk, Muhsine Sâlih, Güzîn Fehîmân, Fahriyye 'Âtuf, Sare 'Âlî, Seniha Sâlim, 'İffet İhsân, Refîka 'İzzet, Nedîme Ahmed, Sâlime Kemâl, 'Aliye Şinasi, Hikmet, Seniha Ra'ûf hânımlar." Bkz. "Kadınlar Birliği'nde Erkeksiz Hey'et-i İdâre", *agy*.
115. Nezihe Muhiddin'in "Devr-i Edîblerine Mektûb"unda da (*agy*) bu ifadelere rastlanıyor.
116. Bkz. "Kadınlarımızın İnkîşâfı Hakîkaten Lâzım...", *agy*.
117. "Kadınlarla Erkekler Arasından Nasılsa Bir Kara Kedi Geçti", *agy*.
118. "Kadınlarımızın İnkîşâfı Hakîkaten Lâzım..." *agy*.
119. 27 Mart'ta bir gazetede yayımlandığı belirtilen bu açıklamayı kim(ler)in yaptığı hususunda bir bilgiye ulaşamadım. Söz konusu gazete İstanbul kütüphaneleri koleksiyonlarındaki eksikler nedeniyle bulunamadı. Bkz. "Kadınlarla Erkekler Arasından Nasılsa Bir Kara Kedi Geçti" *agy*.
120. Saim Erarslan'ın sözünü ettiği kongre, Nezihe Muhiddin'in Birlik'ten istifaya zorlanmasından sonra 26 Eylül 1927'de Türk Ocağı'nda toplanan kongredir. Belgeler Erarslan'ın bu ifadelerini doğrulamaktadır. Bkz. "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre 'Akdettiler" *Cumhuriyet*, Sayı 1216, 27 Eylül 1927, 2.
121. Nezihe Muhiddin'in açıklamaları şöyleydi: "Bana dedikodular hakkında fikrimi soruyorsunuz. Müsâ'ade ediniz de 'aynı su'âlî ben de size tevcîh edeyim [yönelteyim]. Kongrede baştan nihâyete kadar bulundunuz. Lutfen, hilâf-ı usûl [usule aykırı] ne gördüğünüzü bana söyler misiniz? Sizin de şâhid [tanık] olduğunuz vechile [gibi] 'ale'l-usûl [usullere göre] celseyi açtım. Bir muvakkat [geçici] re'îs intihâb olundu [seçildi]. Müt'eâkıben [bundan sonra] bir kongre re'îsinin intihâbını teklîf ettim. Ekseriyyet-i 'azîme [çoğunluk], kongre riyâsetini [başkanlığını] benim der-'uhde

etmekliğini [üstüne almamı] musirren [ısrarla] talep ettiler. ... Sarfıyât [harcamalarımız] ve sâ'ikamız [nereye harcandığı] meydândadır ve gizli kapaklı hiçbir işimiz yoktur." Bkz. "Kadınlarla Erkekler Arasında Nasıl- sa Bir Kara Kedi Geçti", *agy*.

122. "Kadınlar Birliği'nde İctimâ'", *Cumhuriyet*, Sayı 1039, 29 Mart 1927, 3; "Kadınlar Birliği: Hesâbâtın Tedkîki İçin Derhâl Bir Encümen Toplanıyor, Mu'addil [değiştirilmiş] Nizâm-nâme Hükûmete Verilmek Üzeredir", *Milliyet*, Sayı 406, 29 Mart 1927, 3.
123. "Kadınlar Birliği'nde Hesâblara Bakıldı, Yeni Komisyonlar Yapıldı", *Cumhuriyet*, Sayı 1043, 2 Nisan 1927, 2. Bu habere göre komisyonun üyeleri Dr. Safiye Ali, İffet İhsan, Nedime Esad, Sıdika Behçet, Dürriye Faik ve Süreyya Cemal'dir. Bu incelemede Birliğin kurulduğu günden itibaren 1927 yılına değin 8500 lira gelir topladığı, 7635 lira masrafta bulunduğunu ve kasasında 865 lira bulunduğunu tespit edildi.
124. "Kadınların Siyâsî Hukûku", *Cumhuriyet*, Sayı 1058, 19 Nisan 1927, 3.
125. "Kadın Birliği, İntihâbâtta Yolsuzluk Olmadığı Anlaşıldığından Hey'et-i İdâre Tasdîk Edildi", *Milliyet*, Sayı 451, 15 Mayıs 1927, 3.
126. "Kadınlarda Hukûk-i Siyâsiyye, Vilâyet Nizâm-nâmeyi Tasdik Etti", *Cumhuriyet*, Sayı 1084, 15 Mayıs 1927, 2.
127. Latife Bekir'den önce başkanlığa Sadiye Hanım seçildi. (Bkz. "Kadınlar Birliği'nde: Riyâsete Sa'dîye Hânım İntihâb Edildi", *Cumhuriyet*, Sayı 1222, 3 Teşrin-i Evvel 1927, 1.) Sadiye Hanım kısa bir süre sonra başkanlıktan istifa etti ("Kadın Birliği'nde: Re'îs İsti'fâ Etti", *Cumhuriyet*, Sayı 1331, 21 Kanun-i Sani 1928, 1-2).
128. "Kadın Birliği'nde: Re'îs İsti'fâ Etti", *agy*.
129. Bkz. "Kadınlar Birliği ve Meb'ûsluk", *Cumhuriyet*, Sayı 1106, 6 Haziran 1927, 2.
130. "Onlar da İstiyorlar!", *agy*.
131. "Kadınlar ve İntihâbât", *Cumhuriyet*, Sayı 1110, 10 Haziran 1927, 3.
132. "Onlar da İstiyorlar!", *agy*.
133. Bkz. "Kadınların Meb'ûsluğu", *Milliyet*, Sayı 478, 14 Haziran 1927, 1-4.
134. Bkz. "Kadınlar Mutlaka İntihâbâta İştirâk Etmek İstiyorlar!", *Milliyet*, Sayı 479, 15 Haziran 1927, 1-4. Burada, "ricâl" sözcüğünün erkekler ve rütbeli, mevki sahibi kişiler anlamına geldiğini hatırlatmak isterim. "Ricâl" Osmanlı Türkçesindeki toplumsal cinsiyet ayrımını yansıtmaması bakımından iyi bir örnek oluşturuyor.
135. "Kadınlar Yâhûd da Nezîhe Hânım Karârında Ciddî Görünüyorlar", *Milliyet*, Sayı 480, 16 Haziran 1927, 1-4.
136. "Kadınlar Birliği 'Arz-ı Ta'zîmât Hey'etini İntihâb Etti", *agy*.
137. "Türk Kadınları Oy Hakkı İstiyor: Birlik Kemal Paşa'dan Oy Hakkı İstecek: Temsilci Heyeti Açıklandı. İstanbul, Türkiye Haziran 19 - Bugün Kadınlar Birliği hakiki sufragetlerden oluşan bir temsilci heyet seçerek gelecek hafta Ankara'ya gidecek ve Cumhurbaşkanı Kemal Paşa'ya anayasa değişikliğinde kadınlara oy hakkının tanınmasını talep eden bir teklif sunacaktır. Heyette Birliğin Başkanı olan Nezihe Muhiddin ve ilk ka-

dın doktorlardan Safiye Ali bulunuyor. Kadınlar yeni kazıları yapılan Bizans Hipodromunda büyük bir gösteri düzenlemeyi planlıyorlar." Bkz. "Turkish Women Seek Vote: Union Names Delegates to Ask Kemal Pasha for Ballot", *The New York Times*, 20 Haziran 1927, 7.

138. Bkz. "Onlar da İstiyorlar!", *agy*.
139. Bkz. "Kadınlar Mutlaka İntihâbâta İştirak Etmek İstiyorlar!", *agy*.
140. Bkz. "Kadınlar Birliği 'Arz-ı Ta'zîmât Hey'etini İntihâb Etti", *agy*. TKB nin Seçim Beyannamesi bu belgede yer alıyor.
141. "Kadın Nâmzed Göstermekten Vâzgeçtiler!", *Cumhuriyet*, Sayı 1117, 20 Haziran 1927, 3.
142. "Kadınlar Yâhûd da Nezîhe Hânım Karârında Ciddî Görünüyorlar", *agy*.
143. Bkz. "Turkish Women Seek Vote: Union Names Delegates to Ask Kemal Pasha for Ballot", *agy*.
144. "Kadınlar ve İntihâbât: Kadın Birliği, Kadın Nâmzed Gösteremezse Müfrit Bir Feministi Nâmzed Gösterecek", *Cumhuriyet*, Sayı 1110, 10 Haziran 1927, 3.
145. Bkz. "Kadınlar Mutlaka İntihâbâta İştirak Etmek İstiyorlar!", *agy*.
146. "Kadınlar Yâhûd da Nezîhe Hânım Karârında Ciddî Görünüyorlar", *agy*.
147. Ayrıca bkz. "Kadınların Meb'ûsluğu: Teşebbüs Suyu Düşüyor", *Cumhuriyet*, Sayı 1114, 17 Haziran 1927, 2.
148. "Kadınlar Yâhûd da Nezîhe Hânım Karârında Ciddî Görünüyorlar", *agy*.
149. "Kadınların Meb'ûsları", *Cumhuriyet*, Sayı 1113, 16 Haziran 1927, 3.
150. Bkz. "Kadınlar Bugün Nâmzedlerini Tesbît Ediyorlar", *Cumhuriyet*, Sayı 1116, 19 Haziran 1927, 1-2.
151. "Hükûmetimiz her hükûmetden evvel kadınlarımıza, hattâ lâıyk olmadıkları hakkı vermiştir. Türkiye'de Türk kadını siyâsiyyâtıdan [siyasi alandan] başka erkeğin her hakkına mâlikdir. Siyâsiyyâta kadınların karışması bi't-tabî'i şâyân-ı ârzûdur [istenir]. Fakat kadınlar dünyânın hiçbir tarafında bu haklarını hüsn-i isti'mâl edememişlerdir [tam olarak alamamışlardır]. Türkiye'de de edemeyecekleri muhakkaktır. Sonra neden Türk kadınları her şeyden evvel siyâsî olmak istiyorlar? Ben Türk kadınları arasında henüz şâyân-ı iftihâr ictimâ'î teşekküller [kuruluşlar] göremedim. Bunun için kendimi bed-baht 'addediyorum. Bana hangi bir kadın mü'essesesi gösterebilirsiniz ki on beş zavâllı yetim yavruyu kucaklamış, yâhûd beş on dolu bir dam altında toplayarak bunların çalışmalarını, hayâtlarını kazanmalarını te'mîn etmiş ve daha buna benzer mu'âvenetler [destekler] yapılmış olsun?

Benim anladığım siyâsî hak kazanmak isteyen ve 'adedleri beş ile on rakamını geçmeyen hânımlarımızın gâyesi sâdece matbû'âtı işgâl etmek, her gün kendilerinden bahsettirmek ve siyâsîler meyânında, meşhûr olabilmektir; bunlarda muvaffak olamamışlardır denilemez." Bkz. "Gâlibâ En Doğru Söz Bu...", *agy* ve bkz. "Kadınların Meb'ûsluğu: Teşebbüs Suyu Düşüyor", *agy*.

152. "Kadın Birliği'nin Tasavvuru Tebessümle Karşılandı", *Milliyet*, Sayı 482, 18 Haziran 1927, 1-4.

153. "Nakıyye Hânım Cevâba Cevâb Veriyor", *Milliyet*, Sayı 483, 19 Haziran 1927, 2.
154. "Kadın Nâmzed Göstermekten Vâzgeçtiler!", *agy*.
155. "Kadınlar Bugün Nâmzedlerini Tesbît Ediyorlar", *agy*.
156. Hatice Ahmet'in mektubu daha sonra *Kadın Yolu*'nda yayımlandı: "Kadın 'Aleyh-dârlarına Açık Mektûb", *Kadın Yolu*, Sayı 30, 1 Ağustos 1927, 9.
157. Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 21.6.1927, Devre II, İçtima senesi: IV, XXXIII: 384-6.
158. Recep Peker CHP'nin önde gelen idologlarından ve "Değişmez Genel Başkan Atatürk; Genel Başkan Vekili İnönü (1937'ye kadar), Genel Sekreter Recep Peker (1936'ya kadar)"dan oluşan "Genel Başkanlık Kurulu (Genbaşkur)" 1923-1938 CHP'sinin doruk karar organıydı (Parla 1992: 150).
159. Bkz. "Millet Meclisi'nde Kadınların İntihâbâta İştirâk Edip Etmeyecekleri Etrâfında Harâretli Münâkaşalar", *Milliyet*, Sayı 486, 22 Haziran 1927, 1-4.
160. Bkz. "Millet Meclisi'nde Kadınların İntihâbâta İştirâk Edip Etmeyecekleri Etrâfında Harâretli Münâkaşalar", *agy*.
161. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 21.6.1927, Devre II, İçtima senesi: IV, XXXIII: 384-6. (Bu görüşmeler *Milliyet* gazetesinde de yayımlandı. Bkz. *agm*.)
162. Bkz. "Kadınlar Birliği Meclis'teki Münâkaşalardan Pek Ziyâde Memnûn Oldu", *agy*.
163. Bkz. "Hânımların Gâzî Paşa Hazretlerine 'Arz-ı Ta'zîmâtı", *Milliyet*, Sayı 487, 23 Haziran 1927, 1-4.
164. "Biraz da Şaka: Hânımlar Meb'ûs Olunca", *Cumhuriyet*, Sayı 1118, 21 Haziran 1927, 1.
165. "Türk Kadını", *Milliyet*, Sayı 486, 22 Haziran 1927, 1. Falih Rıfkı'nın bu görüşü Kemalist kadınlar tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur.
166. "Kadınlık, Kadınlar ve İntihâbât", *Cumhuriyet*, Sayı 1122, 25 Haziran 1927, 2.
167. Kocatürk 1988: 466-467. Atatürk, 1 Temmuz günü Ankara'dan trenle İstanbul'a gelmiştir.
168. Bkz. "Kadınların Ta'zîmâtı: 'Arz-ı Ta'zîmât Hey'eti Mürâca'atda Bulundu", *Milliyet*, Sayı 489, 25 Haziran 1927, 1."
169. "Kadın Birliği Meb'ûsluk İçin Nâmzed İrâ'esinden Hâlâ Vâzgeçmedi", *Milliyet*, Sayı 492, 28 Haziran 1927, 4.
170. "Kadın Birliği Dün Gâzî Hazretlerini 'Arz-ı Ta'zîmât Etti", *Milliyet*, Sayı 498, 4 Temmuz 1927, 1.
171. "Birliğin Nâmzedi", *Milliyet*, Sayı 503, 9 Temmuz 1927, 1.
172. Ağustos'un ilk günlerinde Kadın Birliği'nin üyelerinin Tayyare Cemiyeti'ne başvurarak üye olacağı ve üyelik kaydından hasıl olan tutar ile bir tayyare alacağı açıklandı. "Kadın Birliği Tayyaresi" adını taşıyacak olan tayyare Cemiyete bırakılacaktı. Bkz. "'Kadın Birliği' Fa'âliyyetde", *Cumhuriyet*, Sayı 1165, 7 Ağustos 1927, 3.
173. Bkz. "Kadın Birliği'nde: Artık Nâmzed Göstermeyecekler!", *Cumhuriyet*,

Sayı 1147, 20 Temmuz 1927, 2.

174. TKB'nin 1927'deki üye sayısı için bkz. "Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Vilâyet 'Aleyhine Açtığı Da'vâ", *Cumhuriyet*, Sayı 1221, 2 Teşrin-i Evvel 1927, 1; "Kadın Birliği Meb'ûsluk İçin Nâmzed İrâ'esinden Hâlâ Vâzgeçmedi", *agy* ve "Kadın Birliği'nin Tasavvuru Tebessümle Karşılandı", *agy*.
175. "Kadınlar Birliği re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın husûle getirdiği vaz'iyeti ıslâh ile kat'î bir tasfiye vücûda getirmek için sarf-ı mesâ'î etmekte olan hânımlar dün sâ'at on dörtte Türk Ocağı'nda ictimâ' ederek yeni bir hey'et-i idâre intihâb eylemişlerdir." Bkz. "Kadınlar Nihâyet Nezîhe Hânım'dan Ayrıldılar", *Milliyet*, Sayı 583, 27 Eylül 1927, 1-2. Ayrıca *Cumhuriyet*'teki haberin başlığı da bu tasfiyeye ayrılmış: "Kadın Birliği'nde Kat'î Bir Tasfiye Yapılıyor", *Cumhuriyet*, Sayı 1201, 12 Eylül 1927, 3.

5 Kemalistlerle Uyuşmazlık ve Çelişkiler

1. *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931, 38-9 (ab). Ayrıca bkz. Tunçay 1992: 396.
2. Altı çocuktan fazla çocuk doğuran kadınlar "Kahraman Anne" nişanına layık görülüyordu. Bu uygulamanın yılları konusunda elimde bilgi yok, maddalya sahiplerine de ulaşamadım ancak bu nişanı almış olan Asiye Ağanoğlu'nun torunu bu bilgiyi bana aktardı. Kemalistlerin bu uygulamaları ile J. Stalin yönetiminin nüfus siyasaları (Millet 1973: 273) arasında paralellik vardır.
3. "Himâye-i Etfâl Cem'iyyeti'nde Latîfe Hânımefendi'nin Nutku", *İleri*, Sayı 2025, 10 Teşrin-i Evvel 1339 [1923], 1.
4. Pateman 1988, 1989; Okin 1989, 1992; Phillips 2000. Feminist siyasal teorisinin katkılarını derleyen Susan M. Okin'in makalesi (Okin 1998) ve K. B. Jones'un derleyici çalışması (Jones 1990) bu konuda yararlanabilecek kaynaklar. Siyasal feminist teori için yeni bir başvuru kaynağı Jaggar ve Young'ın yayıma hazırladığı derlemedir (2000).
5. Bkz. Falih Rıfkı (Atay), "Türk Kadını", *agy* ve Yunus Nadi, "Türk Kadını", *Cumhuriyet*, Sayı 1986, 18 Teşrinisani 1929, 1.
6. "Çok Şükür Kurtulduk", *agy*.
7. "Türk Kadını Nasıl Olmalıdır", Şü'ûn, *Asar-ı Nisvan*, Sayı 16, 1 Teşrinisani 1341 [1925], 10.
8. Bkz. "Muallim Afet Hanım'ın Konferansı: Konferansta Gazi, İsmet ve Kâzım Paşalar Hazeratı, Vekiller, Sefirler Bulundu", *Cumhuriyet*, Sayı 2123, 4 Nisan 1930, 1-4.
9. Bkz. "Kadın Yolu'nun Şi'ârı", *agy*.
10. Bkz. "Memleket İşlerinde Vahdet", *agy*.
11. "Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (1921, Ekonomi ve Toplum) adlı yapıtında meşruluğu, sosyolojik anlamda, 'iktidara tabi olanlarca bes-

lenen inanç' olarak tanımlar, iktidarları da dayandıkları meşruluk temeline göre 'geleneksel', 'hukuki' (yasal-ussal) ve 'karizmatik' olmak üzere üç tipe ayırır. Karizmatik iktidar tipinde iktidarın meşruluğu bir kişinin olağanüstü sayılan niteliklerine dayanır. Otoritenin kaynağı bir kurum ya da kurumsal yapı değil, doğrudan doğruya lider ya da onun kişiliğidir. Halk liderde kutsallık, kahramanlık ya da örnek alınacak üstün nitelikler gördüğü için ona, kurduğu düzene ya da politikasına bağlanır. Böylece iktidarı kullanan kişinin (şef, önder, lider) sahip olduğu saygınlık ve çekicilik, otorite ve iktidarın kaynağı haline gelir" (*AnaBritannica* XIII: 4).

12. Bkz. "Kurtuluş Bayramımız", *Kadın Yolu*, Sayı 21, 25 Teşrin-i Evvel 1926, 2.
13. Bkz. "Afveden En Büyük İnsandır", *agy*.
14. Bkz. "Kadın Birliği'ne Reklam", *Cumhuriyet*, Sayı 1190, 1 Eylül 1927, 3.
15. "Safâ' Geldin Büyük Halâskâr!", *Cumhuriyet*, Sayı 1128, 1 Temmuz 1927, 1.
16. "Sevgili ve 'Âlî Misâfirimiz Dün Saray'da İstirâhât Buyurdular", *Cumhuriyet*, Sayı 1130, 3 Temmuz 1927, 1.
17. "Gâzî Paşamızı Yarın Hasret ve 'Aşk ile Bağrımıza Basacağız", *Cumhuriyet*, Sayı 1128, 1 Temmuz 1927, 1.
18. "Bahtiyâr Şehir, Bahtiyâr Millet, Bahtiyâr Vatan", *Cumhuriyet*, Sayı 1127, 30 Haziran 1927, 1.
19. "Selâm Dur!", *Cumhuriyet*, Sayı 1128, 1 Temmuz 1927, 1.
20. Bkz. Ağaoğlu 1994: 46, 94-5, 116, 158-60, 168-82.
21. Şükûfe Nihal, "Ankara", *Kadın Yolu*, Sayı 1, 16 Temmuz 1341 [1925], 6-7.

6 Susturulma, Unutturulma ve Tarihten Siliniş

1. "Kadın Birliği'nin teşebbüsü ile genç kızları toplu bir 'â'ile hayâtına alıştırmak maksadıyla önümüzdeki Ağustos'un 25'inde Heybeliada'da bir kamp te'sîs edileceği mevzû-i bahs olmuştu. Aldığımız ma'lûmâta göre, kampın mu'ayyen gününde küşâd edilebilmesi [açılabilmesi] için kemâl-i fa'âliyyetle [ara vermeden çalışarak] hâzırlıklar yapılmaktadır. Daha şimdiden birçok yüksek 'â'ile kızları, kampa dâhil olmak için Birliğe mürâca'ata başlamışlardır. Kamp, Heybeliada'da 'Abbâs Paşa Köşkü önündeki koyda te'sîs olunacaktır [kurulacaktır]. Kadın Birliği re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım bir muharririmizin kamp teşebbüsü hakkındaki su'âline cevâben demiştir ki:

– Genç ve münevver 'â'ile kızlarımızı, sinema ve barlardan kurtararak temiz ve açık havâ hayâtına alıştırmaya ma'tûf [yönelik] olan bu teşebbüsde kemâl-i şükranla [büyük bir memnuniyetle] görüyoruz ki her tarafta hâhişle [ilgiyle ve beğeniyle] karşılanmıştır. Kadın Birliği, Türk hânimlari arasında bu kabîl [tür] medenî teşebbüslere pîşvâ [başlatıcı] olmakla iftihar etmekte haklıdır. Vaktiyle, açık ve serbest plajlara, bütün mevsimi neş'eli bir hâlde geçiren Avrupa ve Amerikan kadınlarının hayâtına gıpta ve uzaktan bakmaya mahkûmduk. Hâlbuki, bugün biz de onlar gibi, şimdiye kadar erkeklere mahsûs telakkî edilen bütün eğlencelerden nasîbimi-

zi alabiliyoruz." Bkz. "Kadınlara Kamp", *Milliyet*, Sayı 541, 16 Ağustos 1927, 3.

2. "Kadın Birliği'nin yarın Değirmendere'ye vâki' olacak deniz tenezzühü Vâlî beyin emriyle men' edilmiştir. Sebebi de, bu tenezzühün şimdiye kadar mütemâdiyen te'hîr edilmiş olmasıdır. Nezîhe Muhîddîn Hânım, dün fırka [CHF] müfettişi İbrâhîm Talî' (Öngören) Bey'i ziyâretle bu mem-nû'iyyetden [yasaklamadan] şikâyet etmiştir. Fakat, kendisine, hükûmetin mahzûrlu gördüğü ve men'ini emrettiği bir işe müdâhâle edilemeyeceği cevâbı verilmiştir." Bkz. "Men' Edildi", *Milliyet*, Sayı 554, 29 Ağustos 1927, 3.
3. "Nezîhe Muhîddîn Hânım'la Vâlî Bey Arasında Kara Kedi!", *agy*, 1-2.
4. "Men' Edildi", *agy*.
5. "Nezîhe Muhîddîn Hânımla Vâlî Bey Arasında Kara Kedi!", *agy*. Ve bkz. "Nezîhe Muhîddîn Hânım Her Tarafa Başvuruyor, Ne Tenezzüh Ne de Kamp, Şimdi Ne Olacak?" *Milliyet*, Sayı 555, 30 Ağustos 1927, 4.
6. Bkz. "Kadın Birliği'ne Reklam", *Cumhuriyet*, Sayı 1190, 1 Eylül 1927, 3.
7. "Kadın Birliği'nde Kat'î Bir Tasfiye Yapılıyor", *agy*.
8. "Yerinde Bir Karar, Nezîhe Muhîddîn Hânım İsti'fâ Ediyor", *Milliyet*, Sayı 558, 2 Eylül 1927, 1. Aynı gazetede ertesi gün yer alan haber şöyledir: "Kadın Birliği re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın [istifa] etmesi lehinde kuvvetli bir cereyân mevcûd olduğundan bahsetmiştik. Haber aldığımıza göre Nezîhe Hânım, isti'fâya hiç lüzûm görmediğini; işin başından çekilmek ârzûsunda bulunmadığını ihsâs etmiştir [duyurmuştur]. Birlik re'îsinin bu vaz'iyyeti Birliğin â'zâsı tarafından hoşnûdsuzlukla karşılanmıştır. Nezîhe Hânım'ın âkıbet-i isti'fâya [sonuç olarak istifaya] mecbûr kalacağı zannedilmektedir." Bkz. "Nihâyet İsti'fâ Edecek mi?", *Milliyet*, Sayı 559, 3 Eylül 1927, 3.
9. "Kadın Birliği mu'âmelâtının resmen teftîşine lüzûm görülmüş ve teftîşâta dünden i'tibâren başlanmıştır. 'Aynı zamânda, Birlik nizâm-nâmesinin de makâm-ı â'idince [ilgili makam tarafından] yeniden tedkîk edilmekte bulunduğu söylenmektedir. Birliğin nizâm-nâme hâricinde hareketde bulunduğu tahakkuk ederse [ortaya çıkarsa] hakkında îcâb eden mu'âmeleye tevessül kılınacağı [başvurulması] tabî'î 'addedilmektedir." Bkz. "Kadın Birliği'nin Teftîşi", *Milliyet*, Sayı 567, 11 Eylül 1927, 2.
10. "Kadın Birliği Niçin Teftîş Ediliyor?", *Milliyet*, Sayı 568, 12 Eylül 1927, 1.
11. "Birlik re'îsesi Nezîhe Muhîddîn Hânım, dün bu husûsda muharrimimize âtîdeki [aşağıdaki] îzâhâtı vermiştir:

– Birlik ârzû edildiği zamân, Cem'iyyetler Kanûnu'na tevfiken zâbitaca teftîş edilebilir. Ancak, yine Cem'iyyetler Kanûnu'na göre bu teftîşi icrâ edecek zâtın muhîtinin tek büyük me'mûru tarafından verilmiş tahrîrî [yazılı] bir emir-nâmeyi hâmil olması [taşınması] lâzım gelir. Size kısaca anlatayım. Geçen gün, benim Birlik'te bulunmadığım bir sırada, iki zât gelmişler. Beni sormuşlar. Olmadığımı öğrenince yukarı kata çıkarak odaları dolaşmışlar ve bir şey söylemeden çekip gitmişler. Biraz sonra Birliğe gelen me'mûrlardan birinin, Bâyezîd Polis merkez me'mûru olduğunu

söylediler. Telefonla kendisini aradım:

- Birliği teftiş eden siz miydiniz? diye sordum. Aldığım cevâb şu oldu:
- Mıntıkanın her tarafını dolaşmak vazîfem îcâbıdır. Bu meyânda Kadın Birliği'ni de ziyâret ettim.

Vâkı'a, Birlik, her nev' zâbıta teftîşâtına küşâdedir [açıktır]. Fakat, bunun için ba'zı merâsimin ikmâl edilmiş [tamamlanmış] olması lâzım gelmez mi idi?" Bkz. "Kadın Birliği Niçin Teftiş Ediliyor?", *agy* ve "Kadın Birliği'nde Kat'î Bir Tasfiye Yapılıyor", *agy*.

12. "Kadın Birliği'nde Kat'î Bir Tasfiye Yapılıyor", *agy*.
13. "Kadın Birliği'nden isti'fâ ettim. Çünkü evvelâ ahvâl-i sıhhiyyem [sağlık durumum] fa'âliyyete ihtiyâc gösteren bu kabîl işlerle uğraşmaya müsâ'id değildi. Sâniyen de [ikinci olarak da], Türk kadınlığının daha yüksek bir sûrette temsîli imkânı mevcûd olduğuna kâni'im [inanıyorum]. Şahsına hürmet etmekle berâber, Nezîhe Muhîddîn Hânım Türk kadınlığının temsîl salâhiyyetini kendinde görmemelidir. Kadın Birliği bugünkü dedikodulu muhîtden uzaklaştırılmalıdır." "Kadınlar Birliği, Türk Kadınlığı Bi-hakkın [hakkıyla] Temsîl Edilemiyor", *Milliyet*, Sayı 569, 13 Eylül 1927, 1-2.
14. "Nezîhe Muhîddîn Hânım dün bir muharrîrimize bu usûlsüz sarfiyâtın [harcamanın] nereden çıktığını bir türlü anlayamadığını söyledikten sonra demiştir ki: – Birlik hesâbâtında [hesaplarında] on para açık yoktur. Bunu her sûretle isbâta [bakımdan kanıtlamaya] hâzırım. Beni böylelikle isti'fâya mecbûr etmek istiyorlar. Fakat isti'fâ etmeyeceğim... Safiyye 'Alî Hânım'ın Birlik'ten çekildiğini gazetelerden okudum. İsti'fâ ettiğine dâ'ir resmen Birliğe mürâca'atda bulunmadı" (*agm*).
15. "Kadın Birliği Fa'âliyyetden Men' Edildi ve Defterler Mühürlendi", *Milliyet*, Sayı 576, 20 Eylül 1927, 1-2.
16. Bkz. "Kadın Birliği Fa'âliyyetden Men' Edildi ve Defterler Mühürlendi", *agy* ve "Hepsi Gelecek mi?", *agy*.
17. "Kadınlar Kongresi", *Cumhuriyet*, Sayı 1212, 23 Eylül 1927, 2.
18. Bkz. "Kadınlar Birliği, Nezîhe Hânım Hakkındaki Evrâk Mahkemeye Verildi", *Milliyet*, Sayı 579, 23 Eylül 1927, 2. Ve bkz. "Kadınlar Kongresi", *agy*.
19. "Husûsî İctimâ'", *Milliyet*, Sayı 580, 24 Eylül 1927, 2.
20. "Nezîhe Muhîddîn Hânım bu keyfiyyetden (kongreye izin verilmemesinden) fevka'l-'âde müte'essir olarak dün Birlik merkezine hiç uğramamıştır... Nezîhe Hânım'ın şiddet-i te'essüründen isti'fâ eylediği dün Birlik merkezinde şâyi' olmuştur." Bkz. "Ecnebî Parmağı mı? Nezîhe Hânım Ni-hâyet İsti'fâ Etti", *Milliyet*, Sayı 581, 25 Eylül 1927, 1-4.
21. "Yerinde Bir Karâr, Nezîhe Muhîddîn Hânım İsti'fâ Ediyor", *Milliyet*, Sayı 558, 2 Eylül 1927, 1.
22. "Kadınlar Birliği'nde Fırtına", *Milliyet*, Sayı 577, 21 Eylül 1927, 2.
23. "Ecnebî Parmağı mı?", *agy*.
24. Görüşme kararları şöyle devam ediyordu: "Hey'et-i idârenin tebeddülü [değişmesi] ve ekseriyyetin i'timâdına iktirân edecek [uygun düşen] yeni bir hey'et-i idâre teşkîli lâzımdır. Nitekim zâbıta da Kadınlar Birliği'nin

fa'âliyyetini üç gün evvel ta'tîl etmiştir. Buna sebep de Birliğin Cem'iyetler Kânûnu'na ri'âyet etmemiş olmasıdır." Bkz. "Kadın Birliği Hey'eti: Türk Ocağı'nda Toplanan Hânımlar Yeni Bir Hey'et Teşkiline Karâr Verdiler", *Cumhuriyet*, Sayı 1209, 20 Eylül 1927, 2.

25. "Husûsî İctimâ'", *agy*.
26. "Türk Kadınları: Bugün Türk Ocağı'nda Toplanarak Yeni Re'îs ve Hey'et-i İdâreyi İntihâb Edecekler", *Cumhuriyet*, Sayı 1215, 26 Eylül 1927, 3.
27. "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre 'Akdettiler", *agy*.
28. "Kadınlar Toplanıyorlar", *Cumhuriyet*, Sayı 1214, 25 Eylül 1927, 3.
29. Bkz. "Türk Kadınları...", *agy*.
30. "Hâlâ Birlik riyâsetinde sabît-kadem olduğunu [bulunduğunu] iddi'â eden Nezîhe Muhîddîn Hânım ise dün bir muharririmize Türk Ocağı'nda Kadın Birliği'ne izâfeten [ilişkin] bir kongre 'akdine kânûnen imkân olmadığı mütâla'asını yürüttükten sonra demiştir ki:
– Hey'et-i 'umûmiyyeden kongre 'akdine teşebbüs eden â'zâlar değil elli, hattâ beş yüze bâliğ olsa [ulaşsa] bu talep Kadın Birliği hey'eti idâresine tevcih edilmedikçe [yöneltimedikçe] 'Kadın Birliği Kongresi' nâmını taşıyamaz. Hâl-i hâzırda sıfat-ı kânûniyyeyi hâ'iz [yasal nitelikte] bir hey'et-i idâre vardır ve söylendiği gibi bu hey'et münfesih [feshedilmiş] değildir. Ben isti'fâ etmedim. Etmek niyyetinde de değilim" (*agm*).
31. Kongre verileri iki haberden alındı: "Kadınlar Nihâyet Nezîhe Hânım'dan Ayrıldılar", *Milliyet*, Sayı 583, 27 Eylül 1927, 1-2 ve "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre 'Akdettiler", *agy*.
32. "Kadınlar Nihâyet Nezihe Hânım'dan Ayrıldılar", *agy*.
33. "Bu sırada â'zâdan Sâ'ime Hânım 'asabiyyet ile re'îsin sözünü kesmiş ve çantasından mufassal [ayrıntılı] bir rapor çıkardıktan sonra: 'Ricâ ederim efendim. Mûsâ'ade buyurunuz da Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın yapmış olduğu icrâ'âtı size bu kâğıddan okuyarak anlatayım!' diye söze başlamıştır. Sâ'ime Hânım evvelâ Birlik re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Birliğe 'â'id paradan (500) lira derecesinde bir meblağı kendi husûsî işlerine sarf ettiği [nin] anlaşıldığını söylemiş ve: 'Nezîhe Hânım Birlik binâ'sını kendine ikâmetgâh itihâz etmiş, Birliğe 'â'id bulunan eşyayı da kendi eşyası gibi isti'mâlde [kullanmakta] tereddüd eylememiştir [duraksamamıştır]. Bundan mâ-'adâ [başka] Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Birliğe 'â'id hesâbât işlerinde ba'zı yanlış hareketleri görüldüğü de söylenmektedir. Birliğin umûri hayriyyeye [hayır işlerine] sarf edilmek üzere toplanan paralarının mahall-i sarfı [harcandığı yer] çok def'a mechûl ve mübhem [bilinmez] kalmıştır. Nezîhe Hânım'ın Birlik 'â'idâtından olan mebâliğî [tutarı] şahsî ve keyfî olarak sarf etmek istediği tahakkuk etmektedir [ortaya çıkmaktadır]' demiştir." "Kadınlar Gürültülü Bir Kongre 'Akdettiler", *agy*.
34. Bu bilgi doğru olsa da, Sabiha Zekeriya'nın TKB'nin yeni dönemindeki etkinliklerinde yer almadığı görülüyor.
35. Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 21.6.1927, Devre II, İctima senesi: IV, XXXIII: 384-6.
36. Bkz. Saime Eraslan, Tercüme-i Hal, Taha Toros'a yazılmış el yazısı mek-

tup, Osmanlıca, tarihsiz (yaklaşık 1950), Taha Toros Arşivi.

37. "Çok Şükür Kurtulduk", *agy*.
38. Bkz. "Kadın Birliği'nde Kat'î Bir Tasfiye Yapılıyor", *agy*.
39. "Kadınlar Birliği'nde Riyâsete Sa'diye Hânım İntihâb Edildi", *Cumhuriyet*, Sayı 1222, 3 Teşrin-i Evvel 1927, 1.
40. "Evvelâ sâbık hey'et-i idâre re'îsi Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Cem'iyyetler nizâm-nâmesine muhâlif ve gayr-i kanûnî harekâtından dolayı Birlik Nizâm-nâmesinin (10)uncu mâddesine istinâden hey'et-i idâre karârıyla Birlik'ten ihrâcına karâr verilmiş ve bu husûsda Vilâyet'e mürâca'atda bulunulması takarrür etmiştir [kararlaştırılmıştır]." Bkz. "Kadınlar Birliği'nde; Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Birlik'ten İhrâcına Karâr Verildi", *Cumhuriyet*, Sayı 1223, 4 Teşrin-i Evvel 1927, 3.
41. "Kadın Birliği'nde Re'îs İsti'fâ Etti", *Cumhuriyet*, Sayı 1331, 21 Kanun-i Sani 1928, 1-2.
42. "Nezîhe Muhîddîn Hânım'ın Vilâyet 'Aleyhine Açtığı Da'vâ", *Cumhuriyet*, Sayı 1221, 2 Teşrin-i Evvel 1927, 1.
43. "Evrâk-ı da'vâya nazaran [dava belgelerine göre] Nezîhe Hânım'ı mahkeme huzûruna çıkaran sebep şundan 'ibâretidir: Nezîhe Muhîddîn Hânım, Birlik tarafından verilen bir müsâmerenin '500' liradan 'ibâret olan hâsılâtını hey'et-i 'umûmiyyeden [genel kuruldan] karâr almadan zimmetine geçirmiş ve intifâ [yararlanma] kasdıyla husûsât-ı zâtıyyesine [kişisel işlerinde] isti'mâl eylemiş [kullanmış] ve buna mukâbil de Birlik kasasına bir sened bırakmış ve cem'iyyete mahsûs binâyı ikâmetgâh ittihâz eylemiş [edinmiş], cem'iyyetin hey'et-i idâre â'zâlığına ta'yîn edilen Lâmi'a Refîk, Hayrûnnisâ, Zâhîde Emrâh hânımların Cem'iyyetler Kânûnu'na tevffîken [uyarınca] haklarında tahkîkât icrâ edilmeksizin [araştırma yürütmeksizin] ve merci'-i kânûnîsine [yasal makama] haber vermeksizin intihâb-ı vâkî'i [yapılan seçimi] kabûl [etmiş] ve hey'et-i idâreye müsâ'ade eylemiştir." Bkz. "Nezîhe Hânım Da'vâsı", *agy*.
44. "Nezîhe Muhîddîn Hânım'a isnâd olunan ef'âlden [eylemlerden] yalnız Birlik vâridâtından [gelirlerinden] (500) lirayı zimmetine geçirmiş olması ve bir de hey'et-i idârece vukû' bulan tebeddülâtı [değişiklikleri] usûlen hükûmete ihbâr etmemesi husûsâtı [konusu] kânûnen müstelzim-i münâcazât [ceza gerektiren suç] olduğundan emniyyeti sû'-i isti'mâl keyfiyeti [durumu] mûmaileyhânın [adı geçenin] Birlik re'îsesi olması i'tibâriyle Cezâ Kânûnu'nun (510)uncu mâddesine temâs ve şikâyet'e hâcet kalmadan re'sen [doğrudan doğruya] hukûk-i 'umûmiyyece mûcîb-i ta'kîbdir [izlenmesi gerekir]. Bkz. "Nezîhe Hânım Da'vâsı", *agy*.
45. "Nezîhe Hânım'da Terakkî", *Cumhuriyet*, Sayı 1279, 30 Teşrin-i Sani 1927, 1.
46. 1929 yılında bir muharririn kendisine kadınlara Belediye seçimine katılma hakkına ilişkin soru sorması üzerine Muhiddin şunları söyledi: "Ben Kadın Birliği reisi iken bu kabil ideal şeyler arkasında koşuyordum. Ben Birlik'ten ayrıldıktan sonra kendilerini Birlik azası ve reisi addedenler, kadının belediye intihabına, mebus intihabına iştirakini manasız bulduklarını

söylemişlerdi. Şimdi aynı kadınlar, belediye intihap hakkını aldıklarını maalfithar [iftiharla] ilan ediyorlar... mevcut hanımlar intihap hakkını almak için bir faaliyet sarf etmemişlerdir. Hükümet-i Cumhuriyemiz bu ihtiyacı hissetmiş ve kadınlara bu hakkı vermiştir. Bu hak alınmamış verilmiştir." Bkz. "Nezihe Muhiddin H. Kadın Birliğinin Dudakları Boyalı Hanımları Polislik Yapamaz Diyor", *Cumhuriyet*, Sayı 1993, 25 Teşrinisani 1929, 3.

47. Bkz. "Kadın Dedikodusu! Kadın Birliği Azası Nezihe Muhittin Hanıma Fena Halde Darıldılar ve Bir Cevap Verdiler", *Cumhuriyet*, Sayı 1996, 28 Teşrinisani 1929, 1.

48. "Nezihe H. Kadın Birliğine Çatıyor", *Cumhuriyet*, Sayı 2124, 5 Nisan 1930, 3.

49. "Nezihe Muhittin Hanım Mukabil Taaruza Geçti", *Cumhuriyet*, Sayı 2127, 8 Nisan 1930, 3.

50. "Geçenlerde yevmî [günlük] gazeteleri şöyle bir karıştırayım dedim. Şu son iki ay zarfında gazetecilere o kadar sermaye vermişsiniz ki hayretler içinde kaldım. Verdiğiniz yazı mevzû'larını üşenmeden saydığımı söylesem inanır mısınız? Evet, hânımefendi, tam seksen beş sütünlük yazı mevzû' vermişsiniz. Hem nasıl mevzû'! Dedikodusu ile, beyânâtıyla, tekzîble-riyle kâri'i [okuru] 'alâkadâr eden, sevindiren, hattâ gazetelerimizin sürümüne yardım eden cinâyet, intihâr, târîhî tefrika mevzû'larından daha cân-lı daha kuvvetli bir mevzû'... Artık sizden mülâkat alamayacağımız düşün-dükçe ne acı sâ'atler geçiriyoruz bilerseniz ... Ne idi, o güzel, cânâ yakın ifâ-denizle tasvîr ettiğiniz projeler?.. Kadınlar ile erkekleri terazinin birer gö-züne oturtarak aradaki farkı îzâh ediyordunuz ... Ne idi, o güzel günler? Gazetecileri etrâfınıza alıp iltifât yağdırarak mülâkat verdiğiniz günler? ... Kadınlar Birliği'nin yeni idâresini teşkîl edenler için aramızdan çekilme-nizle husûle gelen boşluğu doldurmak pek müşkil olacak. Onlar ne gazete-cileri sevindirecek mevzû' bulabilecekler ne de kâri'lerimizi 'alâkadâr ede-bilecek beyânâtta bulunacaklar." Bkz. "Biraz da Mîzâh; Nezihe Muhîddîn Hânımefendi'ye Mektûb", *Yeni Kitab*, Sayı 6, Teşrin-i Evvel 1927, 1.

51. "Kabahatlerin affı ve bazı cürümlerin takibat ve cezalarının tecili hakkın-da Kanun" (Kocatürk 1988: 490).

52. "Kadın Birliği tarafından Kadın Birliği'nin sabık [eski] reisesi Nezihe H. hakkında açılan davaya dün Üçüncü Ceza mahkemesinde devam edilmiştir.

Dün Hasan Tahsin E. isminde birisi şahit olarak dinlenmiş, bu zat sey-yar sergi ile gönderilen Kadın Birliği eşyasının satılıp satılmadığından ma-lumatı olmadığını söylemiş, bundan sonra Balmumcu Darül'itamından ge-len cevap okunmuştur. Bu cevapta Kadın Birliği tarafından mektebe veril-diği söylenen (50) liraya dair bir kayıt bulunmadığı bildiriliyordu.

Bunun üzerine Nezihe Hânım'ın vekili İrfan Emin B. mahkemeye bir gazete vererek (50) liranın mektebe teberru' edildiğinin [bağışlandığının] gazetede yazılı olduğunu söylemiştir.

Heyet-i hakime bundan sonra vekil beyin talebi üzerine sabık Vâlî Ra-şit, sabık maarif müsteşarı Sait ve Emin Ali beylerin şahit olarak celbleri-

ne [getirilmelerine] karar vermiştir." Bkz. "Adliyyede: Nezihe Muhittin H. Aleyhindeki Dava". *Cumhuriyet*, Sayı 1794, 6 Mayıs 1929, 3 (ab).

"Kadınlar Birliği tarafından Nezihe Muhittin H. aleyhine ikame edilen [sürdürülen] ve bir buçuk seneden beri Üçüncü Ceza Mahkemesinde devam eden sahtekârlık ve emniyeti su-i istimal davasına dün devam edilecekti. Fakat Nezihe Muhittin Hânım'a atfedilen cürümleri yeni âf kanunu tecil ettiğinden bu dava sukut etmiştir [düşmüştür]." Bkz. "Adliyyede: Nezihe Muhittin Davası", *Cumhuriyet*, Sayı 1815, 30 Mayıs 1929, 2 (ab).

53. Bkz. N. M., "Cumhuriyet Kadını", *İkdam*, Sayı 11480, 16 Nisan 1929, 6 ve "Türk Kadınları Meb'us Olmak İstiyorlar", *İkdam*, Sayı 11493, 23 Nisan 1929, 4.

54. Bkz. "Müstakil ve Kadın Namzedler", *Cumhuriyet*, Sayı 3854, 6 Şubat 1935, 1.

55. TKB'nin Diyarbakır şubesinin kurucusu (Nisan 1927) ve hemen ardından eşinin İstanbul'a tayini ile kente döndükten sonra, TKB'nin Muhiddin sonrası yeni dönem yöneticilerinden biri olan İffet Halim (Oruz) kitabında Başkan Latife Bekir ile Ankara'da Cumhurbaşkanı Atatürk'ü ziyaret ettiklerini anlatır. Yazar tarih vermemekle birlikte, bu ziyaret 1932 yılında olmalıdır. Bu ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı'nın yanında "Cumhuriyet'in kadın işlerinden sorumlu bakanı" olarak adlandırabileceğim Yunus Nadi de bulunuyordu. Bekir ve Oruz kadınlara hak talebinde bulundular ve bir miting yapmak istediklerini ifade ettiler. Atatürk TKB'nin "köylü kadınların eğitimi" işiyle ilgilenmesi gerektiğini "realist bir mantıkla" savundu: "Erkekler asker ocağında vazife görüyor, orada talim ve terbiyeden geçiyor, kadınlarımızı yetiştirmek lazımdır." Nadi, "Aydın erkeklerimizi bu hususta yanınıza çağırın" uyarısında bulundu. Oruz bu önerilere, "Emreder-siniz, köylü ninelerimizi yetiştirmek için Türk Kadınlar Birliği teşkilatı vazifesini yapacaktır Paşa hazretleri" yanıtını verdi. "Türk Kadın Birliği aldığı emir doğrultusunda ... Çatalca köylerine gitmeye" karar verdi. Bu çalışmada Tıp Fakültesini yeni bitirmiş doktor Pakize Tarzı ve Handan Saraçoğlu TKB'ye destek verdi (bkz. Oruz 1986: 31-5).

56. "Kadın Birliği'nde Re'is İstifâ Etti", *agy*.

57. "Çok Şükür Kurtulduk", *agy*.

58. "Biraz da Mizâh; Nezîhe Muhîddîn Hânımefendi'ye Mektûb", *agy*.

59. Bkz. "Kadınların İntihap Etmek ve Edilmek Hakkı", *Cumhuriyet*, Sayı 1765, 7 Nisan 1929, 1-2 ve "Belediye İntihap Kanunu", *Cumhuriyet*, 1760, 2 Nisan 1929, 3.

60. N. M., "Türk Kadınları Meb'us Olmak İstiyorlar", *agy*.

61. "Kadın Birliği Darülacezedeki Çocuklara Hediyeler Dağıttı", *Cumhuriyet*, Sayı 1783, 25 Nisan 1929, 1.

62. "İntihap Hakkı", *Milliyet*, Sayı 1126, 1 Nisan 1929, 1.

63. "Anneler Birliği Dün Toplandı", *Cumhuriyet*, Sayı 1788, 30 Nisan 1929, 3.

64. "Belediyelere Dair Bir Konferans", *Cumhuriyet*, Sayı 1791, 3 Mayıs 1929, 2.

65. "Çocuk Haftası: Meme Çocuğu, Mama Çocuğu, Oyun Çocuğu", *Cumhuriyet*, 1760, 2 Nisan 1929, 1-5. 23 Nisan "Çocuk Bayramı" ilk kez 1929 yı-

linda kutlandı (Kocatürk 1988: 489).

66. "Kadın Birliğinde Muhtelif Faaliyetler", *Cumhuriyet*, Sayı 1792, 4 Mayıs 1929, 2.
67. "İş Hayatında Kadın", *Milliyet*, Sayı 1160, 5 Mayıs 1929, 1.
68. "O Halde Mesele Kalmadı! Hanımlar Belediye Meclisine Geçer Geçmez Ne Yapacaklar?", *Milliyet*, Sayı 1158, 3 Mayıs 1929, 1.
69. "Beynelmilel Kadın Kongresinde Türk Kadınlar Murahhası", *Cumhuriyet*, Sayı 1822, 6 Haziran 1929, 1.
70. "Kadınlar Kongresindeki Murahhasımız", *Cumhuriyet*, Sayı 1844, 28 Haziran 1929, 1-2 ve bkz. "Efzayış Suat H.ın Konferansı", *Cumhuriyet*, Sayı 1862, 16 Temmuz 1929, 2.
71. "Kadınlar Kongresi", *Resimli Ay*, Sayı 6, Ağustos 1929, 6-7.
72. "Kadın Birliğinde: Belediye İntihabatında Hanımlarımızın Rey'i", *İkdam*, Sayı 11245, 4 Teşrin-i Sani 1929, 1.
73. "İntihap Hakkı: Yeni Belediye Kanunu Kadınların İntihap Hakkını Saraha-ten Tanıyor", *Cumhuriyet*, Sayı 1993, 25 Teşrin-i Sani 1929, 3.
74. "Doğru Değil mi? Hanımlar, Siyasi Haklardan Evvel İnsani Vazifelerinizi Düşününüz!", *Cumhuriyet*, Sayı 2002, 4 Kanunevvel 1929, 2.
75. "Kadınlar: Şimdilik Muhtar Olabilmelerine İmkân Görülüyor", *Cumhuriyet*, Sayı 1998, 30 Teşrin-i Sani 1929, 2.
76. Kadınların belediye seçimlerine katılma talebini, TKB'nin 1927 kampanyasında kamunun gündemine getirdiğini anımsayalım. Kemalistlerin kadınlara öncelikle Belediye seçimlerine katılma hakkını tanıması (1930) dikkat çekicidir. Milletvekili seçimlerine katılma hakkı ise bundan dört yıl sonra, 1934 yılında tanınmıştır.
77. "Dünkü Konferans: Kadınlar Meydan Okuyor!" *Cumhuriyet*, 2120, 1 Nisan 1930, 1-2.
78. Saime Faik büyük olasılıkla Saime Eraslan'dır.
79. "Kadınların Mitingi", *Cumhuriyet*, Sayı 2121, 2 Nisan 1930, 1.
80. "Kadın Birliğinde Tezahurat İçin Hazırlıklar Yapılıyor: Kadınların Şenlik-leri", *Cumhuriyet*, Sayı 2122, 3 Nisan 1930, 1. Bu kitapta 5. Bölüm'de de-ğindiğim bu konferans için bkz. "Muallim Afet Hanımın Konferansı: Kon-feransta Gazi, İsmet ve Kâzım Paşalar Hazeratı, Vekiller, Sefirler Bulun-du", *Cumhuriyet*, Sayı 2123, 4 Nisan 1930, 1-4.
81. "Kadınların İntihap Hakkı", *Cumhuriyet*, Sayı 2123, 4 Nisan 1930, 1.
82. "Şehrimizde Kadınların Fırkaya Kayıt Muamelesine Yarın Başlanacaktır", *Cumhuriyet*, Sayı 2125, 6 Nisan 1930, 1-2.
83. "Asri Türk Kadını ve Cemiyette Rolü", *Cumhuriyet*, Sayı 2125, 6 Nisan 1930, 3.
84. "Afet H.ın Konferansı", *Milliyet*, Sayı 1492, 6 Nisan 1930, 1, 4.
85. "Kadınlar ve Fırka: Her Taraftan Müracaat Ediyorlar", *Cumhuriyet*, Sayı 2127, 8 Nisan 1930, 2.
86. Mareşal Fevzi Çakmak dönemin Genelkurmay başkanı, Kazım Özalp ise TBMM başkanıydı. "Kadınlar Cuma Günü İçin Hazırlanıyor", *Cumhuri-yet*, 2128 (yanlış olarak 2127 yazılmış), 9 Nisan 1930, 2.

87. Bkz. "Ankara Kadınlar Yardım Birliği", *Cumhuriyet*, Sayı 2129, 10 Nisan 1930, 3. İlk şubesi Ankara'da açılan Kadınlar Yardım Birliği Ocak 1928'de kuruldu. Bu tarih Nezihe Muhiddin'in Kadın Birliği'nden ihraç edilmesinden birkaç ay sonrasına tekabül ediyordu. Kadın Birliği ile isim benzerliği dikkat çekicidir. Kurucular Birliğin "hayırkâr faaliyetlerde bulunmak üzere te'sis olunduğunu" açıkladı. Bkz. "Nezihe Hânım Dayak mı Atacakmış?.." *Cumhuriyet*, 1340, 30 Kanun-i Sani 1928, 1-2. Öyle görünüyor ki Yunus Nadi'nin önerileri sonuç vermiş ve Ankara'da "hükümet erkanının eşleri" hayırsever bir kadın derneği kurmak üzere harekete geçmişti.
88. Bkz. "Miting! Türk Kadını, Yarınki İctimaa Sen de Gel!", *Cumhuriyet*, Sayı 2129, 10 Nisan 1930, 1 ve "Kadınlar Bugün Miting Yapıyor", *Cumhuriyet*, 2130, 11 Nisan 1930, 1-2.
89. "Hanımların Mitingi", Hem Nalına Hem Mihnına, *Cumhuriyet*, Sayı 2132, 13 Nisan 1930, 3.
90. "Miting Niçin Muvaffak Olmadı? Kabahat Tamamile Kadın Birliğinin!..", *Cumhuriyet*, Sayı 2138, 19 Nisan 1930, 1-2.
91. "Kadınlar Birliği İdare Heyetinde", *Cumhuriyet*, Sayı 2139, 20 Nisan 1930, 2.
92. "Talihsizlik!", Hem Nalına Hem Mihnına, *Cumhuriyet*, Sayı 2127, 8 Nisan 1930, 3.
93. "Nezihe Muhittin Hanım Mukabil Taaruza Geçti", *Cumhuriyet*, Sayı 2127, 8 Nisan 1930, 3. Bu haberin verilisinde de abartılı bir üslup vardır.
94. "Kadın Birliği'ne Artık Lüzum Kaldı mı?", *Milliyet*, Sayı 1500, 14 Nisan 1930, 1.
95. "Kadın Birliğinde Dünkü Konferans", *Cumhuriyet*, Sayı 2142, 23 Nisan 1930, 2.
96. Mazhar Osman'ın yayımladığı *Sıhhi Sahifeler* dergisindeki yazısı cinsiyetçi değer ve anlayışın göstergesi gibiydi. Bkz. "Kadın Birliğinde İnfiial Uyandıran Bir Makale!", *Cumhuriyet*, Sayı 2149, 30 Nisan 1930, 1-2. Ve "Kadın Birliği Mazhar Osman Bey'e Teessüf Etti!..", *Cumhuriyet*, Sayı 2150, 1 Mayıs 1930, 1-2; "Sükut!..", *Cumhuriyet*, Sayı 2153, 4 Mayıs 1930, 1.
97. "Kadınların Askerliği", Hem Nalına Hem Mihnına, *Cumhuriyet*, Sayı 2166, 20 Mayıs 1930, 3.
98. "İnşallah Efendim!", Hem Nalına Hem Mihnına, *Cumhuriyet*, Sayı 2169, 23 Mayıs 1930, 3.
99. "Kadın Birliği Belediye İntihabatı İçin Hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, Sayı 2172, 26 Mayıs 1930, 2.
100. "Birlik Kongresi", *Cumhuriyet*, Sayı 2175, 29 Mayıs 1930, 2.
101. "Kadın Aza İlk Defa Söze Geldi! O da Tam Çocuk Sütü Meselesinde!", *Yarın*, Sayı 494, 8 Mayıs 1931, 2.
102. "Fırka kadınların belediye intihabında olduğu gibi mebus intihabında da siyasi haklarını kullanmak için lazım gelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife addedecektir. Fırka ancak bu takdirde tarihi ve şerefli hayatımızın

yeni şeraite uygun siması ile ihya etmiş olacağına kanidir." Bkz. "H. Fırkasının Yeni Programında Ne Var?", *Yarın*, Sayı 496, 10 Mayıs 1931, 1, 3.

103. Soroptomistler olarak bilinen meslek kadınları örgütleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. *İzmir Soroptomist Kulübü, Meslek Kadınları Yardım Cemiyeti Esas Nizamnamesi*, 1953 ve *Türk Soroptomisti*, 1969.
104. "Beynelmilel İş Kadınları Birliği Azaları Geldiler", *Cumhuriyet*, Sayı 2607, 10 Ağustos 1931, 1-3.
105. "Kadınlar Birliğinde Bir Saat", *Yedigün*, Sayı 83, 10 Birinciteşrin [Ekim] 1934, 3-4.
106. Bu bölümdeki bilgiler, 3 Nisan 1935 ile 28 Nisan 1935 tarihleri arasındaki *Zaman* ve *Kurun* (*Vakit* gazetesinin adı 1934'te *Kurun* olarak değiştirildiye de bir süre sonra gene *Vakit* adıyla çıktı [*AnaBritannica* XXI: 502]) gazetelerinde konuya ilişkin haberlere dayanıyor.
107. "Kadınlar Birliği Dün Kendi Kendini Feshetti", *Tan*, Sayı 19-3322, 11 Mayıs 1935, 2. Ve "O da Artık Tarihe Karıştı! Kadın Birliği Dün Kendi Kendini Feshetti", *Zaman*, Sayı 320, 11 Mayıs 1935, 1.
108. "Kadın Birliği Kapanıyor", *Kurun*, Sayı 6215-155, 30 Nisan 1935, 1-9. TKB'nin feshiyle ilgili bkz. "Kadın Birliği: Kongrede Fesih İş Konuşulacak", *Cumhuriyet*, Sayı 3934, 30 Nisan 1935, 2; "Kadın Birliği de Tarihe Karışıyor", *Tan*, Sayı 9-3312, 1 Mayıs 1935, 6; "Kadınlar Birliklerini Kapatıldılar", *Kurun*, Sayı 6226-166, 11 Mayıs 1935, 3.
- Burada adı geçen *Tan*, 23 Nisan 1935 gününden itibaren kapatılan *Milliyet*'in yerine çıkmaya başlamıştır.
109. "Kadınlar Birliği Feshediliyor", *Zaman*, Sayı 309, 30 Nisan 1935, 1-2
110. 1995 yılında TKB İstanbul şubesinde yaptığım araştırmada şube başkanı bana, geçmişten hiçbir belge, defter, kayıt, dosya kalmadığını belirtti. Başkan, askeri darbe dönemlerinde derneğin kapatıldığını ve derneğe ait tüm belgelerin ve dosyaların çuvallara koyularak Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldüğünü; bu malzemenin Birlik yönetiminin Emniyet'e çeşitli mukaracatlarına rağmen bir daha geri alınamadığını belirtti. Daha fazla bilgi için bkz. Ediz 1994: 41-57.
111. "Kadınlık Yüksektir!", *Milliyet*, Sayı 378, 1 Mart 1927, 2.
112. Bkz. "Mebus Hanımefendi", *İkdam*, Sayı, 19 Nisan 1929.
113. "Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan 'Yeni Belediye Kanunu'nun TBMM'de kabulü" (Kocatürk 1988: 499).
114. "Talihsizlik", Hem Nalına Hem Mihına, *Cumhuriyet*, Sayı 2127, 8 Nisan 1930, 3.
115. Naci Sadullah, "Kadınlar Birliğini Kuran Nezihe Muhittin Hanım Ne Âlemde?", *Yedigün*, Sayı 92, 12 Aralık 1934, 3-5.
116. "İşte bu ilk kadın hukûkunun müdâfa'asına, Türk vatanında harekete gelen pek kıymetli Nezihe Muhîddîn Hânımefendi'yi tebrik eder ve mensûb olduğu (Kadın Birliğinin) kadınlık ve memleket için müfid [yararlı] olmasını gönülden ârzû ederim." Bkz. Enver Behnan, "Demokraside Femenizm", *agy*.
117. Hukuk-i Aile İçtimai için bkz. 3. Bölüm.